

ISSN 0234-8128

Минги-Тау Элбурс

- МАХТУМКУЛИ ТУТЪАНЛЫ – 300 ЖЫЛ.
- ИННА КАШЕЖЕВАНЫ ЭСТЕРЕ.
- Илкерле. Ёзденланы Альбертини юйюрю.
- «Минги-Тау» журналны кьонагъы – Айдарбек Сарманбетов.
- Кьулийланы Азамат сурагла дуниясында.

1. 2024

НАРТ СЌЗТЕ

* * *

Намыс эрге да керек,
Намыс элге да керек.

* * *

Наргъы¹ берген, харсланы да бер.

* * *

Нарт да, къарт да болсун кеси,
Бала жияр, ана ёлсе.

* * *

Насып деген – кёгет терек:
Ата жаяр, бала жыяр.

* * *

Насып келсе, таржюрек болма,
Насып кетсе, заржюрек болма.

* * *

Насыплы – къадардан,
Къолайлы – мадардан.

* * *

Насыплены алгъышы жетер,
Къыйынлыны къаргъышы жетер.

* * *

Насыплены баласы
Кюнден кюннге баш болур,
Къыйынлыны баласы
Кюнден кюннге жаш болур.

* * *

Насып намыслы юйде къонакъды,
Намыссыз юйде уа ол жомакъды.

* * *

Насыбынга жолукъсанг,
Айнытыргъа жорукъ сал...

* * *

Не бийик таулада да табылады аууш.

¹ Наргъы – сыбызгъы.

Малкъар жазыучуланы суратлау-адабият, жамауат-саясат журналы

1958 жылдан бери чыгъады.

№ 1 (233) январь – февраль 2024 ж.

Учредители

ГКУ «КБР-МЕДИА»

Баш редактор
Додуланы А. Т.

Редколлегия:

Бепайланы Муталип
Бейтуугъанланы Исмаил
Газаланы Амина
Додуланы Аминат
Ёзденланы Альберт
Ёлмезланы Мурадин
Зумакъулланы Танзиля

Мызыланы Къаншаубий
Мусукаланы Сакинат
Османланы Хыйса
Созайланы Ахмат
Табакъсойланы Мухтар
Шауаланы Разият
Шауаланы Хасан

**ЭЛЬБРУС
МИНГИ-ТАУ**

НАЛЬЧИК – 2024

ТЮРКМЕНЛИ АКЪЫЛМАН

Юч ёмюр мындан алгъа, 1724 жылны жаз кюнлерини биринде уллу поэт, философ Махтумкули Тюркменистанны Хаджи-коушан элинде туугъанды, Копетдагны тау этеклеринде. Аны псевдонимиди Фрагиди. Ол эл школда меклебеде окъугъанды, анда аны атасы Довлет-Мамед Азади (суфий эм да тюркмен поэт) устаз болуп ишлегенди. Аланы юйлеринде, ол заманлагъа кёре, уллу китапхана да бар эди, ол а ёсюп келген Фрагини билимине болмагъанча себеплик этгенди.

Махтумкули андан ары Бухарада Кокельташ медиресине окъургъа киреди. Анда ол Нури-Казым мавлана бла иги шагъырей болады. Мавлана Исламда эм даражалы чынды, ол атны жюрютген шериятны жорукъларын уста билип, терен ангылатханнга саналады. Нури-Казым бла Махтумкули узакъ жолоучулукъгъа атланадыла. Была Къазахстан, Узбекистан, Таджикистан тийрелерин къыдырып, бусагъатдагъы Афганистанны юсю бла Индиягъа да жетедиле. Ахырында ала экиси да Хивагъа къайтып келедиле, Хорезмни ара сахарына. Мында Махтумкули Шергази ханны медиресесинде окъууун андан ары бардырады, ары уа окъуучулары жалан да ханны ёз буйругъу бла алып болгъандыла.

1760 жылда, атасыны ёлгенин эшитгенлей, Махтумкули Фраги туугъан жерине къайтады. Махтумкули жолоучулукъда болгъанда, аны суйген къызы эрге чыгъады. Алай аны суйген къызы Менглиге суймекликлиги бир да сууумагъанды. Махтумкули ол суймекликни битеу жашаууну юсю бла ётдюргенди. Кёп назмулары Менглиге аталып жазылгъандыла. Махтумкули Фрагини жол кёллюлюгю аны бла чекленип къалмагъанды. Андан сора да ол Мангышлакга, Астрахань тийрелерине, Азербайджанга да баргъанын айтадыла.

Махтумкулини Фраги деген псевдонимни кесине хайт деген, менме деген иги да акъылбалыкъ болгъан кезиуюнде алгъанды. Бу сёз «айырылгъан» деген магъананы тутады. Махтумкули Фрагини къыйынлыгъы жалан да суйген къызындан айырылгъаны бла чекленип къалмайды. Аны эки къарындашы да жесирде ёледиле. Бу ачы хапарны Фраги Ата журтуна къайтхандан сора биледи. Талай жыл озгъандан сора, Махтумкули юйдегили болады. Анга эки жаш да тууады: Сары бла Ибрагим. Алай ала экиси да ауушадыла: бирине – жети, бирине уа он эки жыллары толгъанда. Андан айта эди, эшта да, ол дастанла бла жазылгъан чыгъармаларыны биринде:

*«...Жангыз санга ачыкъ эди ичим,
Кесим да билмей, уу чагъыр ичдим,
Бушууду хар жолдан да кертчинг,
Къала къабыргъала оюлгъанда.*

*Махтумкули, толкъун бла жюз бирге,
Чакъырмай тенг, шух кенгеширге,
Суймеклигинг алгъанды жесирге,
Аны къулу болуп ёлгенсе сен».*

Тюркменли Махтумкули Фраги дуния адабиятны айтхылыкъ поэтиди, Тюркменияны уа – деменгили жырчысы. Фрагини тили бюгюнню тюркмен тилди, къыралны да къырал тилиди, халкъны уа – халкъ тили. Ол тюркмен поэзияны жангы бийиклеге жетдиргенди, дастанны макъамына жангы къая къызларын къоша, жангы бояула бла.

Махтумкули Фраги бютюн эсде къалыр ючюн, аны жержерледе эсгертмелери сюеледиле, тыш къыраллада кёчюрюлюп, китапла чыгъадыла, чыгъармаларына кёре, кинола алыннгандыла, опереттала да салыннгандыла. Биз да Махтумкулини ана тилибизде, Керим бла Къайсын кёчюрюп, бир къауум назмусун беребиз. Ала кёчюрюлгенли юч жыйырма бла он жылдан атлагъанды. Тюркменияда поэтни 300-жыллыгъына алтмыш метр бийиклиги болгъан эсгертме ачылыкъды.

МАХТУМКУЛИНИ «НАЗМУЛА» (1960) ДЕГЕН КИТАБЫНДА КЪАЙСЫННЫ АЛ СЕЗЮ

Махтумкулини ауазы бизге 225 жылны узакълыгындан эшитилип турады. Аллай кюч уллу жазыучулагъа, деменгили сёз усталарына бериледи. Махтумкули Фрагини назмулары энтта да эски болмагъандыла, аны сёзлери бюгюн да бишген кёгет ийис этедиле. Уллу назмучула да бийик таулагъа ушайдыла. Башлары бла кёп жылла, булутлача, ётгенликге, таула агъарып, бийикликлери бла къууандыргъанлай турадыла. Уллу назмучула да алайдыла – аланы сёзлери кёп заманланы ичинде, бийик тау башланы акълыгыгъа, адамланы къууандыргъанларын къоймай жашайдыла. Махтумкули да поэзияны заманла туманында агъаргъан тауларындан бириди.

Махтумкули он сегизинчи ёмюрде жашагъанды. Ол заманлада, алимле айтханнга кёре, тюркменлени жерлери Хиваны ханлары, Бухараны эмирлери, Иранны шахлары къуршалап тургъандыла. Аланы хар бири, Тюркменистанны иги жерлерин сыйырып, тюркменлилени уа зат битмеген юзmezли аулакълагъа къыстаргъа кюрешгенлерин къоймай келгендиле. Ол заманда ишни бютюн да тапсыз этген тюркменлилени кеслеринде бирлик болмагъаны эди. Бир-бир тюркменли къауумланы башчылары – ханла – кеслери араларында кюрешни бардыргъандыла. Ол а душманнга болушлукъ этип, кюч бергенди. Алай бла назмучу Махтумкули жашагъан жыллада да Тюркменистанны халкъы кёп къыйынлыкъла сынагъанды, къаты кюрешгенди. Аны жерине кёп залимле чабып, жортууул къурап, тонагъандыла. Махтумкулини назмуларында ол къыйынлыкъла, азаплыкъла, къаяда кертилип къалгъанча, къалгъандыла. Ол кесини заманыны юсюнден быллай ачы сёзлени бош айтмагъанды:

*Къара заман келди бизге,
Сыйыт кирди юйюбюзге.
Ит адамлагъа къул болдукъ,
Бизни тапханыбыз олду!*

Башха жерлени зорчулары Тюркменистаннга чапхандыла, адамланы къырып, жесирликге сюрюп кетген, мал сюрген, харакет, ырысхы тонагъан бла къалмай, тюркменли жазыучуланы, алимлени да дефтерлерин сыйырып, гунч этип тургъандыла. Аны юсюнден Махтумкулини «Этген ишим гунч болду» деген назмусун окъугъанда, бюгюн да ачыудан бла жарсыудан кюесе:

*Душман чапды, кѐпле жесир болдула,
Дефтерлерими душманла алдыла,
Беш жыл жазгъан затларым жоюлдула,
Аланы къажарлы алды да кетди.*

*Мени уа тилими кесип кетгенча
Этдиле, кѐз жарыгъымы элтгенча,
Жейхун череги, мен хата этгенча,
Беш жылны жазгъан затларымы элтди!*

Назмучуну жазгъан затларында ачыуну, къайгъыны кѐплюго заманны къыйынлыгъындан болгъаны белгилиди. Аны болмагъанча терен магъаналы, ачы назмуларын ачы заман туудургъанды. Аны затларын иги оюм этмей окъугъан адамгъа Махтумкули – жашау къыйын затды, жарсыу болмаса, къууанч бермейди, жашамакълыкъны къыйматы жокъду, андан эсе ёлюп кетген игиди дегенча, кѐрюнюрге да болур. Алай ол ахыр да тюз туююлду. Уллу назмучу кесини ачы сѐзлерин жашауну суймегенден угъай, бек суйгенден айтханды. Залимликни, халкъны къыйналгъанын, зорчула, фитначыла дунияда иги жашап, урунуучу таза адамла уа азап жекгенлерин, туугъан жерин къан жуугъанын кѐрген назмучуну сѐзлери ачы боллукъларын билебиз. Аны сѐзлери кѐбюнде да къамача тийип, мурсача кюйдюргендиле. «Жерине кѐре жиляны» деп халкъ бош айтмагъанды. Махтумкули да заманына кѐре жаза эди. Ол, жашау аманлыгъын кѐре, ярабий, иги болса эди деп, термилип, къаст этип жазгъанды. Жашауну, халкъны туугъан жерин да суйген деген а олду. Хар черек да жерине кѐре баргъаны кибик, хар чынтты жазыучу да кесини заманына кѐре жазады. Махтумкули да кесини заманыны, халкъыны жашаууну кюзгюсюдю. Аны къыйматы, уллулугъу да андады. Уллу назмучуланы барыны къадарлары да алайды. Махтумкули жашаугъа кертичи болгъанды. Аны заманында да, жашау ачы болгъанлыкъгъа, кеслерини татлы жырларын тизген назмучула да бар эдиле. Алай Махтумкулини жюреги ахшы кюзгю болгъанда, ол ѳтюрюкчю ууакъ назмучуланы жюреклери уа бош миялала болгъандыла. Аллай назмучула байланы къанга тюплерин ашаргъа тапсала, жашауну тюзлюгюню юсюнден сагъыш этмегендиле. Аланы халкъ андан унутханды.

Махтумкули – туугъан жерин бек суйген патриот, халкъыны ёкюлю эди. Аны зулмучулагъа, бетсизлеге, хыйлачылагъа айтхан сюнгюлеча жютю сѐзлерин туудургъан да ол ёкюллюгюдю.

Назмучу 225 жыл мындан алгъын жашагъанын, аны заманыны халын да эсге алмай, алай окъугъан адамгъа Махтумкули

бек динчи адамча кёрюнюрге болур. Алай ол замандагы адам не динчи болса да, аны сейирлиги жокъду, экинчи жанындан а – назмучу аман адамланы, зулмучуланы, хыйлачыланы жаханим, Аллах бла да кьоркьутады. Аны излегени тюзлюкдю, ол кеси тюзлюкге талмай кьуллукъ этеди. Ол затда назмучу кёп тюрлю амалгъа таянады. Сёз ючюн, кесини «Тилчи» деген бек иги назмусунда аман адамны – тилчини – ол жаханим оту бла кьоркьутханын кёребиз. Аны заманында ол затны уллу магъанасы болгъаны себепли, Махтумкулини анга да таяннганы сейир туююдю:

*Сен жаханимни отунда кюерсе,
Шайтанланы кьолларына тиерсе,
Къара кюнню ол заманда кёрюрге,
Тёгерегинг жилияндан толур, тилчи!*

Махтумкули кёп назмуларында да жашауну кьыйынлыгъындан сора да, кьысхалыгъына жарсыйды, бу дуняда ёлмей бир инсан да кьалмазлыгъыны юсюнден айтады, алай адам дуняда адамча жашап, этген ишин иги этип, сау кьалгъанла аны ызындан аман айтмазча, алай ёлюрге керекди деп, кишиликни бла адамлыкъны бек бийикге кётюреди. Аны аллай назмулары бизге бютюн да жууукъдула.

Махтумкули жалан Тюркменистанны угъай да, саулай Шаркъны да уллу назмучуларындан бириди. Аны таулу окъуучула да билирге, кеслерини ана тиллеринде окъургъа керекдиле. Тюркменистанны фахмулу назмучусу Махтумкули туугъанлы 1960 жылны октябрь айында 225 жыл болады. Биз бу китапны аны хурметине кёчюргенбиз. Аны назмулары бизни тилде биринчи жол чыгъадыла. Махтумкулини назмуларыны формалары бек кьыйындыла, аны себепли аланы кёчюрген да тынч туююдю. Биз аланы, кьолдан келгенни аяп кьоймай, кеслерини формаларын сакълагъанбыз. Бу жолгъа дери бизни тилде ол формада жазылгъан назму чыкъмагъанды, алай ол форма бизни тилге да жарашханча кёрюнеди. Аны алай болгъанын бла кьалгъанын окъуучула кеслери кёрюрге.

Уллу жазыучуланы китаплары, бир халкъны байлыгъы болуп кьалмай, бар халкъланы да хазнасы боладыла. Махтумкулини назмулары да алайдыла. Бизни окъуучула аны китабын бек суююп окъурла деп умут этебиз.

КЪАЛМАЗ

Алтмыш башлы, ала къарлы тауладан
Жауун ётер, къар да кетер, зат къалмаз,
Къурур шуулдап жерден чыкъгъан шаудан,
Терек бахча да дайым чагъып турмаз.

Мында къууанч, бушуу кёре келген да,
Менден батыр, кючлю жокъду деген да,
Гыржын тапмай, къара кюнле кёрген да,
Патчах да, факъыра да ёлмей болмаз.

Къартлыкъ келеди, кишиге да сормай,
Къоймаз жылларынгы сабанча ормай,
Тиш таныгъынгы алыр ол къалдырмай,
Баймыса, жарлымыса деп да сормаз.

Алай аман адам къатынга келсе,
Жугъар аурууданча къачхын андан сен,
Адамлайын къалып, алай ёл ёлсенг,
Дунияда ёлмезлик инсан табылмаз.

Фраги биледи: бир ёлген артха
Къайтмайды, минмейди чапхыч атха,
Юйюне келип, жылынмайды отха,
Ариу, эриши да ёлмезча амал тапмаз!

ТАУЛА ОЮЛМАЗЛАМЫ?

Къадар жолларымы кесди, жокъ жолум,
Зат кёргюзтмезча туман чёкгенди. – Ах!
Тюзде айлансам эди, Межнун болуп,
Таула манга юй болсала эди. – Ах!
Жаш кюнлени жубанчлары кетдиле,
Ингирим, ашхамым да терк жетдиле,
Дуния ачыулары хайран этдиле,
Жаным кюеди. Андан къыйын неди? – Ах!
Энди таппам мен жаш умутларымы,
Жандыралмам ол жарыкъ отларымы:
Дуния балчыгъы басып бутларымы,
Ол кюнлени оту ёчюлгенди. – Ах!
Жаш заманымда мени жарыкъ жаным
Къызынып сюе эди сау дунияны!
Энди ышаргъанымдан жилягъаным
Кёп болуп манга къартлыкъ келгенди. – Ах!
Фрагини сёзлери жер юсюнде
Адам жиляудула кечеде-кюнде.
Жер! Ёлмей, тюрленмей къаллыкъ жокъ сенде
Аллах! Таула оюлмазламы энди? – Ах!

НЕ ЭТЕЙИМ

Учуп, сау дунияны кёрюрча, къадар
Къанатла бермегенди, не этейим?
Китаплада жашау къыйматын табар
Кибик кюч да жокъ, энди не этейим?

Кертилик-тюзлюк, чыммакъ чабакъ болуп,
Сууда жюзюп айланады, аны жолун
Халкъдан жашыралла, алдайла уллу,
Халкъ кёп хата кёргенди. Не этейим?

Ичдим жашауну ачы чагырындан,
Кесим кючлю болгъан сунуп арсландан,
Мен эшикни къакъдым, ол а артындан
Этилип, онг бермеди. Не этейим?

Таула къайда, тюзле къайда – билмейме.
Ким тели, ким акъыллы – эслемейме.
Дуния къатыш болгъанды, зат кёрмейме.
Бар умутум кетгенди. Не этейим?

Жиля, Махтумкули! Сен сау дунияны
Байлыгъын жыйдынг да, тас этдинг аны,
Къайыгъым арасында толкъунланы
Бата тебирегенди! Не этейим?

КЕСИН КЪУТХАРМАЗ

Сёз берирге къоркъакъ чомарт болады,
Сёз бермеклик къоратмайды бир затын.
Кёзюне жетсе уа, бугъуп къалады.
Къыйын аурумай деп, къалады жатып.

Мыйыкъларын буруп-буруп къараса,
Арсланча, къапланча батыр сунарса.
Иги ашарыкъны юсюне турса,
Бёрю ашагъанча ашайды къаты.

Муштухул ашай, айтады хапарын.
Гырайтча къычырады, тохтамай арып.
Тюлкю эски мыллыкны жыртса барып.
Ол да къаплан сунар кесини аты!

Халкъынга керек кюн атны терк жерле.
Жерлери ючюн ёледиле эрле.
Къоркъакъ болсанг, тонгузгъа тенг этерле.
Болмасын жангыз айыплы сагъатынг!

Кёп игилик эт сен, жашасанг да аз,
Ишинг не бек кыйын кёрюнсе да баз,
Бу сёзню къара эшек ангыламаз,
Кюрешмем аны эшеклеге айтып.

Фраги, ётю барны къазауатда
Къоркъакълыкъ угъай, ёлюм жыгъар атдан.
Ол къачмаз, кюер жана тургъан отда.
Кесин да къутхармаз, тенглерин сатып!

ЖОЯРЛА

Эшек да атха тенг сунады кесин.
От чакъдырып баргъанча туякълары.
Жолгъа чыкъса уа, оздурмай не этсин? –
Болушмайдыла узун къулакълары!

Чексиз къууанч сабийликде болады,
Артда юйюбюз кыйгыдан толады,
Къартлыкъ жетеди, атынгы алады,
Жыйырылып къаладыла къолларынг.

Кёп жашадым деп дуниядан тоймазса,
Иги умутунгу бир да къоймазса,
Ёлюрге бир да ыразы болмазса,
Турсанг да къарт болуп, кыйналып, арып.

Сени Аллах насыплы насыплы этген эсе,
Къалгъанлагъа игиликни изле сен,
Алайсыз бир хайыр этмей, ёлюрсе,
Сора чыгъалмазса, къабырны жарып.

Махтумкули, жарлыла теге тургъан
Жилямукъла бурулсала ырхыгъа.
Бир зорчу болмаз батмай къутулургъа,
Жарлыла жоярла зулмучуларын!

КЕРТИ СЁЗЛЕ

Тишсизлейин къалгъан аууз
Ашны татыуун билмез,
Кетип къалса акъыллыбыз,
Телибиз жолун кёрмез.

Шайтанны да жолун кесер,
Кёп хатаны кери этер
Акъылы, кёлю болгъан эр,
Халкъын душманнга эздирмез.

Чыракъда болмаса тартма,
Ол юйюбюзню жарытмаз,
Болмаса иги бачама,
Халкъгъа аз къыйынлыкъ жетмез.

Харамдан хатер излеме,
Къызгъанчха уа бал бер деме,
Аладан зат да тилеме –
Харам халаллыкъны скоймез.

Къыйынлыкъ кёрмеген эсенг,
Тынчлыкъны ангыламазса сен,
Харамлыкъсыз жашап, ёлсенг,
Бир жан иги болду демез.

Тилинг аман эсе сени,
Кесинге жау этер элни,
Тюбю алтынды иги тилни,
Ол санга бир айып бермез.

Бил, Фраги, жашау – жукълап
Уянанганча, терк кетер, тап
Сюйген балангы къучакълап
Тургъанлай да, болжал бермез!

ДЕЙМЕ

Патчахла да, тютюн кибик, думп болуп
Кетдиле, къар эрип кетгенча, дейме.
Тургъанлыкъгъа юйю алтындан толуп,
Къызгъанчды бай, ачлыкъ жетгенча, дейме.

Тили – сатхыч, ёхтемленип айланад.
Башкес энди халкъгъа тамата болад.
Адам къырыр урушха хан жол салад,
Аллах кеси буйрукъ этгенча, дейме.

Аманлыкъгъа аман деген киши жокъ,
Кёп урлагъан – бар адамладан да токъ.
Терсге угъай да, тюзге тиеди окъ.
«Аллах, сени унутхан ненчад!» – дейме.

Къызгъанчла сюедице – кюн аладан
Башха адам жылытмазын дуняда.
Саякълыкъ жолу кенг болду хар къайда,
Жиляйма тюзлюк бла бирча, дейме.

Киши хакъына хар ким да жут болуп,
Къынгырд бюгюн алимлени да жолу.

Вазирле – таматала ултха алып,
Турадыла, ачдан ёлгенча, дейме.

Муфтиле да окъуйдула Къуранны,
Хыйла этер ючюн окъуйдула аны.
Къызгъанчлыкъ, жутлукъ алып бар жанланы,
Бизге къыямат кюн жетгенча, дейме.

Къызлада да уят бек аз къалгъанды,
Сабан битгени да осал болгъанды,
Ишанланы татлы жукъу алгъанды,
Бары уятсыздыла бирча, дейме.

Фраги тилейди: барын базманнга
Салыгъыз да, аман дегиз аманнга.
Хатасызла боялмаз кибик къаннга,
Тюзню да, терсни да кёрюрча, дейме.

КЪУЛИЙЛАНЫ Къайсын кёчюргенди.

КЕЛ

Жандан сыйгеним, кел! Сенсиз къалгъанма тул.
Сыймеклик оту кюйдюргенди жюрегими!
Мен санга термилгенли кетди талай жыл.
Эшитмей къалай къоялырса тилегими?

Не этейим? – десем, хар ким, къаст тутханлай,
«Балны татыуун жау бузмаз», – халкъ айтханлай,
Дейле да, тилеп башлайма, танг атханлай:
Манга къайтар деп тилейме мёлегими!

Сыйынгы билгеннге сен – жаухарса, гюлсе;
Билмегенни къолуна къалай тюшерсе?
Аллах сени манга берсе эди, берсе, –
Кюнча, жарытыренг къарангы кёгюю!

Сени биргенге юйюме къууат кирир,
Ёлген насыбыма Аллах жашау берир.
Къаргъыш этсем, таш да, балауузча, эрир.
Алгъыш этсем, гюлле жасарла жерими!

Ариулукъгъа сукъланыу – дуняда төреди!
Гюл ийиси сыймекликге къанат береди!
Фраги, жандан сыйгенинги кенгден кёре,
Жашау, ёлюмден эсе, айт, кёп игимиди?!

ЭСЛЕДИМ

Аллах кѳууанчлыкѳ берди!
Сени анстан эследим.
Чагъырдан ичип, кѳрдюм
Сени, сюеме дединг.

Узун чачынг – кѳап-кѳара;
Жюрекке татлы жара
Салдынг сен, манга кѳарап.
Ол кѳалай насып эди!

Кел, сени чакѳырама,
Кѳара жюрек жарама,
Кѳучакѳла деп турама, –
Сакѳлау кѳачаннга дериди?!
Жейранса – женгил, субай;
Сѳзюнг татлыды, бал суулай;
Битеу дуняны саулай
Жарытхан айчады нюрюнг!

Кюсегенде, кюн да – жыл;
Сюймеклик этеди кѳул;
Ариу жырлайды булбул,
Кѳргенде, жай голлерин!

Кѳзлеринги жарыгѳы
Берди жюрек жырымы;
Мен булбулма, тарыгѳып
Жырлайма: О, кел бери!

Ариулугѳунгу манга
Кѳызгѳанма жан дарманнга;
Махтумкули а санга
Жазады бу тизгинлерин.

БИЛМЕЗСЕ

Кесим, жерим, заманым да ауруйбуз,
Кѳайда багуш, кѳайда алтын – билмезсе.
Жарсыуладан жюрегибиз бола буз,
Ким динли, ким динсиз, антым, билмезсе.

Жерибизде азды акѳыл кюсеген,
Азды билими кѳп болурун сойген,
Саякѳлыкѳ болуп кѳатын, кѳыз излеген,
Кѳайсыды кѳыз, кѳайсы кѳатын – билмезсе.

Кючлю башханы хакъындан толтурад
Тулугъун, къарыусузну талай турад,
Тюз адамгъа терс бетсиз къама бурад,
Ким терс, ким тюздю – къыйматын
билмезсе.

Фраги, кюе турад жарлы жанынг,
Кёре, чеге тураса хаталаны,
Фитначылыкъ алды бизни дуняны,
Къайда букъду керти заты – билмезсе!

ШЕРБЕТ ИЧЕРГЕ КЪОЙМАСА

Мени шербет ичерге къоймаса, заман,
Ёлюрме, жау чыракъча, кетерме эрип!
Чёмюч бер, суйгеним! Аны билмез адам!
Башыма акъыл жыярма, сени кёрюп!

Мен, ажашып, кёп жюздюм океанлада;
Жол нёгер тапдым, жюрюй узакъ жоллада;
Суймеклик ширабын ичип молжаллада, –
Дуня ариулугъу неди! – жашайма эсирип.

Суймеклик къайнауда – жаным жашайды санда;
Сагъышым – сен эдинг кенгде айланнганда;
О, мен къалай... къалай жарсый эдим анда! –
Хар ууахты, къамичилей, тие келип!

Къарамынг – палач, эринле – тасхачыла.
Тынчлыгъымы буздунг, кюрешмей баш жула;
Мансурлай жашасам да, терисиз къала, –
Ызынгдан барыр эдим, жерге суйрелип!

Махтумкули, къууанчлы тюш къоллу болдум;
Буюрдунг да, суймекликни къулу болдум;
Сюеме деп, мен насыпдан къуру болдум;
Болмаса да, атым турсун эсгерилип!

АНГЫЛАМАЙМА

Бир алдаулу ариу кесин манга суйдюрдю;
Ол кетип къалды да, жүрегими кюйдюрдю!
«Аны унутуп къоярма!» – дей эдим мен, алай,
Кёзлеримден бошадым, чарс жоллагъа къарай.

Бар терслик кесимдеди, кесим этдим палахны,
Къадарны эшегин тешден атдым, Аллахны

Кесинден дуня насыпны тилерге керек,
Алай Аллах манга насып жибермеди! Нек?

Женгилкъанат илячиним кёкге учуп кетди,
Уучуну унутдуруп, мени умутлу этди!
Алай мен керек болмай къалдым суйгениме,
Ол энди башха ышыкчыкъ тапханды кесине!

Арбадан тюшген ырысхынг тас болду да кетди:
Менден ычхынган тауукъчукъну къузгъун жетди.
Атым чыкъды бёрюге, манга ат жокъ башха,
Ушаргъа кюрешсем да онгсузгъа, жууашха.

Энди, Махтумкули, ынычха, къычыр сен ачы:
Бёрю токълучукъгъа келеди, ауузун ачып!
Шуёхла! Батыр батырдан тууаргъа болады, –
Къоркъакъдан къалай тууар эди батыр улан?

СЮЙМЕКЛИК

Сюймеклик жоллада айландым. Андан эсе ёлюм
Иги кёрюнеди! Ол инжиуге тёзалмаз жүрегим!
Сюймекликни бийик тауун чыгъарсакъ эди кёкге,
Кёк оюлуп кетер эди, чыдаялмай ауур жүюкге!

Сюймекликсиз къалып, чыракъ да жаналмаз кесинлей,
Бёрюле да сынсыйдыла, суймеклик ауун эслей.
Сюймеклик эсиртип къояды, ичмегенлей да чагъыр,
Сюймекликни къызыуундан эрийле ташла, багъыр!

Бой салмагъан табылмаз, суймеклик келсе къатына,
Къадар окъуна жол къояр суймекликни отуна.
Жер къалтырар, океанла толкъунланырла дайым,
Сюймекликни къызыулугъун сезе башлагъан сайын!

Сюймекликден къачып, кёкде ёмюрге букъгъан жаннет,
Жаханым, жер тюбюнде бугъа, аны такъыр этгенди.
Хар ким къачханды: шо адам суймекликге бой салгъанды,
Аны кесине бий этип, къулу болгъанлай къалгъанды!

Фрагини да къачырмазча суймеклик бугъоула бар,
Бошдула бар тарыгъулары: эшитмейди аланы къадар!
Ол азаплагъа арталда тёзалмаса да жүрек,
Чыдай, жарсый жашайма, билмей алай болгъанын нек!

ОТАРЛАНЫ Керим кёчюргенди.

Басмагъа Додулары Аскер жарашдыргъанды.

АППАЙЛАНЫ Жаухар

МУРАТЫНА ЖЕТГЕН

Предприниматель, меценат Къайталаны Мухамматны жашы Исмайылны жашауунда перестройканы жылларыны уллу магъанасы болгъанды. СССР-ни жамауат-политика къурамы мурдору бла тюрленгенде, суйсе-суймесе да, Исмайылгъа бу ишге къатышыргъа тюшеди. Ол заманда Къабарты-Малкъар Республикада аны даражасы ёседи, бегирек да кесини таулу халкъыны арасында. Башха кёп жамауат-политика къуллукъчулача болмай, ол таулунаны тин байлыкъларын жангыртууну кереклисин къуру да айтып тургъандан сора да, аланы сакъларгъа, андан ары ёсдюрюге уллу кыйын салгъанды. Ол ишексиз ангылай эди, халкъны ёз маданиятын, адет-тёресин сакълар ючюн аланы юсюнден дайым билдиргенлей, айтханлай, маданият байлыкъларны ёсдюрюп турургъа кереклисин. Артыкъ да сёз хореографияны юсюнден барады – малкъарлыланы бла къарачайлыланы нарт эпосларыча, ол да халкъны чыгъармачылыкъ

тауларыны бийик төшпелеринден бири болуп к'валг'анды. Дуния башында таулуланы асламында маданиятларыны бу затларыннан биледиле, таныйдыла, нек дегенде ала дуния даражаг'а жетгендиле, халк'ъланы араларында белгили, сыйлы жерни алг'андыла, халк'ьг'а кесини энчилигин сак'ьларг'а себеплик этедиле. Тепсеуле – таулуланы миллет тинлерин к'ргюзтген энчи затладыла. Бек биринчи дунияг'а таулу халк'ь тепсеу искусствону хайырындан белгили болг'анды, тепсеулени хайырындан ол дуния маданиятны аулаг'ына чык'ьг'анды.

Тарыхда дуния маданиятны сахнасына хар ёмюр кесини жигитлерин чыг'арады. Перестройка миллет романтизмни кезиюу болады – халк'ьны байлыг'ы, аны энчилиги неде болг'анын излеген, кесини миллетлик маг'анасын к'ргюзтген онгланы тапхан. К'айталаны Исмайыл К'абарты-Малк'яр Республиканы жамауат-политика жашауунда ал сатырг'а керти да перестройка жыллада чык'ьг'анды.

К'айталаны Исмайыл 1942 жылда К'абарты-Малк'ярны Думала элинде тууг'анды, экижыллык' заманында саулай таулу халк'ь бла ол Орта Азияг'а сюрюннге ашырылг'анды. Исмайылны эсгериулерине к'ере, ол киши жеринде кесин бир затдан кем к'валг'аннга не да сыйсызг'а санамаг'анды. Бу саг'атда да ол К'азахстанны бла К'ырг'ызстанны халк'ьларына (Исмайыл эки республикада да жашаг'анды) сюрюннге тюшген халк'ьлаг'а к'ыйын болумлада жан сак'ьларг'а болушханлары ючюн бек ырады. Орта Азияда ок'уна К'айталаны Исмайыл биринчи жетишимлеге жетгенди: К'ырг'ызны сатыу-товар институтун бошаг'анды, ызы бла сыйлы к'уулук'ьг'а – К'ырг'ыз ССР-ни Сатыу-алуу палатасыны баш экспертине салыннганды. Анда Исмайылны дебери-сыйы бийик эди, таулула Кавказг'а к'айтып башлаг'анда, аны анда тыярг'а да кюрешгендиле. Аны себепли ол тууг'ан жерине кеч, 1984 жылда келгенди.

Жангы заманла Исмайылны кесини энчи ишин ачарг'а к'еллендиргендиле. Исмайыл ол ишни тууг'ан жеринде тамамларг'а тынч боллуг'уна ышаннганды. К'ыралыбызда правительствону кооперацияны юсюнден жоруг'у хазырланнганын эшитгенлей, ол кесини к'ууарык'ь фирмасыны уставын тынгылы хазырлайды, ишини планын кесгин ачык'ьлайды. Ол жорук'ьну бегими чык'ьг'анлай, биринчи кюнюнден ок'уна – 1987 жылны 1 апрелинде – К'айталаны Исмайыл фирмасын регистрацидан ётдюреди. Аллах берген фахмусуну хайырындан, аны иши аллындан ок'уна онгуна айланып барады. Аны «Алтын к'ол» кооперативи иги хайыр берип башлайды. Исмайыл битеу жашауун берген иш к'араг'ан к'езге женгил к'ерюннгенликге, жашауда алай тынч болмаг'анды.

Мухамматны жашы Исмайылны ишни тап кѳурагѳан ху-нери болгѳанды, ол мюлкге аламат оноу этгенди. Предприниматель ишине кеси бла бир ниетли адамланы сайлагѳанды, алагѳа ышанганды, хурмет этгенди, ала да анга, ол алагѳа болгѳаныча, аллай кѳзден кѳарагѳандыла. Акѳылы, оюмлауу, болмагѳанча уллу иш кѳллююгю бла ол бизнесде кѳп уллу жетишимлеге жетгенди. Бек алгѳа ишни юсюнде ол кесине кѳаты болгѳанды. Ол а анга ишчи коллективде низамны тап тутаргѳа себеплик этгенди. Аллах берген фахмусуну хайырындан, ол терк окѳуна ишине жангылыкѳланы сингдиргенди. Исмайыл ишчилени юслеринден дайым кѳайгѳыргѳанлай тургѳанды: ол ѳтген заманга кѳре, ишчилеге уллу хакѳны тѳйгѳычсыз тѳлегенди. Таулу халкѳны саныны ѳсюу халы аны бек жарсытханды, нек дегенде сюрюнде халкѳыбыздан кѳп адам кѳырылгѳанды, аны себепли адам санны кѳбейтирге керек болгѳанды. Ол себепден Исмайыл тиширыулагѳа сабийлерине деп, сабийле акѳылбалыкѳ болгѳунчугѳа дери алагѳа дайым болушлукѳ этгенлей тургѳанды, студентлени да кѳолайларына болушханды, кесини ишчилерини урунган жерлери да онглу болурларын эсге алгѳанлай тургѳанды. Ишчиле Исмайылны алагѳа кѳайгѳыргѳанына ыразы болгѳандыла, низамларын шарайыпсыз тутхандыла, ишлерине, борчларына кѳллерин салып ишлегендиле. Алай бла, тап оноу ѳте билгенини хайырындан Исмайыл иш кѳллю, бирикген коллектив кѳураялгѳанды.

Кесини предприниматель ишин кѳурай, кѳуллугѳунда кѳтюрюле, Кѳайталаны Исмайыл кѳырал органла бла кесин огѳурлу ишчи халда жюрютгенди, налог органладан айып алмагѳанды. Иши тап барыр ючюн, анга кѳп тюрлю адамла бла тѳбеширге, келиширге тѳшгенди. Ол адамгѳа багѳаны аны кѳуллугѳуна кѳре угѳай, аны ѳтген ишине, адамлыгѳына кѳре бичгенди.

Ал заманлада Исмайыл таулуланы маданиятларыны жарсыулу, керекли сорууларыны юсюнден сагѳыш ѳтмей ѳди, кесин саулай тутхан ишине кѳлю бла берип ѳди. Таулу интеллигенция уа малкѳар халкѳ тепсеулени тепсеген ансамбльни кѳурааргѳа мурат ѳте ѳди, алай ол иш ахчасыз ѳтилмезлигин шарт ангылай ѳди. Болушлукѳ излей, ол ишге кѳайгѳыргѳан адамла Кѳайталаны Исмайылда тохтайдыла, нек дегенде ала аны чомартлыгѳыны, бек башы уа – аны малкѳар маданиятны ѳсюуюне себеплик ѳтерге итингенини юсюнден биле ѳдиле. Оюмлу адам болгѳанындан сора да, Исмайыл кесини оюмларын жашауда бардыра билгенине ала ишекли тѳююл ѳдиле. Исмайыл ишни кѳолгѳа бир алса уа, аны ахырына жетдирмей кѳоймазлыгѳы белгили ѳди.

Къайталаны Исмайылны эсгериулерине кёре, 1987 жылны 28 августунда аны юйюне жазычу Тёшпеланы Алим, хореограф Къудайланы Мухтар эм сурат ишлеучю Занкишиланы Ибрагим малкъар тепсеу ансамбльни къуаргъа ахча бла болушлукъ этеригин тилеп келедиле.

«Шимал Кавказны битеу халкъларыны кеслерини халкъ тепсеулени тепсеген ансамбльлери барды, жалан да таулуланы жокъду, – дейди Къудайланы Мухтар. – Санга келгенибизни сылтауу – сен бизге аны къуаргъа ахча бла болушуругъунга ышаннганыбызды».

Кесини ёз халкъын суйген Къайталаны Исмайыл, экили болмай, ол тилекни къабыл кёреди. Кертиди, Исмайыл артда ол ишге ахчадан сора да кёп зат кереклисине тюшюннгенди. «Балкария» ансамбльни къурагъан биринчи кюнледен окъуна Къайталаны Исмайылны ызындан къырал къуллукъчула тюшюп башлайдыла. Бу ишни ахырына жетдирирге жигитлик, ётгюрлюк, таукеллик да керек эди. Сёзсюз, Исмайылгъа аны башламчылыгъында кёл этдиргенле аны бла бир ниетли адамла болгъандыла.

Мухамматны жашы Исмайыл бир заманда да байлыкъны сюрген адам болмагъанды, ол кесини тин байлыгъын ёсдюрюрге итиннгенди. Сейир туююлдю, аны малкъар тепсеу ансамбльни къуаргъа дегеннге арсарсыз ыразылыгъын берип къойгъаны. Сёзсюз, Кайталаны Исмайылны кесини халкъыны аллында этген игилигини юсюнден айтыргъа керекди, нек дегенде аны ахча бла болушлугъу болмаса, «Балкария» ансамбль хазна къуралыр эди. Ансамбль миллет хореографияны андан ары ёсююне мурдор салгъанды. Мухамматны жашы Исмайыл «Балкарияны» къуралыууна, уста тепсеучюлени ёсдюрюуге тири къатышханды, ансамбльни адамларын бирикдириуге, бирлешдириуге себеплик этгенди. Бизнесмен ансамбльни иши тап барыр ючюн, тийишли онгла къураялгъанды. Исмайылны жашау жоругъу былайды: «Бир адамгъа къууанч келтирген, ол кюсеген затны этген – игиди, аланы саулай халкъгъа этген а – сууапды».

Къайталаны Исмайыл андан изленнген ишни бет жарыкълы тындыргъанды, ансамбльни битеу къоранчларын кесини боюнуна алгъанды. Реквизитлени, аксессуарланы, тепсеучюлеге кийимле тигиуню, декорацияла этиуню д. а. к. керекли жумушланы кеси мажаргъанды. Репетиция этерге залны Исмайыл, «Терек» санаторияны баш врачы Ботгаланы Валерий бла келишим этип, кеси мадаргъанды. «Балкария» ансамбльни артистлери бла ишлерге тау миллет хореографияны уста билген фахмулу балетмейстер Уллубашланы Мутайны чакъыргъанды, аны директоруну къуллугъуна сынамы уллу болгъан, «Ка-

бардинка» ансамбльни алгъыннгы директору Евгений Аронов салыннганды. Ол заманда ансамбльде жыйырма эки тепсеучю къауум, директор, балетмейстер, художестволу башчы – бары да элли юч адам бола эди, андан сора да студия ишлей эди, ары он бир адам жюригенди. Таулуланы «Балкария» ансамбльни къуараргъа деген муратларын толтурургъа эки жыл керек болгъанды.

Къудайланы Мухтарны кёллениую, итиниую, ол битеу кюнчюн салгъан коллектив къысха заманны ичинде таулу халкъны иги кесек излемин толтургъаны Исмайылны кёллендиргенди. Ансамбль къуралгъанлы эки жыл ётгенлей, «Балкария» ансамбль Тюркде Тюрк халкъланы халкъла аралы фестивалында диплом къоллу болгъанды, Кавказын Тау халкъларыны биринчи фестивалында Сухум шахарда лауреат болгъанды, «Золотой шлем» деген биринчи саугъаны алгъанды. Ол жетишимлени таулу халкъны искусствосун ёсдюрюуде даражалары бийик болгъанларындан тышында да, Къабарты-Малкъарны саулай маданиятында да кыйматлары уллу эди. Эришиулеге къатышыргъа онг чыкыгъаны, кыйсы коллективни да усталыгъыны ёсююнде магъаналы ишди, нек дегенде конкурсла хар не тюрлю жангылыкъла бла да танышдырадыла. «Балкарияны» тепсеучюлери уа заманны хар жангы шартына сакъ эдиле, анга эс бура эдиле.

«Алтын къол» фирманы ишини тап баргъаны ансамбльни кереклерин жалчытыргъа онг бере эди. Кооперативде ол заманда 600 адам уруна эди, анда ишлерге суйгенлени саны да ёсе эди, нек дегенде Къайталаны Исмайыл иш хакъны иги тёллей эди, андан тышында да адамланы ишлеген жыллары аланы стажларына кире эди. Исмайыл айтханнга кёре, ишчилени санын ол 3–4 мингнге дери жетдирирге да боллукъ эди – бир-бир къууллукъчуланы чырмаулары болмаса.

Ол кезиуге предпринимательни кёп клиентлери эм сапаришле этген адамлары да жете эди. «Алтын къол» этген затланы бизни кыйралда угъай, тыш кыйраллада да алыргъа суйгенле кёп эдиле. Къайталаны Исмайыл ишин кенгертирге сюе эди, сёз ючюн, кый териден къысха тонланы тигерге – аланы республикабызда бла кыйралыбызда угъай, тыш кыйраллада окъуна излей эдиле.

«Алай манга жууукъ адамла, – деп эсгереде Мухамматны жашы Исмайыл, – кооперативни жетишимлери районода, республикада да бир-бир къууллукъчуланы къууандырмагъанларын билдиредиле, сакъ болурумуну тилейдиле: манга наркотикле не да окъла атып, не да башха бир аман иш чыгъарып, мени тутдурургъа, тутмакълыкъ сынатыргъа боллукъларын айтадыла». Къайталаны Исмайылны эсгериулерине кёре, ол къууллукъ-

чуладан, иши онгуна баргъан кооперативни жабаргъа мурат этип, ала къурагъан талай комиссиядан кѣп къыйналгъанды. Комиссияланы тинтиулерицен сора, керекди къагъытла тас бола эдиле, фирманы ишини юсюнден ѳтюрюк, жалгъан къагъытла жарашдырыла эдиле д. а. к. Жер-жерли органланы оноучуларына суймегенледен, чырмау салгъанладан къоруулагъыз деген тилекле хайыр бермей эдиле. Ол Москвада да айтырча магъаналы болушлукъ тапмагъанды. Центросоюзда Исмайылгъа бийик багъа бичгенликге: «Сиз айтхылы адамсыз. Таулула сизге эсгертме салыргъа керекдиле», – деп, кѣп кере айтып тургъанлыкъгъа, жашауда уа анга зат бла да болушмагъандыла. Аны ызындан болгъанларыны юсюнден Исмайыл Москвада тюрлю-тюрлю жерлеге жазып тургъанды, Горбачѳвну кесине окъуна. Кесини ишчилери бла Останкинода пикетле къурагъанды, алай болгъанлыкъгъа, зат тюрленмегенди, иш жеринден тепмегенди, нек дегенде жангы заманлада окъуна, СССР чачылгъандан сора, алгъыннгы къуллукъчула жерлеринде къалып эдиле.

Къайталаны Исмайылны республикагъа хайыр келтирлик кѣп башламчылыгъы тамырында къыркъылып къалгъанды, сѳз ючюн – гара сууну Минги тауну тийресинде пешалагъа къуюп сатыу деген мурат. Ол иш жалан да аны кесине хайырлы болуп къалмай, республикагъа да хайырлы боллукъ эди, алай анга жол бермедиле. «Балкария» ансамбльни къурауда битеу кюрешин, къаллай чырмаулагъа тюбегенин Исмайыл «В каких муках родился ансамбль Балкарии» деген китабында кѣлю бла суратлагъанды.

Исмайыл, къуллукъчула этген чырмаулагъа да къарамай, жашауунда бек магъаналы ишни – тепсеу ансамбльни, бусагъатда дуния маданиятында кесини сыйлы жерин тапхан «Балкария» къырал фольклор-этнография тепсеу ансамбльни къурагъанды.

АНАЛАНЫ Хулима
кѳчюргенди.

БИЛИМЛИНИ – ДУНИЯСЫ ЖАРЫКЪ

Иги юйюрлени юслеринден къуру да айта, жаза турлугъунг келеди. Кенже элде жашагъан Сотталаны Зейтун бла Лидия аллай юйюрледендиле. Ала эки жаш бла бир къыз ёсдюргендиле. Не заманда да бу юйюрге билим алыгъа уллу магъана берилгенди. «Кесибиз саулукъдан сабийлени окъутууну биринчи жерге салгъан эдик», – дейдиле ала. Сабийлерини ючюсю да бийик билим алгъандыла. Зулейха бла Азрет медицинаны сайлагъандыла, Расул а – социальный ишни. Азрет стоматологду, Зулейха уа педиатр-хирургду. Кеслери да Къабарты-Малкъар къырал университетни айырмалы бошагъандыла. Ала экиси да бусагъатда Москвада ишлейдиле.

Сабийле школда окъугъан жылларында, артда бийик билим алгъан кезиулеринде, жашагъан тийрелеринде да адеплиле, ариу къылыкълыла болуп ёсгендиле. Юйюрню элде сыйлары, намыслары жюрюйдю.

Зулейха бла Азрет школну алтын майдаллагъа бошагъандыла. Аланы окъууну, билимни терен сюрлюклерни гитчеликлеринден да эслене эди.

Зулейха интернатурада окъугъан заманда Нальчикни сабий больницасында ишлеп тургъанды. Аны коллективи, сабийлени ата-аналары врачны билимине, ишине аз да уллу кёллюк этилмегени ючюн, бек жаратып, анда къалырыгъын суйгендиле. Алай аны мураты башхаракъ эди. Ол билимин андан ары ёсдюрге сую эди. Ишин, окъуун да бирге жетишимли бардыра, Москвада аспирантураны бошайды, ызы бла кеси сайлагъан темагъа кандидат диссертациясын жетишимли къоруулайды. Ол Д. Ф. Филатов атлы сабий клиника больницада саусузланы аягъы юслерине салыр ючюн, билимин, къарыуун да аямайды. Гитче пациентлеге жалан да дарман бла угъай, жүрек жылыуу, ариу сёзю бла да жол табады.

Алма терегинден керикетмейди дегенлей, Зулейха да анасыча ишине берилген адамды. Аны, медицина билимим жетерикди деп, тынчайыр акъылы жокъду. Ол тыш къыраллы журналланы да окъуйду, Интернет бла да кёп хайырланады. Анда ол саусузгъа къаллай амал бла бакъса тап боллугъун излейди, клиникада кёп жылладан бери ишлеп келген врачладан юйренеди. «Атлары айтылгъан белгили врачла, профессорла манга уллу сынауларындан юлюш этерге къызгъанмайдыла», – дейди Зулейха. Сабийлеге бакъгъан хирургну иши тынч болмагъанын, алай ол аны бек суйюп тамамлагъанын да айтады.

Зулейханы баш иеси Владимир Идароков да врачды. Ол ич ауруулагъа бакъгъан хирургду. Ала экиси да бир бирге билеклик эте, бир бирни ангылап жашайдыла. Ёсе келген къызчыкларыны да билимге уллу эс белгенин айтадыла.

Азрет да Москвада белгили стоматолог болуп ишлейди. Ишлеген жеринде не уллу махтаугъа да тийишлиди. Тыш сыфаты ариуча, ич дунясы да алай ариу жаш, къайда болса да, тукъумун, миллетин, атасын-анасын, жууугъун-ахлусун да айыпсыз этеригине ишексизбиз. Азрет Геккиланы Ира бла бирге жаш бла къыз ёсдюредиле.

Расул а атасына-анасына тутурукъ болуп, ала бла бирге жашайды. Ариу юйюрю бла Башийланы Амина бла ата-ана насийхатлары бла, аланы ыразы этип, ариу къызчыкъ ёсдюре, ата-анагъа хурмет эте жашайдыла. Узакъ ёмюрлю болсунла!

Аналары Сотталаны Лидия Кенже элни 20-чы номерли школунда малкъар тилден бла литературадан устаз болуп ишлегенли къыркъ жылдан атлагъанды. Аны атасы Холамханланы Боташ Бызынгыны орта школуну биринчи директору эди, анасы да Аттоланы Ляжинка устаз болуп ишлеп тургъанды, жаннетли

болсунла. Лидия да аланы ызлары бла баргъан болур. Бююн да Лидия бет жарыкълы ишлейди.

Лидияны сабийлиги Бызынгы элде ётгенди. Тёрт къарындашны жангыз эгечлери. «Атам-анам алай эт, былай бол деп айтхандыла деп билмейме. Ала бизге не затны да кеслерини халлары бла кёргюзтгендиле. Элде намыслары жюрюген адамла болгъандыла, алагъа тенг болургъа ёмюрюм итингенме. Кесими алагъа тийишли жюрютюрге кюршгенме. Бююнлюкде да алагъа хурмет эте жашайма» – дейди Лидия.

Гитчелигинден окъуна Лидия башха усталыкъны юсюнден сагъыш этмегенди. Къабарты-Малкъар къырал университетни орус тил бла литература бёлюмюн тауусхандан сора, артда юйюрю кёчген Хасанияда кеси окъугъан 16-чы номерли школга устаз болуп келип, атасыны биргесине ишлеп тургъанды.

Лидияны айтыууна кёре, ал заманлада окъуучулары алларында абызырагъан заманларым да болгъандыла. Болса да, жылла оза барсала, адамгъа сынау да кёшула барады. Лидияны да артдан артха билими, сынауу да ёсгендиле. Кеси окъутхан сабийилени ол барын да кеси сабийлерича кёреди, сюеди. Аланы хар бирини жашауларында иги ишлерине, жетишимлерине кёууана жашайды. Эртте школну бошагъанла да бююн-бюгече да Лидия Боташевнагъа тубеген жерлеринде сый береди, хурметлерин билдиреди. Ол туюлюмюdü жашауну тутуругъу, магъанасы да?! Лидия Кенжеге келгинчи, Хасанияда школда ишлей, эл советини депутаты да болуп тургъанды.

Студент болгъан заманында ол биргесине окъугъанла бла шуёхлукъну алгъа салгъан болгъанды. Кеси да университетни шахмат командасына да киргенди. Ол заманларын эсгере, Лидия: «Ол заманлада шуёхлукъну бек жюрютюучю эдик. Барыбыз да бир бирге жууукъ-ахлу болуучу эдик. Кёууанчларыбызгъа бирге кёууаныучу эдик, жарсыларыбызгъа бирге жарсыучу эдик. Жыл сайын колхозлагъа ишлерге да ийучю эдиле, ол да бирикдириучю эди. Ишден сора уа, ингирде от тегерегине жыйылып, картоф биширип, ойнап-кюлюп, жырлап-тепсеп туруучу эдик», – деп айтады.

Лидия баш иеси Зейтун бла бирге окъугъанды. Баям, жаш ол заманда эсеген болур эди адежли, намыслы кызыны. Зейтун аскерден келгенлей, Лидия бла бир юйюр кёурайды. Зейтун да кёп жылланы ичинде устазлыкъ ишин бардырып тургъанды. Бусагъатда ол солуудады.

Лидия дерсини аллында сабийге адет-намыс, төрелени юсюнден бир талай заманын бёлмей кёймайды. Намыс-сый болмагъан жерде насып да болмайды деп, ол бу шартланы адамны бек баш даражасына санайды.

Республикада бардырылган тюрлю-тюрлю олимпиадалада Лидияны окъуучулары биринчи жерлеге тийишли боладыла. Сабийле ана тиллерин иги билип, акъыллары, эслери да байыкъланыр ючюн, устаз алагъа кёлден билирге назмула эм жазуучуларыбызны чыгъармалары бла байламлы сынау ишле кёп береді. Лидияны КЪМР-ни Билим бериу эм илму министерствосунда методика илму советини членине да бошдан айыргъан болмаз эдиле. Кёп жылланы университетни экзамен алгъан комиссиясында да ишлегенди.

Лидия сабийлеге билим бериу жаны бла тюрлю-тюрлю амалланы хайырланады. Хар затны да билеме деп къоймай, жангы мадарлагъа юйренеди. Ол бир талай школ китапланы да авторуду. Аны кесини да окъутууда, юйретиуде да энчи амаллары барды. Анданды анга төгерекедегилери, къоншу-тийре да уллу хурмет бергенлери. Не уллу жумушда да Лидияны бла Зейтунну сыйлы къонакъла бла төрге ётдюредиле.

«Лидия бла кёп жылланы къабыргъа къоншула болуп жашайбыз. Бир да болмагъанча огъурлу юйюрдю. Не жумушумда да ышаннган да, базыннган да адамымды. Къатымда не къаршы жууугъумдан да алгъа табылады. Биз аны бла эгечлеча жашайбыз, ол бек уллу насыпды, аллай къоншу болгъан», – дейди Лидияны къоншусу Батова Роза.

«Анамдан башха туююлдю Лидия Боташевна. Атам-анам Хабазда жашайдыла да, Лидия манга аланы излетмейди. Былайда къатымда не жумушума да, оноума да барыр адамымды. Лидия эр киши акъыллыды», – дейди башха къоншусу Башийланы Асият.

Мен кесим да Лидия бла къоншуда жашагъанлы эки жыйырма жылгъа жууукъ бола келеди. Анча жылны ичинде бу сёзю, бу иши деп, бир чурум табалмасса, аллай огъурлу, акъыллы адамды. Бизде юч сабийни да окъутханды. Мен Лидиягъа уллу ыразылыгъымы билдиреме. Жашауунгда баш иенгден, сабийлерингден, туудукъларынгдан къууана кёп жаша дерге сюеме. Тийреде-къоншуда Лидияча адам болгъаны уллу байлыкъды.

ШАУАЛАНЫ Разият

И я — Кавказ. И я оттуда,
В нем до конца растворена,
Я — продолженье той легенды,
Какой не может быть конца.

Инна Кашежева

ТАУ КЪУШНУ КЪЫЗЫ

Инна Иналовна Кашежева (12 февраль 1944, – 14 май 2000, Москва) – КЪМАССР-ни Къырал саугъасыны лауреаты (1973), «Работница» журналны саугъасыны лауреаты (1983) – совет эм россей назмучу, къабарты поэтлени назмуларын кечюрген, алтмышжыллыкъланы «эстрада поэзияларыны» белгили эм жаш келечилериди.

Инна Кашежева Эдуард Хиль, Майя Кристалинская, Иосиф Кобзон, Владимир Трошин, Людмила Зыкина, Клавдия Шульженко, Кола Бельды эм башхала жырлагъан айтхылы жырланы сёзлерини (300-ге жууукъ) автору: «Опять плывут куда-то корабли» (1964), «Подарок» (1965), «Лунный камень» (1966), «Дожди» (1966), «Круги на воде» (1966), «Нет, так не бывает» (1966), «Без меня» (1968), «Про тебя и про меня», «Мой Нарьян-Мар», «Енисей» эм д. а. к. Ол жыйырма назму китап басмалагъанды.

Атасы Инал Шахимович – Кармохабль деген къабарты элден адыглы, полковник, лётчик-испытатель, анасы Ксения Фёдоровна Васильева – оруслу, юрист. Инна Кашежева назмуларыны биринде кесин «дочь горца и белой горлицы» деп бередиди. Атасы Иннаны анасы бла, Ксения Васильева бла, фронтда танышады. Инна Иналовна 1944 жылда 12 февральда Москвада туугъанды, ол сабий заманында атасыны туугъан элинде да терк-терк бола тургъанды. Инна къабартылы жарыкъландырыучуну Талиб Кашежевни къарындашыны туудугъу болгъанды (1866–1931 жж., Кармово элде туугъанды – бусагъатда Каменномост эл).

Инна кесини туугъан жерини юсюнден лирика халда былай жазады:

*Ты не знаешь, а это всё просто:
Есть вершина, как старый корабль,
В тихой пристани Каменномоста,
В том селе, что звалось Кармохабль,
Ты не знаешь обычного чуда:
Там и мост ни к чему – всюду брод,
Но, представь, почему-то оттуда
Вышел в плаванье древний мой род...*

Талиб Кашежев, аны жашау жолун, чыгъармачлыкъын тинтген алимлени айтханларына кёре, къабартылыланы адет-тёрелерин, кёлден чыгъармачлыкъларын тинтген, адамланы билимлерин ёсдюрюрге суйген адам болгъанды. Ол ана тилинден сора да, орус тилни тынгылы билгенди, школда устаз болуп

Инна Кашежеваны атасы бла анасы

Инна жети жылында

*Иннагъа он жыл. Атасыны
туугъан эли Каменноостда*

ишлегенди, дерсликле жазып, арап харфланы орунуна латин харфланы хайырлана, къабарты-черкес алфавитни жангыртыргъа болушханды. Поэтесса кесини айтхылы къарт атасы бла танышалмагъанды, нек дегенде ол къыз туугъунчу дуниясын алышхан эди. Алай Инна къарт атасын танымагъанлыкъгъа, аны тутхан ишин андан ары бардыргъанды. Аны себепли Инна Кашежева Къабарты-Малкъарны юсюнден кёп жазгъанды эм Къабарты-Малкъар аны чыгъармачылыгъында бла жашауунда энчи жерни алгъанды. Алай бла ол Къабарты-Малкъарны назмучусуна бла жазыучусуна саналады.

*Заговори, отец,
по-кабардински,
Хотя б немного внуков поучи,
Звеня уздечкой звуков,
проскачи в тот край,
Где ты на счастье
им родился!*

Инна Кашежеваны «Вольный аул» деген биринчи китабы

Инна биринчи назмуларын 16-жыллыгында «Юность» (1960, № 3) деген журналда басмалаганды.

*Там садик и там скамеечка,
За низким забором – трава.
Ты говорила, девочка,
Там ласковые слова...
Там ночь не кончалась долго,
По щиколотку роса...
И Яуза кажется Волгой,
Только сощурь глаза.*

1962 жылда Нальчикде, Къулийланы Къайсын бла Алим Кешоков жаш назмучуну миллет энчилигине уллу багъа бичип, эс бөлүп, аны «Вольный аул» деген биринчи назму жыйымдыгы чыгъады.

«Назмула кеслерини жангылыклары бла менде аллай сезимле туудурдула, кызыу жай кюн салкында кълума тюз бусагъатда жарылгъан харбызны алгъанча не да тау этекледе танг эрттен кызаргъан чумча» – деп, ал сёзню Къулийланы Къайсын жазганды. «Ол мени кълумдан тутуп, уллу поэзиягъа келтиргенди», – деп, Къайсынны этген игилигин унутмагъанды Инна.

*Мне не хватало крыльев, бесстрашия и сил,
Когда Кайсын Кулиев летать меня учил!
Так, может, и не учат, как он учил тогда:
Взмывал, врезаясь в тучи, и звал меня – туда!
И как пролог к полету, все повторял одно:
– В хорошую погоду летать – не мудрено!..*

Кашежеваны битеу китапларыны атларын: «На розовом коне», «Кавказ надо мною», «Незаходящее солнце», «Лицом к истоку», «Стихи от прекрасной дамы», «Время вслух», битеу назмуларын энчи эки тема бийлепди – сюемеклик бла Кавказ. Сора Кавказгъа сүймеклик.

*И я – Кавказ. И я оттуда,
где пахнет ледником роса,
где мне дарованы два чуда –
на мир взглянувшие глаза.
Где чуткий жеребёнок – детство,
лишь свистнешь – и примчит тотчас,
где так естественно соседство
долин и гор... И я – Кавказ.
Я продолженье той легенды,
какой не может быть конца.
И я – Кавказ. Мне вписан в гены
лик этот волею отца.
И я – Кавказ. И я оттуда,
в нём до конца растворена,
а он во мне... Мы два сосуда,
в которых кровь течёт одна.*

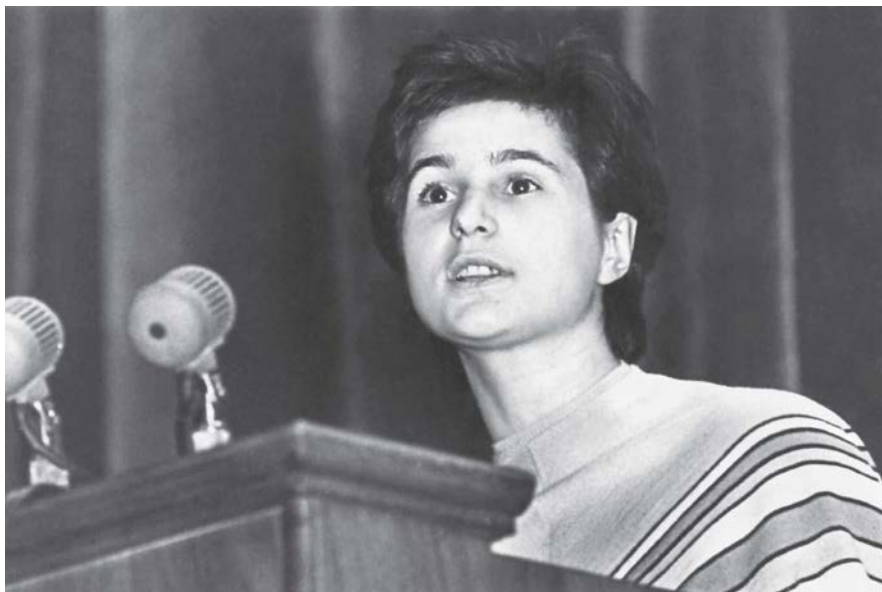
Инна «Возьми меня в Балкарию!» деген назмусунда Мал-къаргъа сүймеклигин да ачыкълагъанды, сёз ючюн:

*Глаза твои не карие,
глаза твои светлы.
Возьми меня в Балкарию,
где горы и орлы.*

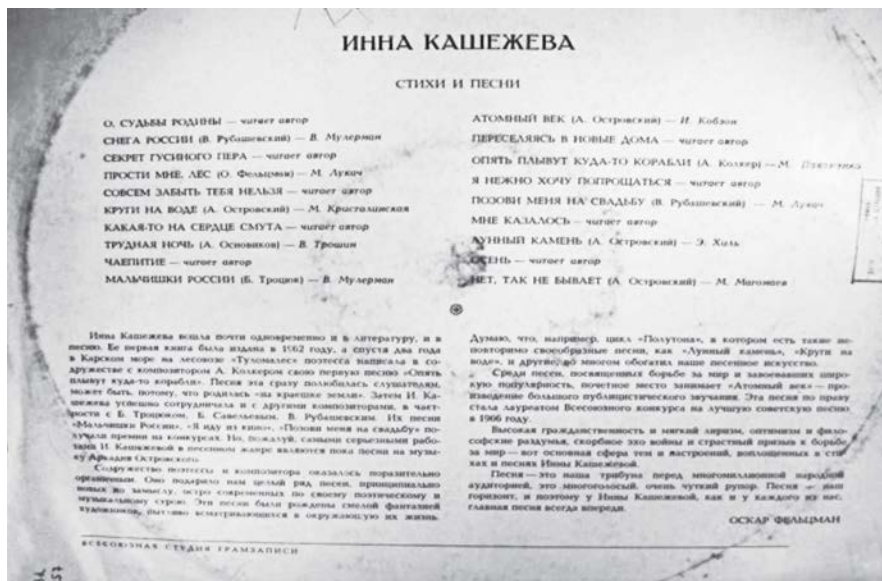
*Хочу увидеть заново
края своей мечты,
хочу дышать нарзановым
туманом высоты.*

1960 жыллада, битеу къырал тюрлениуле сакълагъанда, аны назмулары окъуучулагъа керекли эдиле. Назмучулукъ къаты айныгъан заманда, Инна назмучуланы, назмула окъуучуланы араларына тюзюп къалады. Кашежева – арыкъ, назик, къыс-хачач, къуру кёнчекледе бла кёлекде айланган къызчыкъ – Политехге бла Лужниклеге келгенлеге кесин сөйдюргенди.

Алай бла, Кашежева кесин саулай адабиятха береди, ол кёп белгили адамла бла танышады: Къулийланы Къайсын, Алим Кешоков, Татьяна Самойлова, Владимир Высоцкий, Олег Даль, Геннадий Шпаликов, Инна Гулая эм башхала бла.

Инна Кашежева назму айтады

Инна Кашежеваны сёзлерине жазылган жырладан пластинканы тышы

*Новосибирскде Поэзияны Кюнү, апрель 1964 ж.
Солдан онгнга: поэтле Игорь Волгин, Олег Дмитриев,
Леонид Чикин, Инна Кашежева, Булат Окуджава,
Илья Фояков, кесаматчы Станислав Лесневский*

Жангы чыккыган жулдуз Москвада А.М. Горький атлы адабият институтну бошап, СССР-ни Жазуучуларыны союзуна киреди, кыралны ичинде, тыш кыралланы да кеп жерлеринде болады. Аны китаплары Нальчикде, Москвада да басмаланадыла.

Иннаны назмуларына жыр тагып башлаганда, анга жыйырма эки жыл бола эди. Аны назмуларына жазылган жырланы уа – «Отыщи мне лунный камень», «Опять плывут куда-то корабли», «Круги на воде» – Иосиф Кобзон, Людмила Зыкина, Эдуард Хиль бла Майя Кристалинская жырлайдыла. Инна Нарьян-Мар шахарны гимнин жазады, ол шахарчыкны битеу кыралга белгили этип. Алай чыгармачылыгында назмуларыны кёбюсюн ол атасыны тууган жерине – Къабарты-Малкъарга – жоралаганды.

*О названья земли родной!
Одурманивая и маня,
Вы повсюду всегда со мной,
Непонятные имена.
И какой-то щемящей тоской,
Взяв меня в свой гортанный плен,
Отдается во мне: Терскол!
Куркужин, Нартан!
Гунделен!*

*Инна бла Ян Френкель Саратовда назмуланы окъугъан ингирде
«Юность» радиостанцияны ишчилери бла. 1967 ж.*

Инна Кашежева, къуру назмула жазып къоймай, башха авторланы назмуларын да орус тилге кѣчюргенди. Иннаны хайырындан совет окъуучула къабартылы поэтле Зубер Тхагазитов, Анатолий Бицуев, Умар Ногмов эм Борис Гедгафов бла, дагъыда Арташес Погосянны, Ваагн Каренцни эм Мириан Мирнелини назмулары эм поэмалары бла шагъырей этгенди.

«Ол бери терк-терк келип тургъанды, – деп, эсгередиде КЪМР-ни Китапланы суйгенлени биригиуюню таматасы Наталья Шинкарѣва. – Аны сабийлиги бек суйген, экиге айланган къарындашлары бла ѳтгенди».

«Инна Кажешева 2000 жылда дуниясын алышады. Анга жалан да 54 жыл бола эди. Къыралда бола тургъан тюрлениуледен къыйналгъаны бла кълмай, ол атасын-анасын, иги нѳгер къызын асырайды, аны бла кълмай, авариядан сора сакъат болуп, эки аягъы да тохтап, жюрюялмай кълады. Арт заманда ол, фатарына кишини къоймай, кеси тура эди. Нѳгерлери аны ол халин кѳрлюклерин суймей эди дейдиле адамла. Ёлгенден

*Инна Кашежева
Саратовда поэзия ингирде. 1967 ж.*

сора, аны нөгерины кызы, Иннаны жууукъларына да билдирмей туруп, аны ёлгенин артда жалан да бир эки ай ётгенден сора билдирген эди – ма алай эди поэтессаны осуяты. Аны суйген, аны сакълагъан республикагъа нек келлиги келмегенин ким билсин? Аны бюгюн-бюгече да сюедице, кыйын заманында анга билеклик этер эдиле», – деп оюмлайды Наталья Шинкарёва.

Инна Кашежеваны къабырына республикада белгили скульптор Арсен Гушапш этген эсгертмени салгъандыла, Каменномостда да поэтессаны бюстун ол салгъанды. Иннаны адамы кълмагъанды: баш иеси, не сабийлери, жалан да – жууукълары, нөгерлери эм бек суйген адамлары.

Поэтесса Москвада Хованский къабырлада атасыны-анасыны асыралгъанды.

ГЕЛЯСТАНЛАНЫ Танзиля

ИННА КАШЕЖЕВА

* * *

Къанат, къарыу да энди
Болмаз деп тургъанда,
Къайсын дерсле бергенди,
Аныча учаргъа.

Алай аны кесича
Юйретгенле къайда?! –
Булутлагъа кирирча,
Мени да чакъыра.

Ма учардан алгъа уа
Айта эди, чалып:
– Кюню чууакъ болса уа,
Шо ким да учалыр! –

Сейир ышарыуу бла,
Къатлай эди кюлюп:
– Къоркъуунгдан къачарча,
Уч кесингден бийик!

Мени ызымы алмай,
Кеси жолунг бла жюз.
Артда сокъуранмазча,
Кёкден жыгъылгъан – тюз.

* * *

Мени Къабартымда къызыуду,
Жауун – Москва шахарымда.
Озгъан кюнден сен базыныу бла
Келген кюннге таукел къара.

Минги тауда – чыран бузла бла
Акъбаш къартны къарагъаны.
Москва башы уа – булутла бла
Бир хиппини ышаргъаны.

Таула ауруйдула менде уа,
Шахар да бирча биргеме.
Къыйын анга тюшюнюрге да,
Алай... тартады кертиге:

Алайды ол, ачыкъ, баямды –
Бири – таудан, бири – мындан.
Таудан келген мени атамды,
Анам – Москва шахарындан.

Эки къалай болсун да къан а? –
Ата юю – жангызды ол.
Атлап тургъанымда къыркъдан да,
Ала бла къыдырама жол.

Мен бююннгю кюн бла жашайма.
Аны къатылыгъы – толуп!
Дайым эки сезим ашайды –
Ауруу, насып да, бир болуп.

* * *

Асырайма бёркюн – хазнамы.
Термилип, тёзалмазча болсам,
Узатама ёксюз къолланы,
Жылынама анга, къыйналсам.

Ол узакъды уруш сермешден,
Хата салмай къылыч жютюсю.
Чыгъарсам а аны бир кюнде, –
Ма келеди сабий ийиси

Тютюнню, жюлюннген сакъалны,
Ма дагъыда... айталмайма мен...
Отоуда – барлыгъы атамы,
Жашлыгъым, насыбым да бирден.

Жокъду мен багъалы кёрген зат,
Жокъ мени табыннган къылыгъым.
Ма бу бёрк ючюннге уа, болса,
Мен берирем дуния алтынын.

Тохтады жангызлыкъ жияуум,
Ол ёлген бла келген къоркъуула.

Сыйынады озгъан жашауум
Атам шош киргеннге отоугъа,
Бу бёркюн да кийип башына.

1976 ж.

* * *

Кёрлюкме бокалда
Чагъыр кымылдауда
Сени, Кёксюл Малкъар, –
Булут башлы кырал.

Тауну шинжи жели
Уппа эте мени,
Кече уа – бир жылы,
Тюз сют кирик, келди.

Манга уа жокъ коркъуу:
Къалкъанча кылычда,
Таулу жашны къолу
Турады инбашда.

* * *

Жюрек тарлыкъ этсе насыбыма,
Не бёлюнсем, гитче къайгъы келип,
Акылымы иеме мен санга,
Кавказ – мени таза этген жерим,
Туугъан таула – сюдю болгъан манга!

Кёзле жапсам, кёреме жанымда
Сизни, къарла тюплеринде танып.
Сиз Москвагъа келесиз жангыдан,
Минг жыл болгъан төрелени алып,
«Къалай жашайса сен?» – деп соругъа.

«Къалай жазаса сен?» – деп билирге,
Къалай суюгеними да кёрюрге
«Къалай къуллукъ этесе ёмюрге?
Заманында жетемисе анга –
Ёмюр жара салгъан адамына?..»

* * *

«Кавказ – тьюбюмдеди...» – жолла уа – ёрге,
Туман къабыргъача тургъан жерлеге.
Ах, Пушкин! Мени къозгъады сёзлеринг –
«Кавказ – тьюбюмдеди...» – алай дегенинг.
«Кавказ – тьюбюмдеди...» Мени – ёрюмде.
Къалай этейим бу сенде тизгиннге?
Алай бийикдеме, созсам къолуму,
Аллыкъма айны, тюз алгъанча топну.
Къарайма къушха таулада бийикден,
Булут да жюзеди менден энишге,
Эринлерим а къатлай къайтарып:
«Кавказ – тьюбюмдеди...» Сейирди айтыу!
Ажашдыргъанды, этип агуман...
«Да менмеми терс?» – деп, этеме тырман.
Отдама дерикмеми мен, къатында
Болсам ол отну, сюелсем аллында?!
Алай а башха къадарны излемем,
Манга берилген зат азчыкъды демем.
Поэзиядан а бир кем бергени...
Да, Пушкинни тюздю алай дегени –
Иеди манга, Кавказгъа да ма ол.
Барама, тутама аны кибик жол,
Башха къадар сормай... «Кавказ – тьюбюмде...»
Тюз Пушкин кесича, ёмюр-ёмюрге
Кавказ а турады мени ёрюмде.

МУСУКАЛАНЫ Сакинат
кёчюргенди.

АЛЧЫ МЕНИ МАЛКЪАРГЪА

Сенде кёзле туююл къара,
Жарыкъдыла ала,
Мени да алчы Малкъаргъа
Тауда къушла таба.

Сюеме энтда кёрюрге
Умут толгъан тёрню,
Эсде тутарча ёмюрге
Гара чарсда ёрню.

Багъыр тангла атхан жерге,
Къарла жомагъында,
Булут сюеме киерге
Мен бёрк ючюн мында.

Ашыкъма сен демлеширге,
Женгил халим ючюн,
Кюннге сюеди тиерге
Мени бармакъ учум.

Сенде кёзле туююл къара,
Жарыкъдыла ала,
Мени да алчы Малкъаргъа
Тауда къушла таба.

ДОДУЛАНЫ Аскер
кёчюргенди.

ЁМЮРАЕНИ БАЙЛАЙ

Белгили журналист, жазыучу, Жазыучулары Кавказ клубу КЪМР-де бёлюмюню председатели Османлары Лейлунну жашы Хыйса туугъанлы бу кюнледе 70 жыл болады.

Хыйса 1954 жылда Къазахстанда Жанатурмыс элде туугъанды. Басханчы Байдаланы Ибрахимни кызы Нюржан бла малкъарлы Османлары Токъмакъны жашы Лейлун анда тюбешгендиле. Киши жеринден 1957 жылда юйюр Герпегежге къайтып, бирге он сабий ёсдюргендиле.

Хыйса, эл школу бошап, аскер борчун да толтуруп къайтхандан сора, КЪМКЪУ-да къурулуш инженерге окъугъанды. Кюндюз ишлеп, ингир сайын окъууна жюрюп, алгъан билимин иш юсюнде сынап, урунуу жолун алай башлагъанды. Алай бла, журналистикагъа келгинчи, ол тюрлю-тюрлю къурулушлада ишлеп тургъанды.

Басма сёзге хурмет ата юйюнден башланнганды. Ана тилибизде чыкъгъан газетлени, журналланы таматала суйюп окъугъандыла. Жазыу ишге суймеклик да Осман улуда андан келеди.

Къырал саясат къарамын тюрлендирген 1990 жыллада ол ишлеген биригиу жабылып, таныш журналистлери чакъырып,

Хыйса 1998 жылда миллет газетибизге корреспондент болуп келгенди. Бюгюн ол бѐлюмню редакторуна дери ёсгенди. Алай а иш анда туююлду, бек башы – Хыйса суюген, билген иши бла кюрешеди! Ма ол себепден, «Заман» газетни юсюнден сѐз баргъан жерде аны аты биринчилени тизгининде уллу ыразылыкъ бла сагъынылады. Аны сылтауу – Хыйса халкъыбызны тарыхын байыкъландыргъан журналистди, жазычуду.

Ол «Билял ойнагъанда, ташлагъа да жан киргенди» деген аты бла биринчи китабын Зумакъулланы Борис бла бирге жазгъанды. Ол документли повесть 2001 жылда орус тилде басмаланганды.

Ызы бла 2004 жылда Хыйсаны «Ёмюрле жолунда деген очеркле жыйымдыгъы чыкъгъанды. Анда автор бир-бир малкъар тукъумланы эм да Уллу Ата журт урушха къатышхан жигитлени юслеринден айтады.

2009 жылда чыкъгъан «Балкария сквозь века» деген китабына Хыйса кѐп къыйын салгъанды. Ол китап озгъан ёмюрледе малкъар халкъны кѐп адамыны ариу сыфатларын сакълайды. Алай бла ол уллу къошумчулукъ болгъанды тарыхыбызгъа. Аны хазырлай айланганда, Хыйса Малкъар эллени барында да болгъанды, кѐп адамгъа тюбегенди. Анда XIX эм да XX ёмюрню аллында малкъар халкъны жашау къолайын, болумун кѐргюзтген сегиз жюзге жууукъ сурат, алагъа ангылатыу жазыула да бериледиле. Ол тарых эм этнография материалла келлик тѐлюлеге ата-бабаларыбызны юслеринден кѐп хапар айтырыкълары баямды. Китап эки кере (2009 эм 2012 жыллада) чыкъгъан эсе да, аны бюгюнледе тапхан къыйынды, излегенле уа кѐпдюле.

«Османланы Хыйса бу китап бла халкъына, бютюн да келлик тѐлюлеге, уллу саугъа этгенди. Китапны магъанасы кенгди, теренди. Кѐп затыбыз тас болуп, уруш, кѐчгюнчюлюк да тарыхыбызны седиретип къойгъандыла. Ол а акъылыбызны артха къайтаргъанды – энди бизни сабийлерибиз, туудукъларыбыз да билликдиле къаллай ата-бабадан туугъанларын. Ала бла ёхтемленирча этгенди автор. Сау болсун», – дейди устаз Тѐппеланы Мариям.

2010 жылда басмадан Хыйсаны «Анамы урчугъу» деген китабы чыкъгъанды. Хыйса аны анасына атагъанды. Ары эсгериле, таурухла, хапарла киргендиле. Автор китапда анасыны юсю бла битеу таулу тиширыуланы юслеринден айтады. Анда къайсы хапар да жангы сезимле туудурады. Табийгъат, заман, адамладыла аланы баш жигитлери. Жашау аланы биргеликлеринден къуралады.

Экинчи жыл Осман улу «Малкъар уя» деген аты бла китап чыгъаргъанды. Анда XIX–XX ёмюрледе жашагъан белгили

адамларыбызны, сёз ючюн Малкъарукъланы Исламны (Дадашны) бла къызларыны, Айдаболланы Азнорну бла жашы Таттыуканы, Орусбийланы Наурузну, Суююнчланы Исмайылны бла Маштайны эм башхаланы жашау болумларын суратлайды. Минги тауну юсюнден ары кирген жазыулада къайсы таулу да билирге керек затла бардыла.

Китапны ал сёзюнде автор былай айтады: «Журтубузну ариу жерлерин кёргюзтюрге, кёп жылла мындан алгъа жашагъан ахшы адамларыбызны юслеринден айтыргъа акъыл этеме да, «Малкъар уя» деп да андан атагъанма... Бу алапат жерде кимле жашагъандыла, къаллай адамла? Не ишле тындыргъандыла? Къалай кийингендиле, кечингендиле?»

Османланы Хыйса кёп ишлеген жазыучуладанды. 2013 жылда ол «Акъ кешене» деген китабын басмалагъанды. Ары малкъар халкъда жюриген таурухла киргендиле.

2015 жылда уа Осман улу окъуучуларын «Жашладан хапар айтыгъыз» деген китабы бла къууандыргъанды. Аны жюз жигити орус-япон, фин, Биринчи дуня эм Уллу Ата журт урушла да батырлыкъларын кёргюзтген, алай бла Россейни къадарында ыз къойгъан таулуладыла. Автор китапны Ата журтну къорууларгъа кетген жашларын сакълагъан аналагъа атагъанды. Ызы бла аны «Заманны къадау ташы» деген хапарла, таурухла китабы, Чочайланы тукъум китаплары да чыккыгъандыла.

2021 жылда Османланы Хыйса бла дюгерли жазыучу Энвер Хохоев «Салам алейкум! Юйюгюзге да игилик!» деген шуёхлукъ китабын чыгъаргъандыла.

Озгъан жыл Хыйсаны «Акътамакъ» китабы дуняны кёргенди. Ары назмула, таурухла, хапарла эм да повесть киргендиле.

Китапны анасына аталгъан назму бла башлай, ол:

*Анам, сенсиз кюн да мутхуз тиеди,
Бшармайды къадар да, къаш тиеди.
Ай да, толу бермей манга жарыгъын,
Булутлагъа бугъады шош, акъырын,*

– дейди да, ол сёзле дуняларын алышхан аналагъа барыбызны да кюйлерибиз болуп келедиле.

Османланы Хыйсаны бу китапда назму жигитлеринден бири алтмыш жылында (къартды деп да айтмазса, жашды деп да къалай айтхын?) келген жолуну юсюнден сагъыш этген, чалбаш адамды. Жангы жаз башы келип, анга «жангы умут, жангы къарыу» да берип, аны сагъышха кълдыргъанды. Алада уа – жашлыгъы, акъ жазлары, ахшы умутлары, къанат алгъан танглары, жашау – аны, ол а жашауну къубулта... Алай а алт-

мыш жыл анга ёмюрле жолунда такъыйкъача кёрюнюп турады. Ол толмай къаллыкъ муратлары бирде толлукъ сунады.

Хыйсаны «Тиширыулагъа алгъыш» деген назмусу Интернетде бек уллу багъа алгъанды. Анда тиширыуну къууандырыргъа деп, тангла атадыла, кюн жылыу береди, жулдузла жашнайдыла, гюл бахчала чагъадыла, айтыладыла жырла, алгъышла да. Авторну шуёху Хубийланы Халитге атагъан «Чакъырама Малкъаргъа» деген назмусу уа туугъан жерибизни бар ариулугъун, тамашалыгъын суратлайды.

Осман улуну «Жашау жолу» деген хапары бек кыйматлыды. Ол ананы юсюнденди. Жашау жолуну башында тохтап, аны жигити келген ызына къарайды. Анда уа «узун этекли тиширыу келеди, эки кьолун да жашчыкъгъа узата: «Тохта, балам, тохта, жюрегими жауу. Сабыр бол, жыгъыласа, жан тамырым, ачытырса кесинги. Ой, сени ёсюп кёрейим, сенден алгъа ёлейим»... Аны бешик жыры бюгюн да къууандыргъан дунияда бек татлы адамыны ауазын жашауу келген адам эшитеди. Артха къарасанг, анда уа – биринчи суймеклик, аны татлылыгъы, айырылыуну ачысы да бардыла. Не десенг да, жашау жашауду. Ма аллайадыла Хыйсаны хапарлары.

Хыйса жамауат ишлеге да тири къатышады. Ол «Алан» жамауат биригиуню члениди. Малкъар халкъны политика репрессияланы кезиулеринде жоюлгъанларына аталгъан Мемориалда баргъан эришиулеге багъа бичген журини кёп жылладан бери алышынмагъан председателиди. Ол анда сабийле бла къаллай ариу байламлыкъ журюутгенин юлгюге келтирирчады. Мемориалны таматасы Теммоланы Фаризат: «Османланы Хыйса бу мекам ишлене туруп окъуна, аны къурулушуна къатышханды. Он беш жылдан бери биз республиканы окъуу юлеринден келген сабийле бла иш бардырабыз. Хыйса алада таматады. Жыл сайын Кязимни, Къайсынны, Керимни назмулары окъуладыла, «Кеси заманыны белгили инсаны», «Заманла. Болгъан ишле. Адамла», «Уллу Ата журт урушда таулула» дегенча башха жыйылыула да боладыла. Хыйса алада да таматалыкъ жууаплылыгъын унутмайды, керек жерде эсли сёзюн ёсе келген тёлюден бир да къызгъанмайды. Ол зат ючюн мен анга бек ыразыма. Аны сабийле угъай, аланы ата-аналары, устазла да иги таныйдыла, сый да береди», – дейди.

«Предчувствие» деген аты бла Жазыучуланы Кавказ клубу чыгъаргъан жыйымдыкъны ал сёзюнде Чечен кырал университетни доценти Лидия Довлеткиреева: «Бу ахыр 20 жылны ичинде жанр, стиль жаны бла да энчилеге, къайтарылмагъан жангы чыгъармалагъа Османланы Хыйсаны «Сууукъ кьолда сермешиу» бла «Кечеги жолоучу» деген хапарларын санаргъа боллукъду», – дегенди, багъа биче.

Жазычуланы Кавказ клубуну членлери, ол ишни къурагъан, бизни республикада бардыргъан уллу поэт Гуртуланы Салих ауушхандан сора, кеслерине таматагъа Хыйсаны айыргъанлары да бошдан болмаз. Ол клубну члени абазалы поэт эм драматург Лариса Шебзухова Хыйсагъа бу назмусун атагъанды:

*Вы-Рыцарь Истинный Хыйса,
Ваш слог того примет!
И пусть Святые Небеса
Услышат стих Поэта.*

*Любому близок свой язык,
Я это точно знаю.
Но, лишь заслышав «Сюймеклик»,
Как в марте снег, расстаю.*

Клубну президенти, поэт, кёчюрмечи, публицист, кесаматчы Миясат Муслимова уа, къалам къарындашын туугъан кюню бла алгъышлай:

«Клуб писателей Кавказа поздравляет писателя, поэта, журналиста Османова Хыйсу Лейлуновича с юбилеем. Руководимое им Кабардино-Балкарское отделение Клуба – одно из самых активных. Литературный талант, доброжелательное отношение к коллегам по перу, чуткость, внимательность, глубокая любовь к родному краю и его людям, трудолюбие, ответственное отношение к делу – все это определяет и авторитет Хыйсы Лейлуновича, и успех его работы. Он вдумчив в работе со словом и взыскателен к себе. Он из тех авторов, кто поверяет свое перо верностью и служением народу.

История, фольклор, прошлое и настоящее – все становится предметом его мысли и воплощения в искусстве. В творчестве писателя отражаются идеалы народа, его ценности, взгляды на мир. Лаконизм и емкость изображения, тяготеющие к реалистической поэтике, сочетаются у автора в прозе с тяготением к символике, аллегории, а лирика, отличающаяся экспрессивностью, искренностью выражения чувств и возвышенным строем чувств, пронизана романтикой отношения к женщине, восприятия природы.

Хорошо зная жизнь и ее проблемные стороны, автор предпочитает видеть лучшее в ней и писать о том, что возвышает и облагораживает душу человека, делает его чище, нежней, человечней.

Гуманизм – вот мера измерения жизни, которым руководствуется Хыйса Османов, один из известных представителей общероссийской национальной литературы. В последнем номе-

ре нашего республиканского литературного журнала «Дагестан» мы опубликовали произведения кабардино-балкарских авторов, в том числе Хыйсы Османова, они очень тепло приняты нашими читателями.

Я поздравляю республику Кабардино-Балкария, которая по праву может гордиться своими современными деятелями культуры и искусства, самого юбиляра, и желаю ему крепкого здоровья, сил, вдохновения.

Решением Правления Клуба писателей Кавказа он награжден Почётной грамотой Клуба и медалью имени Салиха Гуртуева за вклад в развитие национальной литературы, и в ближайшее время мы будем иметь честь вручить ему эти знаки признания», – деп билдиреди.

Хыйса юйдегиси Маммеланы Хусейни къызы Тамара бла алаамат сабийле ёсдюргенди: къызы Асият атасыны ызы бла баргъанды, телевиденияда редактор болуп ишлейди. Жашы Ислам а устазды.

Хыйсаны эгечи Фатимат къарындашына алаамат алгъыш айтады:

*Кёп къууанч келсин юйюнге,
Бир бек мудах болгъан кюнюнгде,
Булбул жырласын башынгдан,
Кери этерча къайгъынгдан.
Къара чачынг агъармасын,
Адам сени къаргъамасын.
Кюн тап тийсин арбазынга,
Къууанырча сен жазынга.
Саргъалмасын ариу бетинг,
Улумасын сени итинг.
Дарманса сен жарабызгъа,
Минг жыл жаша арабызда.*

Биз да, къалам къарындашлары, эгечлери, Фатиматха къошулуп, бир заманда бир адамны жюрегин къыйнамагъан, огъурлу таулу къылыкъ хунерде ёсген, таза ниетде жашагъан къалам къарындашыбыз Османланы Хыйсагъа кёп игиликле, жетишимле тилейбиз.

МУСУКАЛАНЫ Сакинат

Османланы Хыйса Ставрополь крайда жазыучула бла

*Османланы Хыйса бла Созайланы Ахмат Бабугент элни
кадет школунда*

Османланы Хыйса пионерле бла Ставрополь крайда

*Османланы Хыйса Кавказ Жазычуланы клубуну
Къабарты-Малкъарда бёлюмю бла*

ОСМАНЛАНЫ Хыйса

АКЪТАМАКЪ

Малкъар ауузладан биринде, чукуйлары бла акъ булутланы жырып, бийиклеге, аламгъа тартылгъан къаяла ортасы бла чокъуракъ тамычыны тауусулмазлыкъ жырын айта, кенг ёзенлени юсю бла узакъ тенгизге жортады тау череги. Къам къызы уа аны бир таудан бирсине ётдюре, сау ауушха эшитдиреди, къайтарып-къайтарып.

Ма ол черек бёлген ауузну эки жанында эки эл барды: бири – Чегет эл, экинчиси уа – Кюнлюм. Черекни бир жерлеринде жагъалары бийикдиле, тардыла. Алайда суу теренди. Эки жагъаны бирге къошулгъан жеринде бир кезиуде кёпюр да бар эди. Уллу кёпюр туююдю. Адам эркин ётерчады. Кеслерине базыннган жигитле уа атла бла да ёте тургъандыла.

Жаргамны жаны бла черекге тюшген жаяу жолчукъ барды. Жетген къызла алайы бла энишге тюшюп, суу алгъандыла. Гёгенлерин суудан толтуруп, аланы да инбашларына кётюрюп, ашыкъмай, лахор да ёте, кюле-ойнай, бирде уа жырла да айта, уллу жолгъа чыгъадыла. Анда уа бирем-бирем бёлуне, юйлерине кетедиле. Аланы тёшден ёрге жырлай-жырлай чыгъып келгенлерин кёрсенг, кюзде жылы жерлеге, къырыу-къырыу ёте, учуп баргъан зурнуклагъа ушатаса.

Бирде уа къызла гёгенлени суудан толтуруп, бир жанына салып, жагъада бирер ташха олтуруп, бирден жырлап тебиреселе, алайда мингле бла булбулла жырлагъан сунарса.

Къызла уа суу алыргъа асламысында кюн ортада келедиле. Ол кезиуге уа алайгъа Кюнлюм элден жашла келип турурла. Арада хапар башланады. Бир бирлери бла танышадыла, шагъырей боладыла. Жаратханла юйюрле да къурайдыла. Бар эди къызланы араларында бир бек ариулары: ариулары ариуу, барысындан да айырмалы. Узакъдан къарасанг да, шашмай танырса аны. Узун бал бетли эшмелерин бирин аркъасына, бирин да кёкюрегине атып, суу алыргъа чыкъса, аны кёрген адам: «Шукур болсун бу ариуну жаратхан Аллахха!» – демей къалмаз. Къызла уа тегерегине басынып къаладыла.

Акътамакъ эди ол ариуну аты. Тёрт къарындашны жангыз эгечлери. Ариулугъун айтсанг – суу сурат. Саны уа – Басхан сууну нарат терегича.

Аны кёрген айтыр эди: «Къайсы болур ол насыплы улан, Акътамакъ скоймеклигин берлик? Не да кёргюзтюгюз ол ананы, кимни арбазына бу келин болуп барлыкъны», – деп.

Аллай сёзлени эшите тургъан къыз бираз махтанчагъыракъ да бола эди. Тёрт къарындашы да аны эркелете, аз-маз эркек да ёсгенди. Бир-бир жашла, танышыргъа суйюп, лакъырда этерге кюрешселе, аланы хыликкя этип къояды. Ариулугъу уа битеу жетген тау элlege жайылгъанды. Жашла къызны тилейдиле. Келечи къатынла, бири биринден бугъуп, ингир сайын къызны тилей, Акътамакъны юйюне барадыла. Алай, жумушларын кеслери суйгенча эталмай, башлары энишге салынып къайтадыла. Келечиле кетгенден сора уа, къызны аланы ызларындан кюлген тауушу чыгъа эди. «Энди анга бармасам а», – деп, масхара да айтыр.

Кюнлени биринде къызла биягъы, ойнай-кюле, суу алыргъа черекге тюшдюле. Хар замандача гёгенлени суудан толтуруп, гюрен олтуруп, энди бирден жыр айтып башлайыкъ дегенлей, черекни кюнлюм жанындан жаргам башындан бир аламат сыбызгъы таууш чыкъды. Алгъа кюзде ууакъ жауун себелегенча, жүрекlege мутхузлукъ, сагъышлыкъ сала, бираздан а къара булутладан кюн таягъы чыкъгъанча, жарыкъдан жарыкъ бола макъамы.

Бери келе тебирегенли къызла быллай ариу макъам эшитмегендиле. Бу аламат, сейир неди деп, макъам чыкъгъан жанына къарадыла. Кюнлюм бетде аякъларын жаргамдан энишге салындырып, жаш сыбызгъы согъа тура эди. Башында да – акъ жүнден кенг къалпагъы. Къызланы кёрмегенча этип, алагъа аркъасын буруп, бирде сыбызгъыны бурунун ёрге кётюре, бирде уа энишге бура, тюрлю-тюрлю макъамланы согъады. Къызла анга къарай кетдиле да, араларында бири: «Эй, жигит, сен кимсе, къайдан келенсе? Атынг неди? Сен бу тийрени адамы туйюлсе. Таныт кесинги», – деди.

Жаш сокъгъанын къояды. Сыбызгъыны жерге салады. Ёрге къобады. Сора былай дейди: «Тюз айтсам, мен бу жерли адам туйюлме. Аргъы аууздан келгенме. Атым Харунду. Сизде Акътамакъ деп бир сейирлик къыз барды. Ариулугъу кюндюз кёз къаматады, кече уа къарангыны жарытады деп эшитгенме. Аны бир кёрейим деп келгенме. Сиз барыгъыз да биригиз биригизден ариуласыз. Кёлюгюзге тиймесин, алай къарайма да, ортагъыздагъы къыз а ариуланы ариууду. Аны Акътамакъ болгъанын ким да сормай билликди».

Жаш сёзюн тауусургъа къызла бирча Акътамакъгъа бурулдула. Ол а, башха заманладача болмай, бу жол уялды, къызарды. Жюрегине ары дери сынамагъан бир ключ келди, бир сейирлик сезим. Жюреги терк-терк уруп башлады.

Къызладан дагъыда бири айтды: «Бизни Акътамакъны бир кёрген дагъыда къайтмай къалмайды. Сени акъылынг а къа-

лайды, узакъдан къарап кетипми къаллыкъса огъесе, жууукъ келип, кесинги танытырыкъмыса?»

«Айхай да, барлыкъма къатына. Ыразы болса, алып да кетерме элиме. Келин этерме анама. Таурухлада айтыла турурча суйген да этерме мен аны», – деди Харун сууну бирси жанындан.

Сора, сыбызгъысын къолуна алып, кёпюрден ётюр, къызла таба тебиреди. Ала уа, Акътамакъны кесин къоюп, бираз арлакъ кетип тохтадыла.

Харун а Акътамакъны къатына келди. Азмы-кёпмю турдула, экиси да хапар айтдыла. Сора жаш къызны нёгерлерине ашырды. «Сау болугъуз, къызла. Мен тамбла да былайда сизни сакълап турурма. Аллах сизге ариу къададар буюрсун», – деп, ызына къайтды.

Къызла уа тохтаусуз айтадыла бир бирлерине: «Нечик ариу жашды, тап жаш. Сени хапарынгы эшитип, узакъдан келгенди. Насыплыса сен. Кесича бир ариу къарындашы болурму аны? Мен да бек суйюр танышырыкъ эдим», – дегенле да табылдыла.

Андан сора къауум кюн озду. Къызла суу алыргъа бир кезиуде келедиле. Харун алагъа жангы макъамла бла тубейди. Сора кёпюр бла ётюр келип, Акътамакъ бла хапарлашады. Къызла да, сукъланып, алагъа арлакъдан къарайдыла.

Бир кюн къызла, ойнай-кюле, суу алыргъа биягъы жерлерине келдиле. Харун сууну ары жанындан жангы макъамын согъады. Къызладан бири уа Акътамакъгъа: «Айт тююн, къаллай бир суйгенин билдирдими ол санга?» – деп.

Къызладан бири кычырады: «Эй, Харун, манга да бир жыр къурасанг а. Мен да ариу къызма». Экинчиси уа: «Угъай, аны къой. Андан мен ариума. Манга бир ариу макъам сокъ, была барысы да манга сукъланырча», – дейди. Сора къызла барысы да кюледиле, кюн таякълары жылтырай жаякъларында.

Харун тынгылай кетди да: «Къызла, сиз – барыгъыз да ариула. Ариуланы ариулары. Алай кёлюгюзге тиймесин, мени жырым, макъамым да жалан да Акътамакъгъады. Акътамакъны кёргенли тюшюмде да – Акътамакъ, тюнюмде да – Акътамакъ, жарсыуум да – Акътамакъ, къууанчым да – Акътамакъ. Сизни уа эгечлеримча кёреме. Аллах сизге ариу насып буюрсун», – деди.

Акътамакъ бираз махтаныргъа да сую эди. Черек жагъасына жууукъ келгенлей, кычырды жашха: «Эй, Харун, суюмисе мени, бек-бек суюмисе?»

«Узакъ элде сени хапарынгы эшитгенде окъуна суйген эдим. Кёргенли бери уа ол суймеклигим жилтинден ёртгеннге бурулгъанча болгъанды», – деди жаш да.

«Алай эсе, кёпюрге чыгъа турма да, тюзюнлей черек бла бери ёт», – деди къыз.

Аны эшитгенде, къызла: «Сен телими болгъанса, алыкъа былайдан киши да ётмегенди. Сууну бек терен жериди. Айт, кёпюр бла келсин», – дедиле.

Алай Акътамакъ аланы эшитирге суймеди. Аны нёгерлерини аллында махтананырыгъы келди. Къарачыгъыз, мени ючюн жашла суугъа окъуна секирликдиле дегенча.

Тау сууу сууукъду. Терк барады, уллу ташланы бир бирге уруп, ууакъ этеди. Кючю уллуду аны. Уллу кёллююкню не да суугъа ёчешип киргенни арталлы да кёрюп болмайды. Аны аягъан да этмейди. Ол да кесине хурмет излейди.

Суймеклик ол сейир сезимди. Отха, суугъа да секиртеди. Бирде сокъур да этеди, бирде тели болуп да къаласа. Не этгенин да билмей, жигитлик, телилик да этдиреди.

Бирде соргъан эдим акъсакъалгъа, сау ёмюр жашагъаннга: «Неди суймеклик?», – деп. Ол айтды манга, кёп сагъыш да этип: «Аурууунг, жарсыуунг, къууанчынг да олду. Бирде къызыу отдача кюйдюрюр, биширир. Бирде уа сериуон жел башынгы сылагъанча сууутур. Къарангы кеченги жарыкъ этер», – деди.

Суйген бирде сокъур болуп да къалады, андан сора бир зат кёрюнмей кёзюне. Харун да алай болгъан эди. Суйгени ючюн черекни угъай, тенгизни окъуна хазыр эди ётерге.

Майна, алайда, узакъ туююлдю. Сууну ары жанында суйгенинг сакълайды сени. Бир-эки такъыйкъадан боллукъса къатында. Сора тенгизле кибик терен кёзлерине къарарса, кесинге къысып, къалай суйгенинги айтырса. «Сенсиз жашау манга жашау туююлдю», – дерсе.

Алдагъы черек а ол неди? Чырмаумуду суймекликге? Бир-эки атламдан Харун Акътамакъны къатында болады.

Жаш терк-терк атлап киреди суугъа, къолларын анга узатып тургъан суйгени таба. «Бусагъат жетеме Акътамакъны аллына».

Къызла уа, суу жагъагъа жууукълаша: «Харун, Харун, кирме суугъа. Тели болма. Былайтын алыкъа адам ётмегенди. Къайт артха. Кёпюр бла кел», – деп кычырадыла.

Акътамакъ къызланы айтханларына тынгыламайды. Ол ёхтем къызды. Нёгерлерини къатында кесин энтта бир кере кёргюзтюрге излейди.

Жаш терк-терк атлап кирди черекге. Къолларын анга узатып тургъан суйгени таба атлады.

Къыз, жаш таба бурулуп: «Харун, мен мындама», – деп кычырды.

Нёгерлери уа сагъайып къарайдыла тау черекни жырып келген жашха. Алай черек суймейди сансызлыкъны. Ол сууукъду, огъурсузду. Харун сууну ортасына жетгенлей, толкъун уруп, жашны жыкъды, тумаландырды.

Бирге кысылып, сагъайып тургъан кызла: «Харун, Харун!» – деп бирча кыгчырдыла. Харун а, бир-эки секирип, суудан башын чыгъарып: «Акътамакъ, Акътамакъ!» – деп, къайтарып-къайтарып, къаты-къаты кыгчырды, сыбызгъысын тутхан къолун суйгени таба буруп.

Къам кызы уа «Акътамакъ, Акътамакъ» деген сёзлени бир къаядан бирине ётдюре, битеу ауушха жаяды.

Не адыргы этди эсе да, Харун суудан къутулалмады. Экинчи толкъун жетди да, жашны бютюн да тереннге батдырып, алды да кетди.

Кызла уа чапдыла ызындан: «Харун, Харун!» – деп, ачы кыгчырыкъ этип. Алай тау черегини сууукъ суулары жашны жибермедиле. Черекни бек теренинде оба къурадыла анга.

Акътамакъ, эки къолун да узатханлай, кёп сюелди жгъада.

Хапарын эшитгенле айтадыла, андан сора Акътамакъ кызлагъа къошулмады. Арада суу алыучу жерлерине кеси жангызлай келип, черек жагъасында олтуруп: «Харун, Харун», – деп, кеси кесине шыбырдап, кетип тургъанды деп.

Айтадыла дагъыда, бюгюн-бюгече да алайгъа келип, иги къулакъ салып тынгыласанг, «Акътамакъ, Акътамакъ» деген сёзлени эшитесе деп.

Бу жарсыулу иш болгъанлы кёп жылла оздула. Таула да алгъындача сюеледиле, чукуйлары бла акъ булутланы жырып. Заманны шагъатлары. Тау череги уа барады, ташыйды тохтаусуз ёзенлеге суулары: бирде жырлай, бирде шууулдай. Шош желчикден тынч болур. Ачыуланса уа – къутура, жагъаларын ашай, битеу ауушну къалтырата. Сууукъ суулу тау череги.

Бу хапарны эшитгенден сора, мен да бардым алайгъа, Харунну алып кетген жерге. Кёпюрню кёрмедим. Бийик жаргамда, Акътамакъ бла Харунну хапарларын эсиме тюшюрюп, кёп турдум. Бир арада тардан сериуюн желчик жетди, бетими, чачымы сылады да, сора: «Харун, Акътамакъ», – деп, къулагъыма шыбырдап, суу жагъасы бла ёрге кетди.

Мен да, озгъан ишни шагъатына жолукъгъаныма сейир эте, юйюме жол салдым.

Анда, Малкъар ауузларыны биринде, Акътамакъ деп суудан ётген бир жер барды. Аны тауруху бла сизни шагъырей этдим.

ЮЙЮР КЪУРАУ

«Жашауну тутуругъу юйюрдю» дейдиле. Кертиси бла да алай болур. Юйюрсюз – жашауда не магъана? Адам улусу акъылбалыкъ болгъандан сора, бу ишни къайгъысын этип тебирейди. Юйюр а эки адамдан къуралады: эр кишиден, тиширыудан. Аны ючюн ала бир бирни табаргъа, танышыргъа, билирге керекдиле. Акъыллары келишип, жүреклери бир бирге тартса, юйюр къурауну къайгъысына киредиле.

Ёмюрлени саркъыуунда халкъыбыз кёп кыйынлыкъланы сынай келгенди. Урушла, аруула халкъны кыргъандыла. Минг жылла бла жашап тургъан жеринден зор бла да кёчюрюлгенди. Башха миллетлеге кшошулуп, жутулуп, жокъ болуп къалыр чекге да жетген эди. Алай адет-төресин сакълагъаныны хайырындан, бююнлюкде жеринде да ие болгъанды, айныуну жолунда да барады. Ол адет-төреледен бири уа – юйюр къурауду.

Сюрюнню кезиуонде адамланы баш къайгъылары ашазыкъ болгъанда окъуна, бу ишни унутмагъандыла. Жарсыугъа, кырал тюрленген кезиуде, бир арада тойла азыракъ болгъан эдиле. Арт жыллада уа терк-терк жангы юйюрле къурала тебирегендиле. Ол къууанырчады. Алай бу иш бла байламлы адетлерибиз тюрлене не да бизде жүрюмеген жангылары кшошула барадыла. Ол да жарсыулу ишди.

Не бла байламлыды дегенде, тойланы бардыргъанланы асламысы адетлени иги билмейдиле. Бардырыргъа уа керекдиле. Юлгюге кесим кёрген къауум иш айтайым.

Бир тойда келинни баш ауун алгъанлай, ёз атасы бла тепседиле. Бир тойда уа келинни анасы сау кече тепсейди. Той бошла туруп, уллу торт келтиредиле. Келин, киеу да, уллу бичакъны тутуп, аны кеседиле. Ол да, къайдан эсе да келген жалгъан адет болуп, синге барады. Келинни баш ауун алгъан кезиуде уа кызыны атасы-анасы да алайда болмайдыла.

Дагъыда бизни адетге арталлы да келишмеген, киеу бла келинни чыгъарып, халкъ аллында бирге тепсетедиле. Ол да келишмейди. Аланы халкъдан уялып, бугъуп айланган кезиулериди. Тойда уа бирге тепседиле. Энди уллу иште аллай чурумла бардыла. Болса да ариу, алтын адет-төрени сакълагъанла, билгенле да бардыла. Бизни борчубуз: аллай адамланы къауумуна жолугъуп, халкъгъа билдириргеди. Башында да сагъындым, ариу адетлерибиз сакълайдыла халкъыбызны деп.

Алай халкъда «хар элни къой союу башха» деп, сёз жүрөйдү. Алай болмаз ючюн, бу хапарны жазардан алгъа, хар ауушдан билимли адамлагъа жолугъуп, ушакъ этилгенди. Ала айтханла бир ызгъа жыйылгъандыла.

Келечиле

«Келечинг иги болса, ишинг тынгылы болур» дейдиле. Кертиси бла да алайды. Келечини магъанасы уллуду. Ол къуралып тургъан ишинги бузгъан да этер, чачыла тургъан жумушунгу къурап да къояр. Аны ючюн, юйюр къурау башланганда, келечиге уллу эс бурулгъанды. Анга кимни сайлагъандыла – бек алгъа элде намысы-сыйы жүрюген адамны. Ол тиширыу, эр киши да болады.

Энди элде быллай ишни жүрютген адамла да болгъандыла, асламысында – тиширыула. Ала, къуру кеси эллерини адамларын угъай, къоншу эллени жамауатларын да иги таныгъандыла. Бир тюрлю сылтау бла элде жашха тийишли тиширыу табылмаса, сора башха элледен къарагъандыла.

Былайда дагъыда бир затха эс бурайыкъ. Заманы жетип юйдеги болмагъан адам болса, аны айыбын эл кесине алгъанды. Межгитде не да ныгъышда оноу этгендиле. Санларындан къыяулары болгъанлагъа, ёксюзлеге, къарар адамлары болмагъанлагъа бютюн да эс бургъандыла.

Энди жаш бир адамгъа тохташхандан сора, келечилени къайгъысына киредиле – жашныкъыла къызны юйюрюн да иги таныгъан, алай кеслерине артыгъыракъ жакъ басхан.

Алгъын келечилени иерден алгъа жаш бла къызны юйлерини араларында байламлыкъ жүрютген тиширыу болгъанды. Къызны юйюне ингир ала, кёз байланнгандан сора баргъанды, аны баргъанын адамла кёрмезча.

Шёндю ол төре къала барады. Къыз бла жаш келишселе, келечилени жиберип къоядыла. Келечилеге кимле айырылгъанларыны юсюнден башында сагъындыкъ. Кёп болса, ала эки-юч адам болады. Андан кёбю уа артыкъды. Энди аланы араларында уа киеуню тукъумундан бир къаршы жууугъу болургъа керекди.

Келечиле ингир ала келедиле къызны юйюне. Анда да быланы къызны ата-ана жанындан бир къауум хурметли адам биллип-сакълап турадыла. Къонакълагъа эки жаш адам тубейдиле, сора отоугъа ашырадыла. «Ассалам алейкум, юйююзге да игилик, къонакъ аламысыз?» – деп келгенле, отоудагъылагъа салам берип, къол узатадыла. Ала да: «Алейкум ассалам, айхай да, алабыз, къонакъ – Аллахны къонагъы. Иги хапар бла келгеннге биз хар заманда да ыразыбыз», – деп, саламларын

аладыла. Сора андан-мындан, узакъдан-кенгден хапар башланады. Къыралда, дуняда бола тургъан ишлеге да жетедиле. Кюнню халын да унутмайдыла. Таулуну хар кюнлюк жашаууна да эс бурадыла.

Былайда бир затха эс бурайыкъ. Эки къаууму да бетден бетге къарап олтурадыла. Стол юсюнде уа аш-суу жокъду. Бираздан келечилени таматалары башлайды: «Оллахий-билляхий, дуняда, къыралда къайгъысыз болгъаны бек игиди. Алайсыз бир юйюрге тынчлыкъ-ырахатлыкъ болмаз. Аллахха шукур, мамыр жашауубуз барды. Жашауну тутуругъу уа – юйюрдю. Адам улусу жыл саны келе башласа, аны къайгъысын этеди. Бизни да бюгюн бери бу адам жибергенди. Кесигиз билгенликден, аны жашы. Кесигиз да иги таныйсыз. Кёз аллыгъызда ёсгенди. Сиз билмеген биз несин айтайыкъ. Къысха айтханда, заманын бошуна ётдюрген, юй кёллю жашды. Сизде да – ала-мат, сейирлик, этимли къыз. Ариулугъуну юсюнден айтсанг, тюз да – суу сурат. Бизни тилегибиз бла, сизни ыразылыгъыз бла быланы экисин да бир юйюрлю этсек эди, дуняда аллай юйюр деп, атлары айтылгъан юй-журт, юйюр къууар эдиле. Экиси да – бир эллиле. Къызынг элингде къалса уа, анга андан уллу не насып. Алайды да, сизни ариу къызыгъызны бизни жашха тилей келгенбиз. Ыразы болугъуз», – дейдиле.

Андан сора да бу иш эки жанына да иги, тап болгъаныны юсюнден кёп шартла келтиредиле. Ол сёзюн бошагъандан сора, къызны жанындан тамата бираз сагъыш этеди да, ичинден анга ыразы болуп, къууанып турса да: «Къонакъла, жанларым-кёзлерим, ариу хапар бла келгенсиз. Хар заманда да быллай ишлеге жорюучю болугъуз. Тукъумугъузгъа, жашха, аны юйюрюне да бир сылтауубуз жокъду. Алай бизни да жууукъ-ахлубуз барды. Алагъа да билдирейик, хапарлашайыкъ. Сиз а юч-тёрт кюнден келирсиз. Сора биз оноубузну билдирибиз», – деп айтады да, ала къонакъланы сыйламай ашырадыла.

Алай бир тюрлю сылтау бла жашны жаратмасала, анга къызларын берирге ыразы болмасала: «Бизни аман къызыбызны тилеп, анга сый бергенигиз ючюн, Аллах ыразы болсун. Къолундан тутуп кетсегиз да, сизге ким не айтырыкъ эди. Энди кесигиз да эшитген болурсуз, алгъаракъда башхала бла сёз тохташдыргъанбыз. Айып этмегиз, сёзюбюзню артха алалыкъ туйюлбюз», – деп, ариу айтып ашырадыла.

Экинчи да келирсиз деген келечилени уа сыйлы ашарыкъла салып тубейдиле. Ол а ишни боллугъуну белгисиди. Сора эки жаныны адамлары жашха, къызгъа да кёп ариу алгъышла айтадыла. Ызы бла киеу жёнгерле къачан келлик кюнню тохташдырадыла.

Киеу жёнгерле

Келинни келтирген заманда жашны биргесине баргъан адамлагъа айтадыла киеу жёнгерле деп. Ала кимледиле, не адамладыла?

Была жашны жууукълары, антлы тенглери, къоншуларыдыла. Ала барадыла келин келтирирге. Къызыны къл бла берселе, жашны жанындан аны атасы-анасы да барадыла. Биргелерине алагъа келишген адамла да боладыла.

Киеу жёнгерле баргъан жерлеринде кеслерин тап жюрютюп, бет жоймай къайтыргъа керекдиле. Аны ючюн барлыкъ адамла алгъадан сайланадыла. Ариу къылыкълылыны, кеслерин тап жюрюте билгенлени, мардасы бла ашай-иче билгенлени айыргъандыла. Аланы араларында жырчыла, тойчула, уста къл таш атханла, жыгъышханла да болгъандыла. Адет-тёре билгенлени, сёз усталаны энчи окъуна чакъыргъандыла.

Киеу жёнгерле жолгъа чыккыгъандан башлап, келинни алып, ызларына къайтхынчыгъа дери, кёп алгъыш айтылгъанды. Алгъышны юйюр къурагъан жаш адамладан башлап, аланы аталарына, аналарына, төрт да тукъумларына, эллерине, жамауатха, мирзеу ёсген сабанлагъа, биченликлеге да этгендиле. Къыралгъа, дуниягъа тынчылыкъ, ырахатлыкъ тилегендиле. Ариу алгъышла жюреклени жумушатхандыла, адамланы кёллерин кётюргендиле.

Киеу жёнгерлеге алгъадан окъуна жыйын башчы айырылгъанды. Ол киеуню тукъумундан, элде намысы жюрюген, жыл саны келген адам болгъанды. Ол тизгинли адамды. Баш кийими болургъа керекди. Сёзге да уста, ариу алгъышла да айта билген. Жолгъа чыккыгъандан башлап келинни келтиргинчи битеу оноуну ол бардыргъанды.

Киеу жёнгерле къызыны юйюне жетгенде, эр кишиле машиналадан тюшедиле, тиширыула уа угъай. Къабакъла кенге ачылыпдыла. Къызыны жууукъларындан къауум эр киши келип, къонакъла бла саламлашадыла. Алгъа киеу жёнгерлени таматалары: «Ассалам алейкум, юйюгюзге да – игилик. Къонакъ аламысыз, къош-къолайыгъыз къалайды?» – дейди.

Къонакъбайланы таматалары бу халда айтады: «Алейкум ассалам, Аллах сизге да кёп игилик берсин! Жууукъ болугъуз. Къонакъ – Аллахны къонагъы. Аш да, суу да бар. Болгъан затыбызны сизден аймакъ».

Сора эр кишиле арбазгъа киредиле. Ол кезиуде келинни атасыны не да анасыны эгечи башчылыкъ этип, беш-алты тиширыу барып, киеуню анасын, аны нёгерлерин чакъырадыла.

Киеу аякъ

Арбазда уа тепси барды: юсю – ашарыкъладан толуп, ортасында уа – ичи бозадан не да сырадан толу агъач аякъ.

Тепсини бир жанында – келинни адамлары. Абаданла олтуруп, жашыракъла уа аланы ызларындан сюелип. Киеу жёнгерлени таматалары ала бла да саламлашады. Сора гоппанны алып алгъыш этеди: «Къолубуздагъы – толу аякъ, эсибизни анга бурайыкъ. Мында ненча тамычы бар эсе да, Аллах алай бир ахшылыкъ берсин элигизге, бу арбазгъа, бюгюн бери келгенлеге да. Бу аякъны алдым. Алгъыш сёзле айтдым. Осал ызны къояйыкъ, игилеге тенг болайыкъ. Тилегибизни Аллах къабыл этсин, ол хар тюз адамгъа жетсин». Андан сора аякъдан уртлап, ызында жашлагъа ётдюргенди. Ала да бираз ауузланнгандан сора, тамата алды, ызындан киеу эм юч-тёрт жаш къызны алайда олтургъан адамлары бла саламлашадыла.

Былайда да бир-эки затха энчи эс бурайыкъ. Киеуно баш кийими къаллай эсе да, нёгерлеринден юч-тёрт адам да алай кийинедиле. Сейри неди дегенде, адамла киеу болгъанын билалмай турурча. Дагъыда жашны башындан къалпагъын алсала (энди аллай оюн да барды), нёгерлеринден бири кесини къалпагъын терк окъуна аны башына кийдирип къояды.

Сора саламлашыугъа да эс бурайыкъ. Эр кишиле къол тутуп саламлашадыла. Тиширыулагъа уа баш булгъап къоядыла, къол узатмайдыла. Абадан тиширыула киеуно къучакъларгъа да сюедиле.

Ол жумуш бошалгъандан сора, киеу жёнгерлени таматалары, киеу аякъны намысын этип, тепси юсюне ахча салады. Андан сора келгенле къонакъбайла чакъыргъан отоугъа киредиле. Киеуно уа беш-алты нёгери бла киеу отоугъа ашырадыла. Анда дагъыда 3–4 бош жер болургъа керекди. Келинни жанындан къызла келип, киеу бла танышадыла. Алагъа деп сакъланадыла ол жерле.

Тойда хар столну кесини таматасы, шапасы эм аны болушлукъчусу болады. Тамата ариу алгъыш бла столну ачады эм бардырады: «Бюгюн биз бери юйюр къуурагъа акъыл этген эки жаш адамны сылтауу бла жыйылгъанбыз. Аллах аланы ахшы муратларын толтурсун!»

Бираз ауузланнгандан сора, сёзню киеу жёнгерлени таматасына бередиле. Ол да бу халда сёлешеди: «Хурметли шуёхла, бюгюн къууанчлы кюнлерибизден бириди. Эки жаш адам юйюр къуурагъа акъыл этгендиле да, аны сылтауу бла келгенбиз бери. Аллах ахшы муратларын толтурсун! Аякъ ызлары да жаш адамлагъа женгил болсун!»

Ол да сёзюн бошагъандан сора, адамла ауузланадыла. Бир бирлери бла хапарлашадыла. Таматаны эркинлиги бла кезиу-кезиу алгъыш айтадыла.

Киеу отоуда уа келинни эгечлери, жууукълары киеулерин бла шагъырей боладыла. Экишер къыз болуп келип, ала жашны эки жанына олтурадыла эм къоллары бла анга бирер татлы ашарыкъ къапдырадыла. Ол а ашаргъа унамаса, къызла ёрге сюелип тохтайдыла.

Жашла уа киеуге: «Ашама, ашама», – дейдиле. Ала къызла бираз сюелселе ырадыдыла. Аланы ариулукъларын, тёзюмлюклерин кёрюрге излейдиле.

Киеу да кеси жанындан хуржунундан конфетле чыгъарып, къызланы сыйлайды. Бу иш да оюн кирик да болады. Алай магъанасы да теренди.

Ол кезиуде уа арбазда той башланады. Къобузчу, дауурбасчы да бир жанында олтурадыла. Сора ариу макъамла согъуп тебирейдиле. Ол кезиуде тепсерге, тойгъа къараргъа суйгенле арбазгъа жыйыла тебирейдиле. Тиширыула бир жанында, эр кишиле да бирси жанында тохтайдыла, бир бирни ариу тап кёрюрча.

Былайда къобузчугъа уллу эс бурургъа керекди. Ол уста болса, той ариу ётеди. Къауум жыл мындан алгъа белгили къобузчу Къазийланы Билялны юсюнден китап жазгъан кезиуде, Уллубашланы Азноргъа жолугъуп, аны юсюнден хапар соргъан эдим. Ол былай айтхан эди: «Билял болгъан той уллу, хурметли той эди. Адамланы кёбюсю аны кёрюрге, анга тынгыларгъа келе эдиле».

Уста къобузчу тойну да алакат сейирлик бардырады. Чирик кёлде чыммакъ акъкъуу жюзгенча ашыкъмай, къобузну акъкъара туякъларындан баса, бирде аны жыя, бирде уа кенг жая, тауушун узакъгъа соза, тойну башлайды. Сора ортагъа къызны жанындан абадан киши чыгъады да, тиширыула сюелген жанына тепсеп барады. Аладан бирлерини, кесини жыл санына келишгенни аллында тохтап, башын ийип, аны тепсерге чакъырады. Экиси да ариу тюз тепсеуге барадыла. Къарагъанла уа къарс урадыла. Ол кезиуде жашлары болгъан анала да къыз сайлайдыла. Жашла кеслери да къызладан кёз алмайдыла.

Бираз тепсегенден сора, эр киши тиширыуну жерине ашырып, баш ийип, бир жанына кетеди. Къобузчу уа ишин андан ары бардырады: «Бу тартыуну уа бу жаш бла къызгъа атайма, энди ала чыкъсынла тепсерге, кезиу аланыкъы», – дейди. Ол заманда адамла бютюн да бек къарс урадыла. Алай эте, арбазда той барады.

Танышыу

Отоуда уа ариу алгъышла айтыладыла. Шапала тюрлю-тюрлю ашарыкъла келтиредиле: картоф, хумжу, эт хычинле, шишлик, жалбауур, суугъан этле, жукъа жайылгъан, тылыдан кесилип этилген, жауда бишген хыбыртла, жөрмеле, кюлде биширилген нартюх гюттюле, кёмюгю төгюле тургъан зынтхы бозадан, жууурт айрандан толу гоппанла. Аладан сора да кёп тюрлю таулу ашарыкъла.

Бираздан стол тамата белги береди да, къызны атасын чакъырадыла. Киеуню атасыны къатында олтуртадыла. Ала ючюн да алгъыш этиледиди. Тамата, алагъа айланып: «Сиз экигиз да ариу, тап къылыкълы сабийле ёсдюргенсиз. Ала толу юйорлю болсунла. Сиз да алагъа къууана кёп жашагъыз!» – дейди.

Ол кезиуде киеу жёнгерлени таматасы, эки-юч нёгер да алып, келинни юйюнде абадан тиширьюлагъа барып, ала бла саламлашып, алагъа да ариу алгъышла айтып къайтады. «Сизге Аллах ыразы болсун, кёп къыйын салып ёсдюрген сабийигизни бизге бергенигиз ючюн. Бююннге дери мында тургъан эсе, мындан ары жашауу бизде болур. Ызындан жарсымагъыз. Келинча угъай, сыйлы эгечибизча кёрюрбюз», – деп, аладан айырылды.

Бу кезиуде жашны анасы да нёгерлери бла энчи отоудады. Аланы да иги сыйлайдыла. Къызны анасын, жашны анасын да бирге олтуртуп шагъырей этедиле.

Къурманлыкъ

Тойну ахырында уа къурманлыкъ этни келтиредиле. Уллу табакъла бла столгъа саладыла. Киеу жёнгерлени таматаларыны аллына уа – къой баш жартыны. Аны да кесини жоругъу барды. Ол ашарыкъны шапа тюзюнлей кеси салыргъа керекди таматаны аллына. Кеси да баш жартыны онг жаны болургъа керекди. Аны ангылауун сынап, шапа сол жанын да келтиредиди. Тамата анга эс бурмай къойса, анга тазир салынады. Шапагъа ахча берирге тюшерикди.

Алай тамата, аны ангылап: «Шапа, бизде онг жанын саладыла», – десе, шапа жаш анга тигим этеди. Баш жартыны бурун жанын эшик таба буруп берселе, къурманлыкъны ашагъандан сора, ызыгъызгъа тебирерге эркинсиз дегенни белгисиди.

Айхай да, къурманлыкъны ашап башлардан алгъа, анга да алгъыш этедиле. Къураманлыкъ киеу жёнгерлеге этилгени себепли, алгъышны да аланы таматалары айтады. Сёз ючюн: «Жашла, энди бери эс бурайыкъ. Кёресиз, къурманлыкъ эт келгенди. Хар инсанны ахшы ишин Аллах къурасын! Башны

алама кьолума, барыбызны да Аллах бурсун онгуна! Бу кьурманлыкгъа союлгъан малны юсюнде ненча тьок бар эсе, ол ненча чёпно башын юзген эсе, аллай бир кьууанч, насып келсин элге, жамауатха, битеу миллетге да!»

Киеуню экинчи кьайтыуу

Киеу жёнгерле келинни алып кетгенден сора, бир не да эки кюнден киеу юч-тёрт нёгерни бла кьайынларына келеди. Алагъа энчи отоу кьуралыпды. Кьонакъланы анда олтуртадыла. Ариу ашарыкъла бла сыйлайдыла. Сора жангы жууукълары кьауум-кьауум болуп келип, аны бла танышадыла.

Шапа жаш келгенлени кимле болгъанларын айтып билдирип турады. Эки-юч сагъат олтургъандан сора, ызларына кьайтадыла. Кете туруп, жашладан бири стол юсюне ахча салады. Ол киеуню намысыды. Андан сора киеу бу юйге не заманда да келирге эркинди.

Дагъыда былайда бир затны айтып кьояйыкъ. Киеу кьайынларына барып келгенден сора, бир-эки кюнден аны да юйюнде ачыкъ этедиле. Жууукъ-тенг жыйылып, алгъышла айтадыла. Андан башлап жаш юйюнде эркин жюрюйдю. Ары дери атасына-анасына кёрюнмей турады. Кюндюз кьоншусуна не да шуёхунда туруп, юйюне кече келип болгъанды.

Келинни баш ауун алыу, сый беруу

Той баргъан кезиуде келинни баш ауун алыу бла сый салыу уллу, магъаналы жумушладан бириди. Ол киеу жёнгерле келинни келтиргенден сора, юч-тёрт кюнден не да бир ыйыкъдан сора болады, энди жашны, кьызыны жаны да кьалай келишгенлерине кёре. Асламысында шабат кюн этиледиле. Адамла ишлеринден эркин болгъан кезиуде. Бир амал болуп, узакъгъа созаргъа жарамайды.

Былайда бир затха эс бурайыкъ. Сёз элде, юйде бола тургъан жумушланы юслеринден барады. Арт кезиуде тойланы кафеледе башха юйледе ётдюрюп, битеу чурумланы бир кюн, бир жерде этип кьоядыла.

Алайды да, келишген кюн кьызыны адамлары киеуню юйюне келедиле. Тогъуз-он адам боладыла, асламысы – тиширыула.

Кьонакъбайла алагъа ариу тубейдиле. Алагъа деп хазырланган отоуда олтуртадыла. Биргелерине жашны жанындан юч-тёрт абадан тиширыу болады. Келинле шапалыкъ этедиле.

Кьонакъла бироз ауузланнгандан сора, аланы тиширыулары барып, келинни кийимлерин алышадыла. Жангы жыйрыкъ

кийдиредиле, белине ал болта кысадыла. Башында уа юч жаулугъу болургъа керекди. Биринчиден – мангылайын жапхан, гитче жаулукъ. Анга чикиля дейдиле. Экинчиси башына жайылып кыалады. Ол уллуракъ болады, чачакълы-чачакъсыз да. Бек башындагы уа – бирсиледен сыйлы, асламысында чачакълы гыранча. Дагыда къол ау деп болады. Эки гитче жаулукъну келинни къолларына кысадыла.

Алай этип, келинни кийимлерин алышындырып бошагъандан сора, аны отоудан тышына чыгъарадыла. Ол кезиуге да уллу эс буругъа керекди.

Келинни онг жанында – дигизасы, сол жанында уа – экиге айланган эгечи не да къаршы жууукъ тиширыуу.

Ол эки тиширыуу эки кълундан тутуп, келинни арбазгъа чыгъарадыла. Босагъадан чыкыгъанлай, кърманлыкъгъа союлгъан кълону териси жайылып болады. Эки тиширыуу да келинни аны юсюне сюейдиле, кеслери уа къатындан кетмейдиле. Арбаз а – адамдан толу. Кълоншу-тийре да жыйылып, бу юйге кълоншулгъан жангы адамны бетин кълорге сюейдиле. Сабийле да кълондуле. Ала уа келинни башындан кълонулукъ кампетлени, ахчаланы сакълайдыла.

Бек алгъа тукълум тамата келип, алгыш этеди: «Сен бу юйге, арбазгъа киргенден башлап, Жаратхан Аллах элибизге кълоралыбызгъа къл ахшылыкъла берсин. Дуниябыз тынчлыкълы, ырахатлы болсун. Сен да толу юйюрлю болуп, къл жыл жаша!» – дейди. Ол сълон бошагъандан сора, жашны ата эгечи не да къларшы жууукъ тиширыуу келип, кълондагы табакъдан келинни башындан кампет-кълалач кълуды. Ал ботасыны хуржунундан ууакъ ахчала чыгъарып, ол халда этеди. «Жангы келин бла бу юйге къл ырысхы келсин!» – дейди. Ол кезиуде сабийле чабып, тълонген затланы жыядыла.

Сора киеуню жанындан тукълум адамы, къламичи сап бла келинни башындан биринчи жаулукъну алып, киеуню атасыны анасына, ол болмаса, эгечине береди. Анга баш ау дейдиле. Ол тиширыуну намысыны белгисиди. Экинчи жаулукъну алып, жашны анасыны эгечине береди. Береди дегенде да, инбашларына саладыла. Ол жаулукъланы, иш бошалгынчы бюклерге, чулгъаргъа жарамайды.

Жаулукъла алыннгандан сора, дигиза келинни кълон ауларын тешип, эр кишиге узатып, къламичи сапха салады. Ол а аланы баш ауну берген тиширыууна ётюреди. Ала уа келин бюгонден башлап, юйде жумуш этерге эркинди дегенни белгисидиле.

Келинни белинде да болады жаулугъу. Ол а тиширыуу бу юйге сабий ёсюрорге хазырды дегенни билдиреди. Аны да,

ал ботаны да дигиза тешип, эр кишини къамичисини сабына салады. Ол а аланы баш ауну берген тиширыуна ётдюреди. Алай бла, келинни бетин ачыкъ этедиле.

Баш ауну тукъумдан сабийге да алдырадыла. Миллетде ол төре да жюриюдю. Арт кезиуде уа төрт улан не да эки къыз эки жаш келинни төгерегинде тепсейдиле. Баш ауну, къол ауну да ала аладыла. Ол да адетибизге жангы зат болуп, къошулуп барады.

Бу тюрлю жумушла бошалгъандан сора, жашны ата эгечи келип, келинни къучакълап: «Огъурлу келин бол! Сени бетин бу юйде ачылгъан кюнден башлап къарындашымы юйюне, эллине Аллах тынчлыкъ, ырахатлыкъ, кёп ахшылыкъ берсин! Сени уа жашауунг къууанчдан толсун! Сабийли-балийли болуп, баш иенг бла кёп жаша!» – былай айтады.

Ызы бла киеуню анасыны эгечи барады. Ол да бу юйюрге жангы къошулгъан адамны къучакълап, алгъыш этеди. Дагъыда юч-төрт тиширыу алгъыш айтадыла. Аладан сора жашны анасы, ызы бла атасы келинлерин къучакълап, алгъыш этедиле: «Къызларын ёсдюрюп, ариу кылыкъгъа юйретип, бизге берген атагъа-анагъа саулукъ эсенлик!» – дейдиле.

Ала жерлерине олтургъандан сора, тукъум келинледен абданыракъ тиширыу жангы келинчикге чай къашыкъны буруну бла азчыкъ бал къапдырып: «Тилинг мунуча татлы болсун», – дейди.

Аны бла баш ау, къол ау алыу жумушла тауусуладыла. Биягъы ол эки тиширыу келинни билеклеринден тутуп, ары-бери бурмай, тюз ол халда отоуна кийиредиле. Жашладан бири терини кетереди.

Былайда бир затха да эс бурайыкъ. Арт кезиуде келинни баш ауну алгъандан сора, аны алайда окъуна атасы, тамата къайыны не да киеу бла тепсетедиле. Битеу халкъ да алагъа къарап. Ол арталлы да бизде жюриюген зат туююдю.

Энди уа тойда бек магъаналы, кёп тюрлю даулашла къозгъаучу жумушладан бири – сый юлешиу – башланады. Сыйны кюбюр не да чемодан бла келтиредиле. Кюбюрню кызыны жанындан эки жаш адам кётюрюп келтиредиле. Сора экиси да: «Сый бергинчи ачмайбыз», – деп тохтайдыла. Жашны жанындан алагъа саугъала бередиле. Сёз ючюн, бирер кёлек дегенча.

Саугъаларын алгъандан сора, жашла кюбюрню къатындан кетедиле. Андан болгъан сыйны уа келинни жанындан келин адам юлешеди. Ол кеси да сёзге уста болургъа керекди, хар юлешген затын иги да багъасын, сыйын кётюрюп айтырча. Сыйны юлешип бошагъандан сора, къауум кёлек, жан жаулукъ, къол жаулукъла, дух сапынла, чарыкъла къаладыла.

Аланы уа арбаздагылагъа чачадыла. Аны бла сый юлешиу бошалады.

Сора той жангыдан башланады. Жаш төлю тепсейди, ойнайды, абаданла алгыш айтадыла. Къатынла уа къызлагъа къарайдыла. Жашлары болгъанла кеслерине келинликле сайлайдыла.

Къызны бернеси уа бираз артдаракъда салынады. Айдан, жылдан да этедиле, бирле уа – сабийлери болгъандан сора окъуна. Анга былай бу заманда деп, шарт айтылып къалмайды. Хар ким онгуна кёре этеди.

Башында сагъынылгъан затла барысы да миллетибизни алтын төресинде жюрюген жорукъладыла.

Ахыры

Адетлени юслеринден «Заман» газетде бере турабыз. Халкъыбызда бурундан келген ариу жорукъла, төреле унутулмасынла, сакълансынла деп. Миллет гунч болургъа жетген кезиуде ала сакълагъандыла.

Жылла оза барсала, жангы адетле да къошуладыла. Ала да керек болурла. Жарсыугъа, асыры оздурулуп къалгъан жерлери бардыла. Ала ариу адетлерибизни бузадыла, эриши кёргюзтедиле. Сёз ючюн, адамла юйдегили болгъан кезиуде не да ёлгенни юсюнде. Аллай ишледе бирле, онгларына кёре, минг сом жойгъан эселе, башхалары уа андан артыкъ этерге кюрешедиле. Къолайы жетмесе уа, ёнкючге киреди. Сора жылла бла аны төлейди.

Арт жыллада уа бир-бирле киеу жёнгер ахчаны да алмайдыла, сый да алмайдыла. Къолларындан келгенлерича киеуге, келинге саугъа этедиле. Ма ол тюз болур.

Бу хапарыбызда халкъда жюрюген адетледен къауумун айтдыкъ.

КЕПНЮ КЁРГЕН

Малкзар эллерибизде жыл санлары ёмюрге жете келген адамла бардыла. Аладан бири Чегем тарында Булунгу элинден Аппайланы Баширни жашы Магометди. Халкзда жорюген аты Камматды. Аны газет окзуючуларыбыз да игитаныйдыла. «Заманда» хапарлары басмалана тургандыла. Анда кгонакзда болган заманда мен акзасактал бла, жаннетли болсун, ушакз этген эдим.

– Магомет, кзачан, кзайда тууганса? Быйыл санга ненча жыл болады?

Мен 1923 жылда Булунгуда тууганма. Бек кеп зат кергенме. Атам Башир да бу эллиди. Анам – Сарыбашланы Кваншауну кзызы Сапура. Юйде эки кзыз, алты жаш бола эдик. Экинчи сабийму. Элде школ, ара мюлк кзуралганы да эсимдеди. Колхозну аты «Красный Октябрь» эди. Аны биринчи председатели Мусукаланы Жанай эди. Бироздан а кзарындашы Танай да болган эди председатель. Ол биринчи жыллада окзуна ара мюлкде, башха малны айтмай кзойсакз окзуна, юч сауулгган фермасы бар эди. Аладан сора да – кзойла, атла. Элни адамы, уллусу-гитчеси да, колхозда урунады. Хакзларына трудодень жазылады. Анга кере, ахча, колхозну мюлкюнден юлюш береди. Башха затны айтмай, 30–35 кзой берилген юйле бар эдиле, энди кимни ненча адамы ишлегеннге кере.

Бу тийреде юч колхоз бар эди. Бизден сора да – Думалада бла Эл-Тюбю элде. Эл советибиз да бар эди. Ол а Эл-Тюбюндеди. Биринчи председатели уа Элбайланы Биляка болганды.

– Жарыкзландырыу иш а кзалай башланды?

Жангы власть анга уллу эс бургган эди. Элде алгза ликбез деп кзуралады. Сабийле анда кюндюз окзуйдула, кече уа, ишден бош болганларындан сора – абаданла. Ала фермалада ийнек сауадыла, мал кютедиле, башха жумуш тындырадыла. Андан сора келедиле мектепге. Сау кюн башларын кетюрмей ишлегенле чам, лакзырда эте келир эдиле. Кзаллай бир кзууанч бар эди алада. Мени да жети-сегиз жыллыкз заманымды.

Бизни биринчи окъутхан устазланы араларында таулу жашла да бар эдиле. Аладан бир къаууму эсимдедиле, ол санда – Жабелланы Локъман, кенделенчи жаш эди. Андан сора – Лагъийланы Муслим, Аппайланы Ахмат, дагъыда Лагъийланы Исхакъны жашы Талип. Аланы дерслеринде олтурсанг, кетеригинг келмей эди.

– **Жангы власть бла жангы жашау келди. Элде кеп жангылыкъла бола тебиредиле. Аладан эсингде къалгъан бек сейирлеринден бирин эсгерсенг эди.**

Власть аягъы юсюне тура тебирегенде, элдеде кеп жангы ишле къурала тебирегендиле. Ол санда – башында сагъыннган колхозланы къуралгъаны, мектеплени ачылгъаны. Ала миллетни жашауунда бек уллу магъананы тута эдиле. Мектеплеге жюрюп, акъны-къараны танып тебиреген къарангы баудан жарыкъ майданнга чыкыгъанча эди. Ара мюклеле уа миллетни бирикдиргендиле, жашау къолайларын кетюргендиле.

Ол кезиуледе бизге элге Ностуланы Хусей машинасы бла келген эди. Атына «эмка» дегенлери эсимде къалгъанды. Элни адамы уа анга «темир арба» дей эдиле. Манга 7–8 жыл бола эди. Хусей нени юсюнден айтханы эсимде къалмагъанды, алай машинаны ат бла эришдиргенлерин а къарап керюп тургъанма. Эл ичинде орта орамда болады. Адамла орамны эки жаны бла тизиледиле. Машина бла атлы бирча тебирейдиле. Биринчи кезиуде атлы алгъаракъ да чыгъады. Болса да «темир арба» аны озуп кетген эди. Эки километр чакълы эришген болур эдиле. Ма ол зат эсимде къалгъанды. Совет властыны иги затлары кеп эдиле.

– **Магомет, башындан да сагъындынг, мен Кязимни да кергенме деп. Ол къачан, къалай болгъан эди? Акъылман Кязим эсингде къалай къалгъанды?**

Отуз алтынчымы-жетинчими жыл болур эди. Къыш солуулагъа чыкыгъанда, школчуладан къауум адамны Бызынгыгъа элтедиле. Аууш бла ётебиз. Саржелерибиз да барды. Уча-уча барабыз. Алгъа Шыкыгъа ётерикбиз. Бийикледе къар къалын эди. Абаданла алда жол ачып барадыла, биз да – аланы ызларындан. Бир жерде Бийсолтан деп бир кишиге тубейбиз. Ол анда къошуу бла тура эди. Эчки союп, ол бизни сыйлайды. Шыкычыла къолайлы жашай эдиле.

Ингир ала Шыкыгъа жыйышабыз. Кече школда къалабыз. Экинчи кюн орамгъа чыгъабыз. Андан-мындан адамла да келедиле къатыбызгъа. Хапар сорадыла. Ол кезиуде дагъыда бир абадан адам келеди къатыбызгъа: башында – ажиген беркю, юсюнде – тышланмагъан тону, аякларында уа – жюн уюклары, белинде – жаулугъу.

Къатыбызгъа келип саламлашып: «Кимлесиз, къайдан-сыз?» – деп сорады. Булунгудан болгъаныбызны айтханыбызда: «Манга Чегемден эки жаш келип айланадыла», – деген эди.

Ол кетгенден сора, къатыбызда тургъан шыкычыладан бири: «Мёчюланы Кязим деген киши олду. Иги къарагъыз», – деди. Ма алай бла кёрген эдим акъылманны. Бизни жаныбызда уа Шахмырзаланы Саидни аты айтыла башлагъан эди. Аны аришлери-маршилери деген жырын аскерчилеча тизилип, орамда ары-бери барып, жырлап айланыучу эдик.

– Сен тепсерге да юйренгенсе? Кимден, къачан? Жашау жолунгда ол къаллай жерни тутады?

Таулу тепсеу. Анда барды ариулукъ, жигитлик, жашлыкъ, суймеклик. Бирде тау башларында акъ булутладан бийикледе учхан къуш сунаса кесинги. Эки къолунгу эки жанына тюзетип, аякъ бурунларында сир турсанг, къая чукуюнда ёхтем сюелген жугъутурса. Тюз тепсеуню тепсеген къызла уа ариу кёлде жюзген акъкъуулача, аякъ басханлары билинмей, хауада жюзюп баргъанлагъа ушайдыла.

Бюгюнлюкде къартлыкъ къысып, бутларым къарыусуз болгъандыла ансы, арагъа чыгып, аякъ бюгюп, бир тепсесем эди, кесими эм насыплыгъа санар эдим. Ай жашлыкъ! Жокъду сени къайтарыгъа мадар.

Тепсерге уа мен Окъупдан юйренгенме. Рахайланы Окъупдан! Отуз алтынчы жыл Нальчикге элтедиле. Анда тепсеу къауумгъа къошадыла. Уллубашланы Мутай, Темуккуланы Исмайыл да анда эдиле. Композиторуруз да Покровский эди. Къыркъ кюн юйретдиле тепсерге.

Окъуп – тепсерге кеси да уста. Тобугъунгу бюксенг, бир да суймез эди. Къамала бла тепсегенни да ол чыгъаргъанды. Сора тепсерге чыкыгъан тойдамы болады не да сахнадамы, аны бети кюле, ышара турургъа керекди. Къаштуй адамны тепсерде этер иши жокъду.

Андан къайтып келгенден сора, элде сабийле бла тепсегенме. Сюргюнню кезиунде да таулу къызланы, жашланы жыйып, аланы да тепсерге юйретгенме. Андан къайтхандан сора да, Тёбен Чегемде клубда юч жыл ишлегенме. Элде къуру сабийле угъай, орта жыл санлыла да келе эдиле юйренирге.

– Рахайланы Окъуп, бизни республикада биринчи болуп, тепсеу ишни къурагъанды. Аны юсюнден айтыла-жазыла да тургъанды. Сен анга артда жолукыгъанмыса?

Хау, бир кере. Азиядан къайтханыбыздан сора, Нальчикде келе болама. Аллымда баргъан бир эр кишиге эс бурама. Оллахий, бу уа таныш адамды», – дейме кесим кесиме. Аягъында – гён чарыкълары, ышын баулары, ышын бауларыны тиллери, чепкени. Терк-терк аллына ётеме. Ол а – Окъуп. Саламшлама,

ким болгъанымы айтама. Бек жарыкъ болгъан эди. Темук-куланы Исмайылгъа уа жолугъа тургъанма. Бек ётгюр жаш эди. Къабарты Россейге къошулгъанына 400 жыл болгъанына республикадан Москвагъа жыр-тепсеу къауумла бара эдиле. Таулу жыйынны къуаргъа манга буюрадыла. Ол заманда Исмайылны биргеме ара шахарыбызгъа элтген эдим.

– Урушну кезиунде немецлиле элге кирген заман эсинг-демиди?

Эсимде болмай а. Ол заманда эсли жаш эдим. Бизни элге он төрт румынлы солдат келген эди. Ала да кёп турмай кетген эдиле. Эл-Тюбюнде бир немецли офицер бар эди деп эшитген эдим. Мен билип, Булунгудан юч адамны ёлтюргендиле: Акъ-айланы Ибрахимни жашларын Ахмат бла Махмутну, дагъыда Кётенчиланы Жаубекни жашы Назирни. Ол а фронтдан келип тургъанлай, немец бу тийрелени къолгъа этеди. Ол кезиуде Назир партизаннга чыгъады. Аланы ючюсюн да Нальчикде ёлтюрген эдиле.

– Кёп да турмай немец да кетди. Бираздан миллет жеринден кёчюрюлдю. Сюрюнню кезиунде къайры тышдюнг, не жумуш тындырдынг?

Ол заманда Къыргъыстанда, Ош областьда, Къызыл-Къаяда жашагъанма. Бара баргъанлай, эт алгъан жерге ишге тохтайма. Ишим тынч да туююл эди, болса да артыкъ къыйын да туююл эди. Бери къайтхынчы анда ишлеп тургъанма. Башында да сагъындым, анда жашланы, къызыланы тепсерге юйретгенме. Къайтып келгенден сора, Тёбен Чегемде маданият юйде юч жыл ишледим. Артда уа элиме Булунгугъа къайтдым. Колхозда жыйырма жети жыл бригадир болгъанма. Колхозубуз – Калабеков атлы. Алгъа колхозну председатели Акъкъызыланы Шарайи эди, ызы бла уа – Таппасханланы Магомет, адамлагъа сёзлери ётген, къурау хунерлери болгъан къуллукъчула. Аланы кезиулеринде болгъан берекет элде бир заманда да болмагъанды. Таппасханланы Магомет а якланы да жайгъан эди. Ол аланы Алтайдан келтирген эди. Колхозубуз бай болгъан эди. Магомет къашыкъ бла жыйгъан мюлк дегендиле.

Колхоздан сора къауум заман егеръ болдум. Кийик жанууарланы сакъладым. Юч жыл жол къурулушда мастер болуп ишледим. Аллахны ахшылыгъындан, сабий, туудукъ да бар. Бююнлюкде алагъа къууанып жашайма.

– Ушагъыбызны ахырында жаш тёлуге да бир алгъыш айтсанг эди.

– Окъуулула, билимлиле болсунла! Къайда айлансала, жюрюселе да, ким болгъанларын унутмасынла. Халкъыбызны атын иги бла айтдырсынла. Аллах дуниягъа да тынчлыкъ, ырахатлыкъ берсин!

ЖЫРГЪА КЪАНАТ КЪАКЪДЫРГЪАН

Бу кюнледе белгили композиторуруз Жеттеланы Мустафирге жораланып Нальчикде Къырал концерт залда эсгериу ингир болгъан эди. Анда миллетни биринчи профессионал композиторларындан бирини жашау эм чыгъармачылыкъ жолун белги-легендиле, хапар, алгъыш да айтылгъанды. Белгили жырчыларыбыз а аны сейирлик жырларын жырлагъандыла. Адам а асыры кёп келгенден залда аякъ басар жер окъуна къалмагъан эди.

Байрамны баргъаныны юсюнден «Заманда» билдирген эдик. Белгили назмучу, газетни бёлюмюню редактору Мусукаланы Сакинат уллу материал жазгъанды. Окъуучуларыбыз ыспас этип сёлешгендиле. Бир къаууму уа: «Ы маржа, Байчеккуланы Абидинни да бир сагъынсагъыз эди. Ол да биринчи композиторларыбыздан эди. Аны жарыкъ жырларына тынгыласакъ, кёлюбюз кётюрюледди. Жангы тёлю да эс бурур», – деп тилеген эдиле.

Кертиси бла да, арт жыллада Абидинни юсюнден азыракъ айтыла болур. Алай миллет бар къадарда, аны аты эсгериле, жырлары жырлана турлугъу да хакъды. Башха чыгъармаларын айтмай къойсакъ да, Къайсынны сёзлерине жазылгъан «Туугъан жерим» деген чыгъармасы малкъар халкъгъа байракъчады.

Бир жыл Тырнауузда маданият юйде байрамда болама. Ёз тилибизде кёп ариу жырла айтыладыла. Адамла узакъгъа созулгъан къарсла бла ашыра эдиле артистлени. Сахнагъа Гайыланы Тахир чыгып: «Къор болайым, туугъан жерим, мен санга», – деп башлагъанлай, уллу залда жыйылгъан адамла бирча ёрге къопхан эдиле. Ала алай бла туугъан жерлерине, анга жыр жазгъанлагъа, жырчыгъа хурмет эте эдиле.

Танзиляны сёзлерине «Сен мени жырымса», «Танг ахшы болсун!» деген жырлары эм кёп башха чыгъармалары бир заманда унутулмазла. Не да Боташланы Иссаны сёзлерине «Сен ариугъа» деген жырын къайсы таулу эшитмегенди. «Сени къара чачынг табанынга жете, кёзлеринг кёзюро ойнайла. Ой, сен ариуну мен алай сюеме, Тахир Зухураны суйгенча» деген сёзлени, сабийлигибизде эшитип, макъамын бюгюн да эсибизде тутабыз.

Абидинни жашау жолуну юсюнден айтханда, ол 1940 жылда 1 январьда Кёнделенде туугъанды. Тёрт жылында кечгюнчюлюкню сынаргъа тюшгенди. Ол заманда Къыргызстанны Фрунзе областыны Ивановский районуну Сталин атлы колхозуна тюшеди. Атасы Мутай колхозда ишлейди. Кёп да турмай, ол

дуниядан кетеди, анасы Апуу беш сабий бла къалады: Ариуба, Абидин, Алим, Алексей, Аныуар – бири биринден ууакъла. Битеу къыйынлыкъ – ананы боюнунда. Абидин анга кълундан келгенича болушургъа кюрешеди. Жай каникуллада колхозда сабанлада ишлейди, масакъ жыяды, къышда чана бла отун келтиреди. Школ кезиуде уа окъуугъа къл салады.

Бютюн да бек а жыргъа эс бура эди. Ана къарындашы Чеченланы Окъуп халкъ жырланы устасы болгъанды. Андан да кѐп юйренгенди жаш. Азиядан къайтхандан сора, Къабарты-Малкъарны радиосуна ишге киреди. Драма театртда да ойнагъанды. Артда Москвада М. С. Щепкин атлы театр училищеде окъугъанды. Ол заманда да бир ненча жыр къурагъанды. Аланы юслеринден Абидинни керти шуѐху Занкишиланы Хусей былай жазгъан эди: «Ала жюреклени къозгъайдыла, санынга женгиллик береди, бирликге, игиликге кѐллендиреди, суймеклик сезимге кюч-къарыу береди».

Бакуда консерваторияда окъугъан кезиунде уа кѐп белгили композиторла бла шагъырей болгъанды. Ала бла байламлыкъ да жюрютгенди. Республикада белгили композиторла Байчекку улуну фахмусун бек жаратхандыла, ол санда – Османланы Нихат, Мухадин Балов, Хажбекир Хавпачев. Къулийланы Къайсын а аны юсюнден былай айтхан эди: «Абидин алыкъа жаш адамды. Алай бек фахмулуду». Мусукаланы Сакинат а композиторну былай эсгереді: «Пианинону согъуп тебиресе, тегерек-баш жарып, бир башха дуняча болуп къала эди. Музыкадан арталлы да ангылауу болмагъан окъуна анга тынгыламай кетмегенди».

Жетмишинчи жыллада аны жырын эшитмеген Къарачайда, Малкъарда да адам кълалгъан болмаз. Халкъ аллында жюрюгенледен бири болгъанды ол. Ол жыллада Къарачайда, Малкъарда да болуп, кѐп халкъ жырланы жыяды эм аланы ноталагъа салады. 1972 жылда уа жырла жыйымдыгъы чыгъады. 1980 жылда уа – экинчи китабы. Ол СССР-ни Композиторларыны союзуну члени да болгъанды.

Къабарты-Малкъарны бек иги композиторларындан бири Байчеккуланы Абидин 1986 жылда 19 февральда дунясын алышады. Малкъар халкъны музыка маданияты бла байламлы «Музыканы юсюнден сѐз» деген китабы уа эки жылдан басмаланады.

Композиторну юйюрюню юсюнден айтханда, юйдегиси Согаланы Роза эди – бир да болмагъанча огъурлу, сабыр адам. Нальчикде галантерей фабрикада бригадир эди. Жашлары Азрет ажымлы ѐлгенди. Къызлары Римма уа Нальчикде жашайды. Аналары, жашыны ачыуундан ауруп, бираздан дунясын алышады.

БЕЙТУУГЪАНЛАНЫ Исмаил

Россейни Жазычуларыны союзуна члени

* * *

Ўтген кюнлерим, ашырдым сизни,
Къайгъым, сагъышым, жарсыуум да бар.
Тар орамлары тау элибизни
Кёрюнедиле алгъындан да тар...

Ышаныуумду башыма палах:
Бир кёп адамны сунганем иги.
Этгенме алгъыш, болушсун Аллах,
Алай тилекни болмаз кереги.

Кёплени ашырдыкъ ахыр жолгъа,
Къабырла да болгъандыла толугу!
Элде киши мал сюрмейди къолгъа,
Тепленмейди ары баргъан жолугу!

Болдум мадарсыз баргъан жолумда,
Сатхычлыкъ да кёрдюм тенглеримден.
Сюйген адамларым да къойдула,
Къарайма энди алагъа кенгден.

Мени хатам жетмейди алагъа,
Аямадым къолумдан келгенни.
Къалдым кесим, табына Аллахха,
Сынап жашагъанны эм ёлгенни.

Мен жан берир эдим деген тенгим,
Къайда къалдынг сынау болгъан кюнде?
Санга шуёх болдум, жүрек женгип,
Алай... жангызма мен ауур кюнде.

Излеп келирмисе мени артда?
Къол узатып, сыйларма, къыйналсанг,
Минерме мен къайтып Бора къ атха,
Насыпды деп, сен манга ышарсанг.

Сатхычлыкъгъа тёзалмайды жаным,
Жашайма мен, кечалмай ол атны.
Тёзалмайма, сени билип, танып...
Алай андан кёрдюнгю азатны?

ЫШАҢДЫМ

Санга кимден да бек ышандым,
Хар тасхамы жашырмай айтдым.
Жашаууму алай жашадым,
Къыйын кюнде мен артха къайтдым.

Башсызлыгъым – жауум кесими,
Тели ишим – оюмлумдан да кёп.
Алай а, терс болур деп, эсими
Бурмам аманнга, шагъатым – кёк.

Адамланы кёллерин ала,
Жолларымда ненча абындым?
Халал тенгле, узакъда къала,
Ала ючюн ненча ачыдым?

Угъай, сурамайма мен төлеу,
Аллах шагъатды этгениме.
Керек кюнде излесе биреу,
Къарамам сатып кетгенинге.

Заман а турады баргъанлай,
Аямагъан ма ол адамны.
Жашагъын бир ажашмай къалай?
Ол – шартыды уллу аламны.

* * *

Чапмайма ырысхы ызындан,
Къадарым керек затны берир.
Излемем даража, къызына,
Табар неда кесини жерин.

Мени ючюн жанын берлик жокъ.
Аман, ахшы туюлме сизден,
Жыкъса бирде ёлюм деген окъ,
Кетерме мен, куюп, эследен...

Кетмезликле жокъ, ёлмезликле,
Ары кетген къайтмайды артха.
Мени къоюп, мен жан берликле
Салгъандыла жолла ахыратха.

Тёздюм кёпге гюняхлы жерде,
Кечелерим ёте жукъусуз.
Жарлы башым тарта телиге,
Бола келдим кёп кере онгсуз.

Билдирмей жүрек ачыуларын,
Кимге керек дей къайгыларым,
Терслемей жашау алдауларын,
Излейме шаудан тагыларын.

Жангы кюнню болсам башлардан –
Таза солуу алып аладан,
Халаллыкъ да алып тауладан.
Ансыз къыйын жерде жашагъан.

* * *

Иги-аман деп айырмай, мен,
Хар бир жанны да иги сундум.
Къайгыларым алгъанда бирден,
Эслилик керек болуп турдум.

Башха болаллыгъым жокъ мени,
Мени бла къыйынды, бил аны.
Алай а бар керти тенглерим –
Къандан, жандан да бек багъалы.

Тюзлюк, кертилик – излегеним
Хар къатымда болгъан адамдан,
Жангыз да ол – мени тилегим
Китапладан эм къаламымдан.

Андан айырылдым кёпледен,
Аны ючюн сатдынг сен мени.
Ырахатлыкъ тапсам тенглеримден,
Сейирге къалдырама сени.

* * *

Къыйынлыкъны бетин кёргенде,
Жашаргъа кюрешди жүрегим.
Тёзюмлюгом къалмай ёлгенде,
Жетерми Аллахха тилегим?

Сабырлыкъны къарла басханда,
Тёземе мен жалгъан жашаугъа.

Келирмисе сен жапсарыргъа,
Жокъда ышаныу дуниягъа?

Жауады къар ашыкъмай кёкден,
Тюйюлдю ол манга жапсарыу,
Эрип кетер болумсуз жерден,
Тохтатыргъа бизде жокъ къарыу.

Кече къарангыда кёк – чууакъ,
Жулдузланы элпекди саны.
Кёрюнселе да ала ууакъ,
Излейди аны кёкде жаным.

Жангы ай чыкъгъанды кечеде,
Этеме тилек, анга къарап.
Нени да керекме кечерге,
Къаллыкъ эсе жаныма жарап.

* * *

Поэтме деп махтанмайма алай,
Кёлюмдегин турама да тырнай.
Поэзия жолу уа – алдаулу,
Кимге – борчлу, кимге уа ол – даулу.

Тюйюл эсем да мен уллу поэт,
Тагъалмасам да мен сейир сонет,
Ауруйду жүрегим, тюз поэтлей.
Жюрек жарам ачыйды, күй эте!

Угъай, тюйюлме, дейме, назмучу,
Алай а жүрегим – жерни учу!
Алай сюеме салыргъа жыргъа,
Ата журтну, къоша анда сыйгъа.

* * *

Игилик этерге кюрешип,
Мен къарыу, ариу да юлешип,
Ма алай жашайма туурада,
Кёп мени ийнакъча суннганла.

Сынаула уа келдиле жашлай,
Тургъанда жолларымы башлай...
Къайгъымы элтир эдим кесим
Дегенде, сабыр эди эсим.

Бирде жокъ жангыз жанда къарыу,
Тышындан болгъунчу къайгъырыу.
Дурусун да билмейин жетдим,
Жарсыуун женгилирек этдим.

Кесиме керек кюнде – асыу,
Аулагъан чакъда мени жарсыу,
Такъырдан-такъыр бола кёлюм,
Мен жангыз тургъанымы кёрдюм.

* * *

Мени суйген, суймей тургъан да бар,
Махтау излемегенме кесиме.
Билген айтыр: «Анда жүрек тар
Тюйюл эди», - деп, келсем эсине.

Сатар кибик туююлме кишини,
Кертиликге жашайма таяна.
Билгенимлей этеме ишими,
Аллахыма жүрек бла ышана.

Аман ниетлиге да жокъ дертим,
Къууанч эте, жашап турсун жерде.
Аман айтхан туююдю адетим
Алай а адетле кетип элде...

Къартла къайда, этерча насийхат?
Заман да ол заман туююл, къара.
Тенгим а тор атымды, ма ол ат!
Элтир кенгнге... узакълагъа, таугъа.

ТЕНГЛЕРИМЕ

Сиз, жылыуугъузну бере,
Турасыз жанымда.
Сиз, къучагъыгъызны кере,
Барасыз аллымда.

Кертичилик болсун байракъ.
Битеу жашау – алда.
Алдады хар байрам,
Жорукъ болсун марда.

Тюз жолну энтта барайыкъ,
Жашаудан кьууана.
Игилик эте кьалайыкъ,
Ыразы болурча хар ана.

Ата-ана да суйгенлей,
Жашау алай болсун!
Боран аямай сюргенлей,
Палахны кьурутсун!

ЧАЛГЪЫЧЫЛА

Чалгъы тишей да чала,
Бёрюледиле ишде.
Тау жашладыла ала,
Тюзде, кьолда, киришде.

Суусаплары – кьош айран,
Ашха – кюл кьалалары.
Бирден бара хар улан,
Бир жарыкъдыла бары.

Жашил, гюллю кырдыкны
Барадыла аудуруп.
Хазыр эте кьышлыкьны,
Ийнеклерин саудуруп.

Малларына сау кьышха
Жетер кибик ашлары,
Чаладыла алгьышха,
Кюннге тие башлары.

Ючюнчю кюн дырында
Жашла, кьызла. Бири
Хомух тюйюлдю мында,
Хар бири да – бир тири.

Бирге зауукь ишлеген
Чалгьыда болду адет.
Кьалайдыла тишлеге,
Элге буду берекет.

КЁЧГЮНЧЮЛЮК

Тынч жашай эди миллетим,
Таугъа тенг эди юммети.

Бир кюн жер тепгенлей болду,
Эл мотор тауушдан толду!

Халкъны тюзге эндирдиле,
Вагонлагъа миндирдиле.

Миллетиме келген кюнню
Кёрюп, жазны тангы кюйдю.

Туугъан жерибизден узакъ
Халкъым сынап турду тузакъ.

Тамыры бла чыгъарыргъа
Ибилисни чакъырдыла.

Мен ол затны сынамадым,
Алай жүрек тынчаймайды.

Кёрмесем да кёзюм бла,
Халкъ хорлады тёзюм бла!

Аны жүрек бла сеземе,
Ол озуп кетгенди деме.

Ачый тургъан бир жаралай,
Къалып къалгъанды ол алай.

Тау къуш къоймаз уясын,
Алай сюеди къаясын.

Болуп туруп жалгъан даулу,
Тауларына къайтды таулу.

Халкъым ачыу сынап келди,
Алай къайтып болду жерли.

Комендантла кире чарсха,
Ачыкъ болуп хар бир тасха.

Чыгъады ол ыранлагъа,
Къарай терен чыранлагъа.

КЪАРАДЫМ ДА КЁЗЛЕРИНГЕ

Сюйгенди сени жүрегим,
Эсдеди санга жетгеним.
Чапханлай келеме санга,
Къууанып чыгъама тангнга.
Сен киргенсе да къаныма,
Кюч бергенсе да къаныма.

Аз – сенича, ариу жерде,
Мени жүрегим а – сенде.
Жашлыгъым а суюдюргенди,
Сюймеклик отда кюйдюргенди.
Кёкде жаннган жулдузумса,
Эжиуле этген жырымса.

Тынгыладым сёзлеринге,
Къарадым да кёзлеринге.
Андан да бек суюдюм сени,
Жарыгъанды жүрегим мени.
Санга уа ариу айтханлай
Башлайма мен танг атханлай.

Жукъусуз кечеле – эсде,
Тынчаймагъан жүрек – жерде.
Турадыла сагъышлада,
Жырлайдыла алгъышлада.
Кёрмейим сенсиз кюнюмю,
Сен – булбул, ариу суюдюмлю.

БОЛАТЛАНЫ Юруслан

ГЮЛИЯ

* * *

Мен Лоркача назму тизгин кѳурай эдим,
Галисия, сени узакъ жашынг, келип
Буруннгулу жагъалагъа кѳарай эдим
(Кѳайсын а – дайым эсимде), ёхтемленип.

О, бир да жюрекни эки да поэти!
Ол – кесими, жерни кёкюрегинде, ол – хакъ.
Алай жанып турады: бир поэт, бир халкъ
Жерде ансыз болалмазлыкъ кибик керти.

* * *

Айтама Кязимге да, Кѳайсыннга да:
Кѳууаныгъыз, Малкѳар жашайды, хау.
Жалгъан даудан кёлю бир кёп сыннганды...
Заман шарты: кѳаугъа, дауур, тонау.
Турабыз кѳаяла кибик алай –
Бетлерибиз тангнга ачылгъанлай.

* * *

Туугъан жерим, ая анамса сен.
Уллу Жерни аулап чыкыгъанма мен.
Сенича жокъ. Мында кесим да – тау!
Угъай деп этмесин киши да дау.
Сыйлы анам, сен аллай эс бергенсе...
Жанкѳытланы этгенлерин кёргенсе.

* * *

Малкѳар, Холам эм Бызынгы,
Чегем, Басхан эм Кѳарачай...
Бизни атача кѳучакълай,
Эльбрус кѳарайды базыннгы.
Сырын шо бурундан бери
Сакълайды тау халкъны жери.

* * *

Киши эшталмагъан орайданы
Эштеме. Ичимде да, дайым жол
Тасхасында да, черекде да – ол.
Кесим бла Кёкдю эшталгъан аны.

Сен, Журтум, ётюре Тангны төрге,
Келечекге эжиусе ёмюрге!

* * *

Инчигедиле жыя, фырча, къалам.
Ала кёзге таша къылла бла – бир.
Къол узайта, элтедиле ала
Сизни огъур жигитликге, темир
Чакъдырмай, Жерлиле, Жерлешлерим.

* * *

Чучхур башы тюшле жылтырагъан,
Таула фикирлери зынгырдагъан
Жерде – илхам бети Акъкъыз Якъуп
Шо акъ макъам, терек бахча болуп
Къалды, анда ёрлюк бир терк чагъа.

* * *

Жетерми да таула жели эне
Чалбаш назмучуну жүрегине,
Ол къарамын кётюргенде ары –
Кёклю буйрукъланы бийигине?
Жюрек къылын бургъанды ол жары.

* * *

Адам сырсызлыгъы бузгъан Жерибизге
Энип келсин Кёкню кечим асылугъу.
Болушсунла бизни къыйын ишибизге
Къызла тазалыгъы, таула асыллыгъы.

ГЮЛИЯНЫ АРИУЛУГЪУ

Жыргъа керти да тийишлисе сен;
Кесинг да гюл ийис этген шауданса.
Жулдуз тилде излеп табарем мен
Санга сейир ат, аллай жокъду ансы.

Болса да ол сёз – Ариулукуду, сау
Дунья сырын сакълап турады таймай.
Алам сыйын бийик этген а, хау,
Ол сен боллукъса, энди ангылайма.

О ГЮЛИЯ, АЛАМ ГЮЛЮ!

О Гюлия, гъаршларымда уртлам
Сууум болгъанса. Сен мени алам
Гюлюмсе, чыкъча кёз жашым жуугъан.

Хакъны кёре болурса базманын.
Мылы этгенди кёз жашым аны,
Эт, Я Аллах, деп насыплы туугъан.

* * *

Къалай уккаш эте билесе, жаным, сен.
Анда Тейри ингиллиги, тазалыгъы,
Кемсиз Ариулукъну тиек азатлыгъы...
Сени о, къачан къучакъларма энтта мен?

* * *

Гюлню ингил тюшчюгюнде
Сени излеп тапханма мен.
Алай ариуса, жаным, сен,
Чурум тапмазча юсюнде.
Ол менмеми гюлчюклени
Жукъгъа тергемеген? Кюню
Болуп къалыр эдим гюлню
О, жаным, кёрмесем сени.

* * *

Мен тюрк халкъла ючюн уруп къая буздум,
Да къууанчлы жанып турады жулдузум.

* * *

Тюрк тили – чыпчыкъланы
танг аллы жырчыкълары.
Не да аламат, сейир!

* * *

Ол байрымгюл булбул болгъанды,
Булбул а байрымгюлдю энди.
Къайда Саят-Нова уа?

* * *

Жанымы чапыракъларында
Жылтырайды кырау.
Башил ай.

* * *

Салам алейкум, жулдузла, –
мени узакъ къардашларым!
Сизни кёрсе эди
сокъур туугъан...
Сансызсыз-санаусуз – чапыракълача.

Орусчадан **Ёлмезланы Мурадин** кёчюргенди.

МОКЪАЛАНЫ Хасан

УЧУП КЕТГЕН АКЪ ТУРНА

Татталаны Элдарны жашы Заургъа

Ёртен отда кюе, тиземе назму,
Ол да – амалсызны мадары.
Жырынгы айта турлукъма, бары да –
Жюрекни бир алдау дарманы.

Сен, батыр къушча, кетген эдинг, тизип
Жигит уланланы биргенге.
Окъ жыкъгъанды деп, ачы хапар келди
Сириядан ёсген элинге.

Ийнанмайма, уруш отуна кирмей,
Тёкдюрдюнг деп къызыл къанынгы,
Ол кюйген жерде бир батырлыкъ этмей,
Бердинг деп сен батыр жанынгы.

Адам жилимукъ кёлюме жетмейди,
Санга ташла да жилисынла.
Жилисынла сууукъ ташла, чыгъарып
Таш кёзюнден къан жилимукъла.

Акъ турна болуп, учуп кетгенинги
Тюшюнде кёрген эди атанг.
Сирияды: «Ой, анам!» – дегенинге
Элгенип уянганды ананг.

Ананг ташланы да жилията болур,
Ма аллай кюн келсин къанлыма.
«Ариу аскер форма», – дей эдинг Заур,
Кийипми келдинг сен аллыма?

Жилияма, Марина, жилияма, жаным,
Тилейме, этме сен кёлсюзлюк.
Ай бла кюн чыкъгъанны арасында
Жашау дууанг болсун таукеллик.

Ананга къан жилямукъла жутдурмай,
Гулладан чыкъ да, бир кюч табып,
Жараларынга, ой, дарман болайым,
Орунунга мен кесим жатып.

Ариу аскер кийим кийиучю эдинг,
Юсюнге да бир тап жарашып.
Генерал болуп келликсе дей эдик.
Нек къойдунг ызынгдан къаратып?

Исси жилямукъ жукъ бермейди, Заур,
Не кёп жилясакъ да ташатын.
Энди ачыу сынамай сени ючюн,
Жангыз къарындашынг жашасын.

Сакъларыкъбыз, учуп келликсе жазда,
Акъ турналагъа башчы болуп,
Бир тюз хапарынгы айтырса анда,
Тереземи башына къонуп.

САБИЙЛИГИМИ ЭСГЕРЕМЕ СЕНДЕ

Хаяукъа суу, жырлай, саркъаса
Къалын агъачла тюбюнден,
Сабий кюнлерими эсгереме,
Жыр айта сени юсюнгден!

Сабийлигим терк кетди, миннгенча
Башында учхан къушлагъа!
Бары да эсимде, жазылгъанча
Суу жагъада акъ ташлагъа!

Анам сени сууунгдан толтуруп,
Къазан асып, от тамызды.
Атам жол арытхан къараторун
Таза сууунгдан къандырды.

Жарыкъ шорха сууунга тынгылай,
Жигит тёлюле ёсдюле.
Юсюнг бла уллу тау къушланы
Ауаналары ётдюле!

Жылла къанатлылача учдула,
Заман агъартды чачымы.

Тансыкълайма, суу шорхагъа келип,
Жырлай, жууунган жазымы!

Жагъада сыйдам, уллу къонгур таш
Жатады, жабагъы басып.
Исси кюнде къыза. ойнай эдик,
Юсюнде секирип, чабып.

Эсгереме, гыйы ташлы къалаулу
Терен чокъуракъ кёллени,
Сабийле сейир этип къараучу
Жагъада шайтан желлени!

Кёлюм – такъыр, кетип, кёп тенглерим
Ахыр юйлерин кёрдюле.
Анга жокъ мадар, тёлюле энтта
Таза сууунгдан ичерле.

Эки къош ууучум бла ичип,
Сууунгдан тазалыкъ алдым!
Алгъынча, жаннган ташчыкъла жыя,
Булжуй, кечге дери къалдым.

Бийик суу шорхала сау къалыгъыз,
Сиз, жагъада къонгур ташла.
Ойнай, кёп къууанч этерле сизде
Энтта келип, сабий жашла.

КЪУМ ТЮЗЛЕДЕ ЖУТУЛГЪАН ЖИЛЯМУКЪ

Басхан элни Адыл суу жеринде
Чайкъала артиш терекле,
Таула, адамла, заманла сынай,
Жылла кетдиле, ёмюрле!

Къыйын кюнлеринги бар хапары
Сыйынмаз уллу китапха.
«Ол да жашауну сынау дерси», – деп,
Дау айтмадынг сен къадаргъа!

Сабийлигинге тюшдю бар сынау –
Элинге душман киргени.
Сабий жүрегинги элгендирип,
Курмугъа топла тийгени.

Фронтдан а кьайтхан жазыкъ атангы
Аягьында окъ жарала.
Аланы керген сайын, жюрегинг
Ачый, суу бола, тарала.

Кийинмей, ачлай, азыкьсызлай да
Сен чыкъдынг ёсген элингден.
Ол таш тёзмез кюнлени жырларын
Айтыучу эдинг кёлюнгден!

Кече тюшюнгде кёрюп, элгене,
Жолда кьалгъан ёлюклени,
Темир сынжырла бла байланган
Мал вагонда эшиклени.

Келип, кёрдюнг, ач жер, кьяяма жер,
Къазакъ элчик Чималданны
Ол кьум сууурулгъан кьуру журтда
Сынадынг ач кьыйынлыкъны.

Алма-Ата базарына кёп чыкъдынг
Жалан аякъ исси кьумда,
Ачлыкъ, безгек борбайынгы кьяя,
Эсинг тая, жолда-къолда!

Базарда мажаргъан уууч унунг
Уручугъа азыкъ бола,
Исси кёз жашларынгы, жанынгы
Кёп жутдула кьызгъан кьумла!

Кьула тюзде тёбеси билинмейин,
Атангы сынсыз кьабыры!
Жанынгы ашай, кийилмей кьалгъан
Мюйюшде эки чабыры.

Чималданны ташлы сыртларында,
Жетген кьызла бла чыгъып,
Агъач кьырдынг сабий кюнюнгде,
Кёпледен алгъа барып!

Сабий санынга ауурлукъ эте
Аягьында темир налла,
Ташлы сыртлада кьызыл ыз кьоя
Табанынгдан акъгъан къанла!

Тауну-ташны бети тюрленмеди,
Жылла уа бир терк оздула!
Жашлыкъ, къартлыкъ кюнню да хапары
Ташда кетмез ыз къойдула!

«Ёлмей, сау къалгъан алтын аякъдан
Суу ичер», – дейдиле тауда,
Сен барындан къутулдунг, тѣзюмлюк
Жѣнгеринг бола хар къайда.

Сен, жоюлмайын, къайтдынг Кавказгъа,
Къара кюнле артда къалып.
Санга насып тереги акъ чакъды,
Бутакъларын кенгнге жайып!

Сен, кѣп туудукъла кѣрюп, къууандынг,
Алача жерни байлыгъы.
Аланы къоюнунга къыссанг, сенде
Бар дунияны кюн жарыгъы!

Къыйынлы анам кетгенде, тюшюп
Манга да бир чексиз ачыу,
Зыбыр къолларынгы кѣп сыладым,
Сенден излеп ана жылыу!

Кѣп этдинг, минчакъ тартып, ызымдан
Иги тилекле, кѣзбаусуз!
Кимге да ачыкъ эди жюрегинг,
Хар сѣзюнг – керти, алдаусуз!

Ариу жашауну жолун излединг,
Кимге да суйюп игилик!
Айтхан сѣзюнг, жарагъа балхамча,
Жюрекге бере таукеллик!

Кюйсюз къадар саусузла юйюне,
Сормай, къонакъ этди сени,
Ачы хапар келди, тюрленгенча
Саулай жерни, кѣкню беги!

Иги къууумла эте эдинг санынга,
Къартлыкъ жетгенин сезсенг да,
Бек сие эдинг жашаргъа, бирде:
«Кѣп жашадым! Кѣп!» – десенг да.

Ариу жашадың, этмей залимлик
Юйюнге келген келиннге.
Жарыкъ нюрлю бет сыфатынг къалды,
Ариу сёзюнг тау элинге!

ДУШМАННГА НЕК САНАЛДЫКЪ?!

Къушлача, Берлинге жетип келгенде
Малкъарлы жашланы танклары,
Душманнга нек саналдыкъ, тау эллени
Тиширыу, онгсуз къартлары?

Биз къум тюзге тёгюлдюк, аталып
Адам ашаучугъа атыбыз.
Аман кёрюндюк, къаннга боялгъанча
Къуран, минчакъ тутхан къолубуз.

Къабартыгъа чыкъгъан ма бизни къызла
Машина жоллагъа жайылып,
Жазыкъла, къалдыла, къара жер тырнай,
Ызыбыздан къарап, таралып.

Бизни бла сынадыла беклигин
Итил сууну жангы кёпюрюн,
Тюзге санадыла, сууда тунчугъуп,
Сабийни, къартны да ёлюрюн.

Биз кёчген Къабартыгъа жарашмады,
Жауун жаумай, суула таркъайып.
Анда да кёпле тамыр къазадыла,
Уллу-гитче ашдан къыйналып.

Къабартыда къалгъан ма бизни къызла,
Аллахха аманат болугъуз!
Жолда атылып къалгъан ёлюклени
Хапарларын сиз бир соругъуз.

Сталин угъай, Берия дейдиле
Эки тауну бирге аудургъан,
Сталин туююлмюдю анда да бизге
Комендант бугъоула къурдургъан?

Фронтчу жашлагъа кесинг таныт, Сталин,
Кел да къазакъ, къыргъыз эллени,

Къум тюзледе излеп табаллыкъ эсенг
Ахлулары жатхан кёрлени.

Адет-тёре бар эсе, экигизге
Къыяма оту ёчюлмесин!
Ол ачдан кёбюп ёлген сабийлени
Азабы сизге кечилмесин!

ЖАННГАН ЖУЛДУЗУМ

Кучменланы Тахирни къызы Лейлягъа

Ай кече назму тиземе санга
Уллу межгитни аллында,
Хар бир сёзю тынч келе, къаламым,
Сыйлы Къураным – къолумда.

Бирле не къызгъансала да, Аллах
Къызгъанмады сени бизге.
Саугъа этип берди, бергенча ай,
Кюн жарыгъын таугъа, тюзге.

Сен, кюн тийгенча, эшикден кирсенг,
Алай жарыйды юйюбюз,
Дунияда жыр, къууанч да бизнича,
Учар къанатлай – кёлюбюз.

Уллугъа-гитчеге да намыслы,
Жюреклеге балхам болгъан,
Хар неге къолунг ариу жараша,
Он бармагъындан бал тамгъан.

Ариу къарамындан бир жарыкъ нюр,
Жылыу да ура бетиме,
Сени жарыгъынг жокъда, ай, кюн да
Мутхуз кёрюне кёзюме.

Сен – жүрек жырым, жарыкъ жулдузум,
Жаным солуй жарыгъында.
Жюрек жырым да айтыла турур
Акъ тауланы жырларында.

Аллахны сыйлы келямларында
Алхам – Къуранны анасы.
Сен да – кюннге беш намазгъа тургъан
Тазалыкъны бек къаласы.

Санга бек базынама, кёрде да
Жарыгъынг келип турлукъча,
Анда да себеп болуп манга, сен
Жаннет къонагъы боллукъча.

Тюзлюк, терслик да бар бу дуняда,
Тюзню къаласы – тюзде, бил.
Зарла хорланганнга жыр айтайым,
Сен да мени бла бир кюл.

Къанат къакъдыра кёкде къушлагъа,
Акъ къалада той этейик,
Зарлагъа дерт тутмай, биз алагъа
Жюрек сабырлыкъ тилейик.

Санга жүрегим – жайда гюл бахча,
Турур кюнде акъ чакъгъанлай.
Къобузча согъула тауда къарла,
Буз чыранлача тазалай.

ЭГЕЧИМЕ

Беш къарындашдан бири эдим мен
Сени къанат тубюнде ёсген,
Бирсиледен туз-гыржынынгы,
Жылыуунгу да артыкъ кёрген!

Манга анамдан да кёп эди,
Билген болсам, къыйынынг – артыкъ.
Сен кетгенли, оноусуз, жолсуз,
Ёксюз, сууукъ уяда къалдыкъ.

Сен, кёк юсюнге оюлгъанча,
Тюшде кёрмез ачыу кёрдюнг:
Тоюнг-къууанчынг этилир кюн
Атангы жилиууна келдинг!

От-элия топча атылып,
Шишлик этча, бир аман кюйдюнг.

Кюйюп-бишип, жашлай ажымлы,
Жазыкъ, терк батды жарыкъ кюнюнг.

Кёп намысынгы кёрген къоншунг:
«Тауушу сундум, – деп, – байчаны,
«Кюйдюм, болуш!» – деп къычыргъанда,
Жатхан тёшегинден къопмады!

ЛЕЙЛЯ ЖУЛДУЗ

1

Къууандым кёпле суйген, гюл тюрсюнлю
Лейля деген ариу атынга!
Тау адетге, намысха сакъ болсанг сен,
Жаным къурман болур жаннынга!

Эжу:

Чолпан жулдузну онг жанында жаннган
Лейля жулдуз, Лейля жулдузум!
Къууанчлада айтыла турсун жырынг,
Лейля жулдуз, Лейля жулдузум!

2

Сен – терслик сынагъанда, бюгюлмеген
Керти сёзню бийик ийнагъы!
Сыйлап, андан салдым атынгы жыргъа,
Жюрегими жаннган чырагъы!

Эжу:

3

Жаным, учар къанатлай, солур энди
Лейля жулдузну жарыгъында!
Кюнде айтыла турлукъча – атыбыз
Акъ бийиклени жырларында.

Эжу:

4

Къадар ёмюрюнде жаннганлай турлукъ
Насып минчакъ акъсын боюнунга!
Тюзлюк жанынгда баргъанлай турсун,
Кюнча жарыкъ тёге жолунга!

Эжу:

АНА ТИЛИМ

Тауда чыран сууланы
Бар тазалыгы – сенде,
Сен, жүрек ёхтемлигим,
Къууанчым, жырым кюнде!

Анам, башымы сылап,
Ариу сёз айтхан тилим!
Анам манга жашау дерс,
Билим да берген тилим!

Деу терекча, тамырларын
Терен, узакъгъа баргъан,
Кёп миллетлеге сыйлы,
Бай ана тили болгъан!

Къайсы миллет да женгил,
Къыйналмай билген тилим!
Сен, жай кюнча жашна, чакъ,
Сенсиз, болмасын кюнюм!

Алтын кюн таякълагъа
Эшме болуп эшилген,
Сен, ай, кюнча, жолума
Жарыкъ болуп тёгюлген!

Халкъгъа бугъоу салынып,
Жерсиз, журтсуз къалгъанда,
Сени тас этмеди, ач,
Жаланнганч да болгъанда!

Кюн таякълагъа чыгып,
Эркин ойнагъан тилим.
Къор-къурман жаным санга,
Бай тилим, Ана тилим!

Сюргюнде халкъыбызгъа
Сени кючюнг берип жол,
Къазакъ, къыргъыз халкълагъа
Узатды къарындаш къол.

Сен – тенгиз толкъунлада
Эркин ойнагъан тилим!

Къыйын кюнюнде халкъгъа
Таянчакъ болгъан тилим!

Жокъ боллукъса дейдиле,
Деу тамырларынг къуруп,
Тёлюле сакълаялмай,
Керексиз, сансыз болуп.

Ийнанмайма, таукелме,
Халкъым сауда, сен да – сау!
Ана сютю, бешик жыр,
Бёлляу барда, сен да – сау!

Сен жутулма, жоюлма,
Мен жюз, минг да ёлейим,
Жер бла, кёк бла да санга
Ёмюр, саулукъ тилейим!

БИЙИК ЖЕРИМИ ЖЫРЛАРЫ

Бир миллетни бёлюп, «Къарачай,
Малкъар» деп ат бердиле.
Терен тамырлы деу терекча,
Халкъыма аз дедиле.

Къарачай-Малкъар – кёкде къушну
Эки учар къанаты!
Аты – уллу миллетлеге тенг,
Азатлыкъны уясы.

Жеригиз, жангыз бир къарышча,
Азды-тарды дедиле,
Жерими бийигине ёсгенин
Ойламай, бир эссизле.

Кёкге жете бийик таулары
Жайып салсам кенгине,
Уллу жерле да жетмез эди
Узунуна-кенгине!

«Не жерлисе?» – дегеннге, ёхтем:
«Мен малкъарлыма», – дедим.
Минги тауну соргъаннга жырын
Хар къайда айта келдим.

Бийик жерими ариулугъу –
Жомакълы жазы, къары,
Кюнде кюзгюча жылтырагъан
Бугъейли чыранлары!

Дуня жолларында кёп жүрюдюм,
Жерле, шахарла кёрдюм.
Алай, Малкъар, сенден къууатлы
Бир жер кёрмеди кёзюм.

Башында – жулдузлу сабан,
Мамырлыкъны дунясы!
Санга жайды нюр гюлмендисин
Ариулукъну анасы!

Жайгъы кюн, тюртю суу бюркгенча,
Къызгылдым-сары жарла!
Шорха тауушлу, бул-бул жырлы,
Нарат ийисли жазла!

Башларына кёз жетмез бийик
Таракъ-таракъ къаяла!
Таш араладан къайнап чыкъгъан
Чокъуракъ суу, гарала!

Чегетледе желде чайкъала
Ариу, субай наратла!
Айыула къышда курка салгъан
Къарангы таш дорбунла!

Артиш терекли къая ыранда
Тогъайбаш акъ жугъутур!
Бу жер ариулукъгъа жүрегинг,
Къанат болуп, учунур!

Ай кече Минги тауну башы
Жулдузлагъа жетгенча,
Не тамашады бу тегерек,
Таула тепсей келгенча!

Фахмум болса, ишлеп хар тауну
Суратын салыр эдим.
Минги тауну уа Кяба ташха
Ушатып жазар эдим!

Жер ариулукъгъа табынган дин,
Шерият болса эди,
Адам, файгъамбар сенден башха
Жерге табынмаз эди!

МУДАХ КЪАРАЙМА ЭЛИМЕ

Кёлюм – такъыр, таудан къарайма
Адамы азайгъан элиме.
Жокълап, игилени санайма,
Иги кюнле тюше эсиме!

Къайдадыла огъурлу къартла –
Ныгъышлагъа къууат бергенле,
Ариу акъ сакъалларын сылай,
Ёрге туруп, салам бергенле?!

* * *

Тебердиланы Оюсха

Атамы суйген тенги Оюс,
Жарыкъдан кёзюнг, къашынг кюле,
Атынг игилеге айтылып,
Сени эсгередице кёпле.

Алчагъыр башы къышлыкълада
Жай биргенге кёп чалгъы чалдым,
Кече чалгъычы къошда, кюле,
Чамларынгдан зауукълукъ алдым!

* * *

Жаппуланы Хасымгъа

Къабыргъа къоншубуз деу Хасым!
Уста – жомакъгъа, нарт таурухха.
Иш-дерс да къалып, жетер эдим
Сен олтургъан салкъын ныгъышха!

Сени аягъында таныдым
Чабыр саламны, чабырны да.
Туудукълагъа санайма, къатлап,
Сен айтхан жомакъ-таурухну да.

* * *

Жаппуланы Мажитге

Анам бек суйген эсли Мажит!
Сабийлей мал кютдюнг Къыргъызда,
Аркъангы къара жауур этип.
Айтайым ол кюнню жырын да:

Суу талап, юзмез болдула
Сыр-Дарья сууну ташлары.
Къыргъызда къой кютедиле
Кавказны сабий жашлары.

Къонакъгъа союм эте эдинг,
Сыйлап къошунга келгенлени,
Ишге къатыдан, кёп атдырдынг
Тауда жукъусуз кечелени.

Ишде жигерлигинг айтылып,
Элде кёп кюнлени махталдынг,
Ёшюнюнгде жылтырай-жана
Ай тюрсюнлю алтын майдалынг!

* * *

Къулчаланы Нуралгъа

Эл таныгъан почтачы Нурал!
Сен кёп жумуш этдинг элинге,
Ат арбада сууукъ жел тарта
Сакъат аягъынга, санынга.

Жашлай кирип уруш отуна,
Халкъ ючюн тёкдюнг къызыл къан!
Къазауатда къоюп санынгы
Сакъат болуп келдинг, жазыкъ жан.

Сыйлы Къуран тутдунг къолунгда,
Кимден да жарыкъ эди кёлюнг.
Ныгъышха къанат бере эдинг,
Ариу – оюнунг, чамынг, кюлкюнг!

Кючлюле бла чалгъы чалдынг
Сен, барындан да алгъа барып.

Не кыйын кюнде да таукел эдинг,
Кёрмедик бир мудах бет алып!

Акьсакьал, асыл кьоншуларым!
Жаннетледе учсун жаныгьыз!
Жумушакьда, мамукьда жатсын
Мында кыйналгьан төрт саныгьыз!

ЖЕТЕГЕЙЛЕ ЖЫРЧЫСЫ

*Къабарты-Малкъарны, Къарачай-Черкесни да
халкъ поэти Мокьаланы Магометге*

Сен, Малкъарны ёчюлмез жулдузу,
Акь бийиклеге – тенг атынг,
Басханны жырчы жашы, ийнагьы,
Жырларынга кирди жаным!

Суратха салып назмуларынга
Жерибизни кышын-жазын,
Төрт санынгы кыйын ауруу алып,
Жашлай кьоюп кетдинг барын!

Тенгиз толкъуннуча, кыя-жона,
Назмуларынга кьанат бердинг.
Халккыбызда жыр, сёз усталагьа
Сый-махтау да бере келдинг.

Акь кьарча, таза эди жюрегинг,
Кимге да игилик сюйген.
Кюнде жашау дууанг – шуёхлагьа,
Жууукьгьа да намыс берген.

Биз кёп туз-гыржын ашадькь бирге,
Сеңде, кёрдюм, бар чомартлыкь –
Ётмек туурамны, кесингден аяп,
Манга сакьлагьан халаллыкь!

Ол таулагьа чакьыргьан жырынга
Шуёхлукьгьа сый бергенинг!
Бу жырны айтадыла хар кьайда,
Кьарс кьагьып, жырчы тенглеринг.

Сен, бир бийик тауса – жокъса дерге
Аз да айланмайды тилим.
Ол женгил къанатлы жырларынга
Жокъ, халкъыбыз сауда, ёлюм!

ТАШ ТЁЗМЕЗ КЮНЛЕРИНГ

Анам, танг алада элгендирип,
Эшигинг суху къагъылды,
Къоюнунгда къагъанакъгъа жокъ хатер,
Атланыр буйрукъ салынды.

Намысда, бетде да аз эди кюч,
Ала эдиле залимле –
Сабийге, къартха кючю къарыгъан
Солдатла бла сюнгуле.

Баргъан суула шакъы болсала да,
Бошайлам барын жазып.
Таш тёзmez кюнледе чекгенинги,
Айтыр бир ёлчем сёз табып.

Ёлюкле жолда къала, къара кюн
Чыгъа да бата эди.
Мал вагонда – жилиу, сарнау, тангынг
Аман бла ата эди.

Ол кюнлени сынай келип, тюшдюнг
Къазакъ элчик Ворошилге.
Бешик тебиретдинг, сагъая бёрю,
Ит улугъан кечелеге.

Келген кеченг – сууукъ мал орунда.
Салам тёшекни тарлыгъы.
Ай да бир мутхуз эди ол кече,
Сарыуек кёзча – жарыгъы.

Тонгуз орунну къара мешхутун
Кюрер кюнле чекгенинде,
Къуранынг дау айтханча, къан чаба
Къум кюйдюрген кёзлеринге!

Таш тирменде къара будай тарта,
Жашадынг сен, жан бакъгъанлай!

Ворошил къоллагъа къар тюше,
Кавказ таулары тансыкълай!

Къум суурулгъан исси кюнледе
Ачлыкъ борбайынга татып,
Чюгюндюр сабанлада ханс артдынг,
Артыкълыкъдан арып-талып.

Къзакъ къоншунг Кулизар, эгешча,
Эс бере, татлы жашадынг.
Аны этген хурметин унутмай,
Саулугъунгда кёп махтадынг.

Сен, жоюлмай, къайтып Кавказгъа,
Юй ишлединг, кёп кюч салып,
Жангы журтха кирген рахматынгы,
Жашадынг, кёп кюнню айтып.

Анам, тау, таш бети тюрленмеди,
Жылла уа бир терк оздула,
Озгъан жарсыула, ташха жазылып,
Бир терен ызла къойдула!

«Къабырыма бир топуракъ ат», – деп,
Ол эди манга айтханынг.
Уууч топуракъдан тынчайырма
Мында эзилген санларынг?!

КАРАЧАЕВСКАЯ СИМФОНИЯ СЕМЬИ УЗДЕНОВЫХ

Случается так, что музыка и стихи переплетаются в единое целое. Это редкая, но, без сомнения, наибольшая удача, которую может подарить автору капризная и не всегда справедливая судьба. Происходит рождение чуда, имя которому дали еще древние греки. Слово известно даже тем, кто бесконечно далек от музыки. Симфония или созвучие. Созвучие нот, созвучие слов, созвучие помыслов, поступков и намерений...

Карачаево-Черкессия. Западный склон Эльбруса. Леса, водопады, реки, ущелья и ледяные вершины гор на фоне голубого неба. Райское место, говорят туристы, приезжая на знаменитые курорты. Катаются на лыжах, едят хычины и возвращаются домой, опьяненные чистейшим воздухом и настоящим, искренним гостеприимством. В душе они немного завидуют местным жителям, наивно полагаая, что им посчастливилось родиться в краях бесконечного праздника.

Настоящая повседневность интересна далеко не всем, история – и подавно.

Вернувшись домой, легковерный северянин еще долго будет рассматривать купленные сувениры, фотографии и с гордостью произносить слово «гость» – почетный титул, коим его наделили в горах. Будет рассказывать знакомым подлинные и выдуманные подробности своих кавказских приключений, даже не предполагая, какими нелегкими, а порой опасными испытаниями наполнен обычный день горца. Тому не привыкать. Горец не падает духом от отчаяния, когда коварный сель смыкает небольшой участок плодородной земли, кормивший его семью. Он расчищает новое место, выкорчевывая пни и перекатывая неподъемные валуны. Горец не трусит, когда в лесах множатся хищники, он берет ружье и идет защищать свою отару. Горец не плачет, провожая в последний путь лучшего друга, попавшего под лавину. Эти странные и непостижимые для северянина будни порождают симфонию слов и поступков, звучащую на Кавказе от Сотворения мира.

Да, все это так, но причем здесь музыка, нежную и тонкую ткань которой способна создавать только чуткая и легко ранимая душа?

С подобным утверждением тоже не поспоришь, однако, кто сказал, что истинное мужество сочетается с бездушием? Кто может предугадать, где и когда родится юноша, в груди которого заиграет кьыл-кьобуз эхом древних нартов? Ведь, что ни говори, но согласно преданию, прародители современных карачаевцев и балкарцев одинаково хорошо владели и кинжалом, и смычком.

Поэты, певцы, сказители пользуются на Кавказе неизменным почетом и уважением. О семье, в которой родился одаренный ребенок, можно сказать, что ей покровительствует легендарный салымчи Зоммахай. Что же тогда сказать о семье, в которой собрались четыре талантливых поэта. И, заметьте, речь идет не о русских, не о французах, немцах, англичанах или других многомиллионных народах. Речь идет о карачаевцах, которых на сегодняшний день в мире насчитывается около 250 тысяч человек. Всего-навсего 250 тысяч. Количество, сопоставимое с населением такого небольшого города областного подчинения, как Таганрог.

Карачаевцы – народ с очень непростой и трагической судьбой. В прошлом столетии их хотели уничтожить, и трагедия 2 ноября 1943 года – это незаживающая, кровоточащая рана в памяти тех, кто обладает памятью и совестью.

Но, несмотря ни на что, они выжили, отстояв свою честь, сохранив свой язык, обычаи и культуру, выжили, чтобы вернуться домой, в родные горы.

Четыре талантливых поэта в одной семье – это безусловное чудо. С учетом упомянутых мною событий – чудо вдвойне. Все пишут по-карачаевски, вопреки распространенной в последнее время тенденции, когда представитель малочисленного народа пытается писать на языке титульной нации. Мне довелось переводить всех четверых, и я могу оценить их творчество без малейшего намека на пристрастность, ибо только переводчик способен понять с каким изначальным материалом ему приходится иметь дело. Чтобы перевод удался, каждую строчку приходится разъять на части, чтобы затем аккуратно соединить, и она снова зазвучала, но уже на другом языке. Во время перевода проявляются все сильные и слабые стороны автора, поэтому он вместе со своими трудами перед переводчиком абсолютно беззащитен.

Альберт, Рустам, Шамиль и Фатима Узденовы – настоящие поэты и, что удивительно, совершенно разные, несмотря на кровное родство. Каждый имеет свой собственный индивидуальный голос, но все вместе они создают редкостное созвучие или симфонию.

Классическая симфония состоит из четырех частей, вот почему говорить об их творчестве следует, как о музыкальном произведении.

Часть первая. Альберт. Allegro con brio.

Con brio, что означает с огнем пылом, жаром, страстью. Альберт Узденов, как всякий неисправимый перфекционист, просто не умеет работать иначе, за что бы ни брался, а умеет он слишком много. Однажды взяв гитару и став, пожалуй, самым

известным исполнителем собственных произведений на Кавказе, давал многочасовые концерты до изнеможения. Став редактором, придирчиво изучал каждую строчку, в поисках безграмотного или не очень удачного словосочетания. В секторе своей ответственности он выстроил непроницаемый забор перед носом у бездарных щелкопёров и любителей лженаучных опусов. Специалисты такого уровня как Альберт в наше время исчисляются единицами и, как ни странно, вызывают одинаковое неприятие как со стороны гигантской орды графоманов, так и со стороны начальства, более всего ценящего спокойную жизнь. Сидеть в мягком кресле куда уютнее, чем на жерле огнедышащего вулкана, поэтому *Allegro con brio* особой любовью у вышестоящего руководства не пользуется.

От этой вечной борьбы, от этих вечных попыток доказать свою правоту, человек устает, и тогда ему на помощь приходит искусство.

Твой образ встал над памятью-рекою,
Которая и в стужу гонит воду,
Мой дух, надежно скованный тоскою,
Вдруг вырвался из плена на свободу.

Я снова на катке, как будто в детстве.
Кручу волчок без устали часами,
И лишь от жажды никуда не деться:
Она извечно властвует над нами.

Я к полынье пополз и вскоре замер:
Лед тонок, значит, смерть неотвратима,
И воду ледяную пил глазами –
Вода же только проносилась мимо.

Мне грызть пришлось расколотые льдинки,
Они казались карамелью мятной,
Но детство стало сказочной картинкой,
И время унесло меня обратно.

Река иная, а душа в раздоре,
Затих промозглый ветер в голых кронах,
А годы без тебя умчались в море,
Водою, что когда-то я не тронул.

Здесь и далее – переводы автора статьи.

Я нарочно привел это стихотворение целиком, как пример потрясающей любовной лирики, огненной и страстной, с одной

стороны, а с другой – скромной и сдержанной в лучших кавказских традициях. Образ реки часто встречается в стихотворных произведениях горцев, потому что веками вдоль рек они строили свое жилье, зная наперед, что текущая из поднебесья талая вода может нести не только жизнь и благоденствие, но разрушение и смерть. В стихотворении река затянута льдом не случайно.

В своем творчестве Альберт Узденов соединяет несоединимое – европейские и восточные поэтические традиции. Разностороннее образование и фундаментальная начитанность позволяют ему это. Однако затевающий подобную игру должен обладать еще безупречным вкусом и чувством меры, поскольку некоторые слова и фразы, обычные для европейца, представителю восточной культуры могут показаться неприемлемыми. Вот и приходится прятать речку собственных страстей под лед, чтобы все то же *Allegro con brio* не слишком сильно обожгло своим огнем чуткий слух соплеменника.

Альберт Узденов – мастер парадоксальных образов и метафор. Мало кому придет в голову назвать рассвет, традиционно связанный в нашем сознании с жизнью и теплом, жестоким и неотвратимым кровопийцей.

Ночная кровь черна, но тем вернее
Бредет к нам утро вурдалаком пьяным,
И сумрак обескровленный синеет,
И миру открывает наши раны.

Подобное читать жутковато, но какой же внутренний ужас нужно побороть в себе, чтобы подобное написать?

Альберт Узденов – автор огромного количества песен и стихов, которые необходимо слушать и читать людям, находящимся не только в тюркоязычном языковом пространстве. Вот почему, я надеюсь, что наша совместная работа только начата.

Поэты, с которыми приходится сотрудничать – делятся на две большие категории. Одни принимают все плоды вашей деятельности с непременным восторгом, другие, придираются, в хорошем смысле, конечно, к каждой строчке. Альберт, разумеется, из второй группы. Это делает его настоящей находкой для переводчика, желающего постоянного профессионального роста. Порою приходится подолгу спорить и по несколько раз переписывать одну и ту же строфу в поисках единственно возможной интонации. Это нелегкое испытание, но, пройдя через него, можно не беспокоиться о конечном результате. Искомое созвучие будет найдено, а, значит, *Allegro con brio* заиграет с должной страстью и жаром.

Утробу тучи, что есть сил,
Изрезал грозовой кинжал,
И черный крик меня пронзил,
Промчавшись эхом между скал.

Был страшным крик небесный тот,
Порвалась песенная нить,
И вереница светлых нот
Из сердца стала уходить.

Гроза ревела над горой,
И этот рев сводил с ума:
Вот так изгнанники, порой,
Бросают отчие дома.

Часть вторая. Шамиль. Adagio.

Младший сын Альберта Узденова Шамиль, наверное, один из самых перспективных молодых поэтов Карачая, пишущих на родном языке. Может быть, волею судьбы, может быть, вследствие жизненных обстоятельств, ему удалось заглянуть за какую-то особую грань и разглядеть там нечто такое, что обычному смертному видеть не дозволяется. Подобный опыт дает миру философа, склонного к созерцательности и глубокому осмыслению увиденного. Нота за нотой складываются в музыкальные фразы спокойного неторопливого Adagio.

Порою, я вижу в дождливые дни:
Свой дух, испустив, увядают цветы,
И став пузырьками на небо они
Стремятся по струнам холодной воды.

Как души ушедших летят пузырьки,
И я, поднимая все выше свой взгляд,
Хочу разглядеть тех, что были близки,
Но небо мрачнеет и струны звенят.

С тоскою не справится мне самому.
Так хочется верить: минуто спустя,
Они возвратятся, я их обниму,
Но падают сверху лишь слезы дождя.

Он очень интересно и своеобразно создает ткань поэтического произведения. На фоне общей простоты и внятности выразительных средств вдруг выплывает яркий узор пронзительной метафоры, которая запоминается с первого раза. Мне думается,

такое сочетание несочетаемого – и есть личный авторский знак поэта.

Он уже признан и специалистами, и читательской публикой, что бывает далеко не всегда. Подборка его стихотворений в переводах Михаила Калинина вошла в Антологию современной поэзии народов России, изданной в Москве. И это, на мой взгляд, вполне закономерно. Его произведения – вовсе не умозрительные мудрствования юноши, желающего быть оригинальным. Это реальный опыт Человека Познавшего. Быть может, познавшего слишком рано, но, ради чего еще нам дается эта жизнь, кроме познания? Вокруг полным-полно людей, которые за свой долгий век так и не озадачились главными вопросами.

Молодой, даже по европейским меркам, Шамиль, не просто задает вопросы, он пытается находить и находит на них ответы. Для него вполне естественно, что между материальным и духовным миром существует тесная нерасторжимая связь, и для поисков Мировой Души вовсе не требуются тяжеловесные вербальные конструкции в духе чеховского Треплева. Он обходится образами, понятными даже ребенку, поскольку ощущает свое родство не только с увядшим цветком или мерзнущей птицей, но даже с грудой срубленных поленьев.

На куски лесную поросль порубав
К дому едет бородатый дровосек
Дышит сажею очажная труба:
Он сосед мой – сильный, добрый человек.

Как же мертвые деревья тяжелы!
Но глядит мужчина весело вокруг,
И как будто ожидает похвалы
За работу к топору привычных рук.

Только лошадь, все успевшая понять,
Смотрит грустно, гривой стряхивая пот,
Только старая арба скрипит опять,
Словно горестную песню мне поет.

Однако настоящему художнику мало соединить несоединимое, ему необходимо примирить непримиримое. Действительно, что может примирить дровосека, которому не пережить суровую зиму без дров, и деревья, что тоже хотят жить, но обязаны стать топливом?

Все на земле примиряет один лишь здравый смысл. Там, где он есть, наступает если не вечное и всеобщее благоденствие, то хотя бы порядок и приемлемые условия существования для всего живого и настоящего. Там, где здравый смысл утерян, надолго

поселяются смерть и разрушение. Между тем, смысл нашего бытия невероятно прост. Он в самом бытие, его вечном обновлении, повторении и возвращении к истоку. Шамиль Узденов смог все это объяснить в десяти строках милого, почти детского стихотворения.

Дождем подаренный глоток
Испил открывшийся цветок,
Потом увидел яркий луч,
К нему пробившийся из туч.
И понял, что небесный мост
Его поднимет в полный рост.
Он хочет голубых высот,
Но очень медленно растет.
Наверно, детская душа
Так созревает, не спеша.

Наверное, этим мажорным аккордом со значком ферматы на конце и следует закончить вторую часть нашей симфонии.

Часть третья. Фатима. Scerco.

Несмотря на то, что слово «Scerco» переводится с итальянского языка, как «шутка», разговор нам предстоит совсем нешуточный, поскольку в сложной системе ценностей коренных народов Кавказа женщина занимает особое место.

В Чечне бытует удивительная поговорка: «Воспитывая мальчика, ты воспитываешь мужчину, воспитывая девочку – воспитываешь нацию». Именно девочка, вырастая и обретая счастье материнства, становится хранительницей семьи. А семья – та самая ось, вокруг которой вращается удивительная планета, под названием Восточный Мир.

И вовсе не ради красного словца я поставил слово «семья» в заголовок своей работы, ибо глубоко убежден: ни один общественный институт не способен дать ни мудрого отцовского наставления, ни простой материнской ласки. Ни одна школа в мире не способна привить человеку тягу к знаниям, любовь к прекрасному, привычку к аналитическому и критическому мышлению. Ни один педагог, даже если он является апологетом вальдорфской системы образования не может зажечь всепоглощающий огонь таланта в душе своего подопечного. И первое, и второе, и третье совершается до 5 лет, а до 5 лет ребенок живет растёт и развивается в лоне семьи. Уже потом, взрослея, он даже не заметит, что прочесть книгу ему намного интереснее, чем листать глянцево-журналы и комиксы. И неважно, с какого носителя он будет читать, с бумажного или электронного,

на дворе, все-таки, двадцать первый век. Годы спустя, зажив самостоятельно, он на подаренные родителями деньги поедет в путешествие по музеям соседнего города вместо того, чтобы отправиться в молодежный ночной клуб, и ожившие голоса статуй и картин покажутся ему намного милее веселой танцевальной музыки. Потом он напишет свое первое произведение, и первыми читателями, редакторами и критиками станут все те же мудрые и дальновидные родители.

На этом месте следует стать еще серьезнее, потому что единственная дочь Альберта Узденова Фатима свой поэтический дар решила посвятить детям.

К сожалению, большинство людей пребывают в плену опасного заблуждения, думая, что писать детскую поэзию легко и просто. Поэтому графоманы, не нашедшие себе места в так называемой «большой литературе», обращают свой взор на несчастных малышей. Интересно, что они легко находят спонсоров, издают красочные книги, терзают библиотекарей, заставляя проводить свои «авторские вечера».

Результаты более чем плачевны. Великий английский писатель Оскар Уайльд писал, рассуждая о театре: «Смотреть плохую игру вредно для души». Для детской души слушать бездарную поэзию не просто вредно, а губительно. Это самый простой путь вызвать острую неприязнь к художественному слову и навсегда отбить интерес к чтению.

Но, к счастью, Всевышний создал наш мир так, что на пути откровенного зла всегда встает добро и появляются поэты, не забывшие великий завет классиков: «Для детей нужно писать, как для взрослых, только лучше». Авторство этой фразы – до сих пор оспаривается. Кто-то приписывает ее Максиму Горькому, кто-то Самуилу Маршаку или Корнею Чуковскому.

Однако ее безусловная правота выясняется мгновенно, стоит только внимательно взглянуть на детскую аудиторию.

Среди таких поэтов – Фатима Узденова. Ее перо настолько легко, что временами кажется, что оно и вовсе не касается бумаги.

Лишь померкнет небосвод,
В гости к нам Бабай придет,
Он расчесет вечерком
Космы ветром-гребешком.
Постучится: тук-тук-тук,
Дети знают этот стук,
Заходи, старик-Бабай,
И мальчишку забирай.
Непослушным стал сынок –
Посади его в мешок.

Пусть с тобою круглый год
Под корягой он живет,
А научится труду –
Я сама за ним приду.

Прочтешь такое, не зная автора, и останешься в полной уверенности, что стихотворение взято из народного фольклора. Но я – переводчик, а потому разжился еще одним пучком седых волос, пока это творение не зазвучало по-русски.

Здесь я должен сделать признание: на мой взгляд, среди всевозможных занятий, которые предлагает писательская стезя, нет ничего более сложного и мучительного, чем перевод детской поэзии, особенно, если ты работаешь с первоклассным исходным материалом, как в данном случае. Чтобы сотворить нечто доступное и понятное ребенку, нужно самому почувствовать себя ребенком, заговорить его языком, принять его сложный и парадоксальный образный ряд, как свой собственный. Нужно наставлять без назидания, многократно повторять одну и ту же истину, отринув лень и забыв о важных делах, важность которых весьма сомнительна по сравнению с искренней детской улыбкой.

В заключении я хочу привести небольшое стихотворение, которое я бы расценил, как шуточный оммаж своему младшему брату Шамилю, ибо оно тоже о цветке.

Одуванчик-одуванчик,
Не цветочек, а обманщик.
«Буду солнышком», – сказал ты,
Не сказав ни слова правды.
Был сегодня золотой,
А назавтра стал седой.
Черный вечер водит страхи,
Ты ж, смельчак, стоял в папахе,
Только ветер-ветерок
Всюду носит свой рожок.
Дунул он в него едва –
Лысой стала голова.
А потом, потом, потом
Дождь полил, ударил гром,
Ты ж прилег у родничка,
Став похож на червячка.

Быть может, судьба незадачливого одуванчика хоть немного приблизит нашу третью часть к итальянскому музыкальному термину «Scerco».

Часть четвертая. Рустам. И снова Allegro.

Современную классическую симфонию создали композиторы венской школы, и четвертая часть звучала в таком же быстром, напористом темпе, как и первая, только писали ее в форме rondo. Рондо означает круг или движение по кругу.

Оба музыкальных термина вполне применимы к творчеству Рустама Узденова. Замыкая круг поэтических изысканий своей удивительной семьи, он придает своим собственным мыслям живую, бодрую и лаконичную форму восьмистишия.

Ты дал однажды незнакомцу медный грош,
И тот, счастливый от случайного добра,
Теперь рассказывает всем, как ты хорош,
Как проливаешься дождем из серебра.

Другому отдал свой последний золотой,
Но он кричит, что ты смешон и бестолков.
Так пораженные душевной пустотой
В любом из нас готовы видеть должников.

Цифра 8, безусловно обладает какой-то магической силой. Не случайно мудрые китайцы считают ее самой популярной и ассоциируют с богатством и удачей. Для нас восьмерка – это обозначение октавы – самого устойчивого, а потому базисного музыкального интервала, в котором частота каждого последующего звука в два раза больше предыдущего.

Но 8 – это еще и поставленный вертикально значок бесконечности, или, если угодно, бесконечность, поднятая на дыбы.

Душа каждого человека бесконечна, как Вселенная, но душа при этом усыпана яркими звездами его творений.

На глубине хранится редкостный металл,
Так люди, редкие и нужные другим,
Живут безмолвно, чтоб о них никто не знал,
Покуда время не пришло открыться им.

Когда стихия нашу землю сотрясет,
И на поверхности появится разлом.
Они спасают от гибели народ
И растекаются по свету серебром.

Поэзия Рустама Узденова, с одной стороны, традиционна, поскольку с детства напитывалась лучшими образцами того, что создали мастера прошлого. С другой стороны, она современна, ибо лишь время диктует автору тот язык, на котором следует

общаться с читателем. Сегодня назидательный тон много веков подряд присущий восточной поэзии звучит несколько архаично. Вызывая у читателя раздражение, а, порой отторжение. Нынешний читатель не желает быть послушным учеником, принимающим любое слово автора, как истину в последней инстанции. Настоящий читатель нашего времени видит себя равноценным собеседником, имеющим право не только спрашивать, но и пытаться искать вместе с автором ответ. Отказ от назидательности Рустам Узденов очень тактично декларирует в одном из своих восьмистиший.

Не в силах сын тебя понять, и ты – сердит,
Наверно, спешкою часы твои грешат.
Забыл соленый вкус ребяческих обид?
Чего же требуешь, теперь, от малыша?

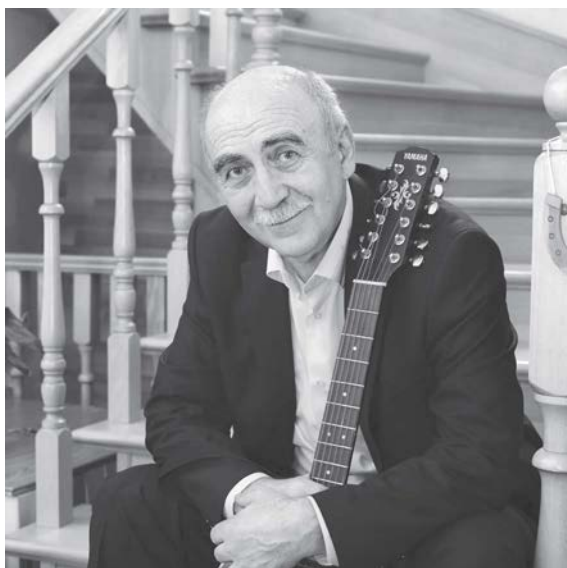
Он взрослым не был в мире сложном и большом,
Он слишком счастлив рядом с близкими людьми,
Но ты когда-то был таким же малышом,
А потому попробуй, сам его пойми.

Как правило, поэт берется за перо спонтанно, влекомый лишь силою своего таланта и вдохновения. И, все же, искусства нет, если нет четко определенной сверхзадачи. Этот вопрос является предметом постоянных дискуссий в человеческих сообществах с неисчерпаемыми людскими ресурсами, когда количество носителей языка выражается астрономическими числами. У народов малочисленных сверхзадача одна – сохранение своего языка. И об этом Рустам Узденов говорит от имени всей своей удивительной семьи.

Алмаз прочней и тверже, чем земная власть,
Настой старинный ароматней, чем нектар,
Так наша речь, преодолевающая страсть,
От мудрых пращуров передавалась в дар.

И если мы с тобой ее не сохраним,
На нас накатят беды, словно снежный ком.
Родное слово растворится, словно дым,
И мы исчезнем тоже, вслед за языком.

Александр ПРЯЖНИКОВ

ЀЗДЕНЛАНЫ Альберт

АЛЛАХ БАРДЫ, АЛЛАХ БИРДИ

Кесине керти муслиманма деген, кесине керти христианма деген не да кесине керти иудейме деген, Аллахны атын бирер тюрлю айтсала да, барысы да Аллахны барлыгына, бирлигине да ийнанганлары хакъды.

Илму ёсгенден ёсе барса, Аллахны барлыгына, бирлигине да жашлыкъда ийнанмай тургъан алимле да тюшюне, ийнана барадыла.

Терен фахмусу, билими болгъан инглизли философ, тарыхчы, политик Фрэнсис Бэконну (1561–1626): *«Поверхностное знание удаляет от Бога; глубокое знание приводит к Богу»*, – деген сёзлери башында айтханыбызгъа шагъатлыкъ этедиле.

Дуниягъа атлары белгили физикле, математикле, химикле, биологла, астрономла эм да башха илмуланы келечилерини эм онгулары Аллахны барлыгына, бирлигине ийнанган адамла болгъандыла. Сёз ючюн, французлу математик, механик, физик, литератор, философ, гидростатик жорукъну мурдорун салгъан Влез Паскаль (1623–1662) былай айтханды: *«Бог является творцом всего — от математики до порядка элементов»*.

Дуниягъа белгили инглизли физик, математик, астроном Исаак Ньютон (1643–1727): *«Чудесное устройство космоса и гармония в нем могут быть объяснены лишь тем, что космос*

был создан по плану Всеведущего и Всемогущего Существа. Вот – мое первое и последнее слово», – дегенди.

Италиячы философ, математик, физик, механик, астроном Галилео Галилей (1564–1642): *«Природа, без сомнения, есть Вторая Книга Бога, от которой мы не должны отказываться, но которую мы обязаны читать»*, – деп жазгъанды.

Поляклы астроном, математик, экономист Николай Коперник (1473–1543) да кёлюндегин: *«Кто может лицезреть странный порядок Вселенной, управляемой Богом, без стремления к созерцанию более всего Самого Творца ...»* – деп ачыкъ-лагъанды.

Французлу микробиолог, химик Луи Пастер (1822–1895): *«Чем больше я изучаю природу, тем больше перед лицом творений Создателя возрастает моя вера в Него... Наука ведет человека к Богу»*. *«Еще настанет день, когда будут смеяться над глупостью современной нам материалистической философии»*. *«Я молюсь во время своих работ в лаборатории»*, – дегенди.

Эм фахмулу физиклени бири ингилизли Уильям Томсон лорд Кельвин (1824–1907): *«Не бойтесь быть свободомыслящими людьми. Если вы помыслите глубоко, через науку вы обретете веру в Бога»*. *«Если будете хорошо думать, то наука заставит вас верить в Бога, что, собственно, и является основой религии. Вы увидите, что наука не враждебна религии, а помогает ей»*, – деп, жюрек сёзюн билдиргенди.

Константин Циолковский (1857–1935) – оруслу алим, бюгюнню космонавтиканы тамалын салгъан да, бу оюмгъа келгенди: *«То, что происходит и развивается, ход этого развития – зависит от начальной Причины, вне природы находящейся. Значит, все зависит от Бога»*.

Адам улуну тарыхында эм уллу алимлени бири Альберт Эйнштейн (1879–1955) а былай айтханды: *«Я верю в Бога как в Личность и по совести могу сказать, что ни одной минуты моей жизни я не был атеистом»*.

Керти ийнамлары болгъан уллу алимлени сафларында ма бу атланы да айтсакъ дурусду: Огюстен Коши (1789–1857) – французлу математик эм да механик; Анри Ле Шателье (1850–1936) – французлу химик, физик; Макс Планк (1858–1947) – немецли физик; Роберт Милликен (1868–1953) – американлы физик; Леконт дю Нуи (1883–1947) – французлу биолог; Михаил Ломоносов (1711–1765) – оруслу поэт, химик, физик, астроном, энциклопедист; Ганс Эрстед (1777–1851) – даниячы физик; Томас Эдисон (1847–1931) – американлы къураучу, инженер; Макс Борн (1882–1970) – немецли физик; Жеймс Прескотт Жоуль (1818–1889) – ингилизли физик; Жозеф Жон Томсон (1856–1940) – ингилизли физик.

Аллахны барлыгына, бирлигине ийнанган алимлени тизимине энтта кёплени кёшаргъа боллукъду. Ол тизимге киргенле кимден эсе да сууаплыкъ аякъ алабыз деп не да кимге болса да ариу кёрюнебиз деп, ийнамлыла болмагъандыла, озгъун акъыллары, фахмулары, билимлери болуп, Аллахны барлыгын да, бирлигин да кеслерине ачыкълагъандыла.

Сёз ючюн, Башкир къырал университетни химиялы технология эм да аналитика факультетини профессору, химия илмуланы доктору, Нью-Йорк Илму академияны академиги Валитов Нажип Хатмулловични (1936–2008) динден терен хапары болмагъанды. Ол: «Вакуумные колебания при химическом возбуждении атомов, молекул и хаотичность силовых линий электромагнитного и гравитационного полей» деген илму ишин жаза келген кезиуянде сейир-тамаша затланы ачханды. «...С помощью силовых линий электромагнитного и гравитационного полей информация распространяется в пространстве гораздо быстрее скорости света, практически мгновенно, независимо от расстояния между телами...» – деген оюмуна патыуала, шагъатла табып бегитгенди. Нажип Валитов ол оюмуна «теория единого поля» дегенди. Уллу алимни бу илму ишин адам тюз ангыларча къысхаракъ айтсакъ, «Аллахны кючю бла хар жан да, хар зат да бир бири бла байламлыды. Аны себегинден жиберилген хапар, билдириу бир жерден башха жерге жетеригине не заман, не узакълыкъ тыйгъыч болалмайдыла». Альберт Эйнштейнни патыуасына кёре уа, жарыкъны жюрюшонден (*жарыкъ – 300 000 кычырымны такъыйкъагъа ётеди*) кызыуу барыргъа мадар жокъду. Эйнштейнни ол оюмун атеист алимле хыртха ура¹: «*Бир такъыйкъагъа 300 000 кычырымдан кызыуу барыргъа мадар жокъ эсе, Аллах да жокъду. Нек? Аллахны къудурети чексизди дей эсегиз, тыйгъыч а нек барды?*» – деп, ийнамлы алимлени тарбуууннга тыяргъа² кюрешгендиле. Аллахны барлыгына ишек этген ма аллай алимлени бири дунягъа белгили ингилизли физик-теоретик, космолог, жазыучу Стивен Уильям Хокинг (1942–2018) ал кезиуде Аллахха не ийнанмайма деп кюрешсе да, ахырында: «*Пожалуй, я верю в Бога, под Богом вы подразумеваете воплощение тех сил, которые управляют Вселенной*», – дегенди. Стивен Хокингни фахмусу бек уллу болгъанлыкъгъа, саулугъу бек кёлаيسىз болгъанды. Ол не кёолун, не аягъын, не башын кыымылдаталмай кёурушуп тургъан бир инсан болгъанды. Аллах кечсин, табалап³ айтмайма, ол Аллахха ийнанмагъан кезиуянде, Ал-

¹ *Хыртха уругъа* (къарач.) – кесамат сёз айтыргъа.

² *Тарбуууннга тыяргъа* (къарач.) – ырбыннга тыяргъа.

³ *Табаларгъа* (къарач.) – кёл кенгдириге.

лах аны тюшондюрюр ючюн, ахырат азабын дунияда сынатхан болур.

Валитов Нажип а билмеген затына барды-жокъду деп кюрешмегенди. Кеси билген илму бла кюреше келип, ахырында башына Аллахдан изин¹ келип, «теория единого поля» деген патыуасын ачханды. Валитовну ол ишине кёре уа кызыгулукъну, информацияны кызыгу барыууну ахыры жокъду! Сейир-тамаша! Аны илму бла ачыкълагъан «теория единого полясында» айтылгъан затны магъанасы бизни Нарт эпосуубузда эрттеден да барды. Анга шагъатлыкъ этген тизгинлеге да бир эс бёлейик:

*«Тартыуукъну кючю кёз бла кёрюнмез,
Жер адамгъа ол кюч хазна билинмез.
Билинсе уа, аны кючю – ахырсыз,
Аны билген болур кёкде тыйгъычсыз,
Кюн таякъны садакъларын ол озар,
Заманны уа, чайырныча, ол созар,
Сюйсе, аны тартып жыяр ызына.
Жангыз жетмез Баш Тейрини сызына...»*

*«Сатанайгъа келечиле келдиле,
Къайдады ат? Айтсанг...» – деп тиледиле.
Сейир халгъа кирди билгич Сатанай,
Сезимини кёзлери бла ыз жокълай,
Бир кесекге жерчи эсин ташлады,
Ол сандыракъ халда айтып башлады:
«Жер кюбюрчек тартыуукъдан толады,
Ат тартыуукъ анга эгиз болады,
Жер тартыуукъ кюбюрчекде чагъады,
Тёжюм тапмай, быргъы бла терк чыгъады,
Шибилядан эсе, ол терк жетеди,
Кёз туурадан атны мукъут этеди,
Ат кюн таякъ садакъланы озады,
Узакъ кетсе, жер тартыуукъ тозады,
Тыш жерледен тартыуукъла алады,
Эгиз этип, хатхусуна салады,
Тыш дуниягъа кирип, андан ётеди,
Ол сагъышча къалайгъа да жетеди!
Ат асыры кемсиз кызыгу учхандан,
Сагъыш кючюм жеталмайды ызындан» –
Деп, болумун айтды обур Сатанай».*

¹ Изин (къарач.) – эркинлик бериу.

Къызыгу барыуну ахыры болмагъанына бу тизгинле шагъатлыкъ этгенлерине кишини да ишеги къалгъан болмаз. Алай а, ийнамсыз алимле адабият, философия чыгъармалада айтылгъан затлагъа таурухлагъа, мифлеге къарагъанча къарап, мыйыкъ тюпден ышарып къоюучудула. Валитов Нажипни «теория единого полясы» уа, къысхасыча айтсакъ, дюнлю-дуняда болгъан затланы барысы да Аллахха бойсуннганын илму кезден къарап ачыкълайды. Профессор Валитовну ол илму иши бюгюнлюкде АБШ-ны, Францияны, Англияны, Японияны эм да башха айдын къыралланы эм уллу, эм сыйлы библиотекаларында тийишли жер тапханды.

Хар адам да ангылап баралмазча, Къуранда жазылгъан бек терен магъаналы затланы тынчыракъ ангылашынырча, илму тилде ачыкълагъаны ючюн, Сауд Аравияны патчахы Фахд, Ватиканда Рим Папа эм да башха уллу алимле, дин къуллукъчула Нажип Валитовгъа жүрек ыразылыкъларын билдиргендиле. Комсомолну, партияны заманында ёсюп, диннге уллу эс бёлмегенлей адам ортасына келген профессор Валитов «теория единого полясын» ачып бошагъанындан сора, Къуранны, Библияны, Тораны окъугъанды. Хар нени да терк кёрюучю, хар нени да терк эшитиучю ол Аллах болгъаны алада ачыкъ жазылгъанына фахмулу алим бек сейирсингенди. Бу къадар айтылгъан затланы кезюбюзге кёргюзтюрге кюреше, биз – динден да, уллу илмудан да терен хапарлары болмагъан бир тюз адамла уа – къаллай оюмгъа келебиз? Мени сартын, манга дюнлю-дуня деген Аллах жаратхан жаны болгъан бир мазаллы санча кёрюнеди. Ол мазаллы дюнлю-дуняны уа Уллу Аллахны къол аязында бир гитче затчыкъча кёреме. Ол гитче затчыкъны къалайында да Уллу Аллахны айтханы терк эшитилликди, этгени терк кёрюнюрюкдю, излеми терк сезилликди. Дагъыда бизни – ангылары болгъан адам инсанланы барыбызны да – мыйыларыбыз бир механизмча, бир компьютерча кёрюнеди мени ангымы кезюне. Ол механизмни, компьютерни бир жеринде бузугъу болса, кереклисича ишлемейди. Аны айтханым, Аллахны барлыгъына, бирлигине бир бёлегибиз ийнанмагъан болсакъ, саулай адам улуну ангысы тамам кереклисича ишлеялмайды. Аны амалтын, ол «бузукъланы» айтхан бла, тюшюндюрген бла къыяуларын тюзетип кюреширге керекбиз. Аны тюз этер ючюн а, Аллах бизге мыйы бергенди, анг бергенди, Кесини билиминден бизни мыйыбызгъа сыйынырча бир билим бергенди. Аллахны берген заты бла хайырланып, Аллахны барлыгъына, бирлигине барыбыз да тюшюнгенден, ийнаннгандан сора уа (Аллах ол кюннге сау-эсен жетдирсин адам улуну), Аллах излесе, Аллах буюрса, биз – адам инсанла – дюнлю-дуняда бир жерден бир жерге бара, кюн таякъны садакъларыны баргъан къызыулугъун да

озарыкъбыз, сагъышны жюриюшюча, къызыу да учаллыкъбыз, башха дунялагъа да жол туталлыкъбыз, не узакъдагъын да кёраллыкъбыз, эшиталлыкъбыз, сезаллыкъбыз.

Жюрегинде Аллахы болгъан инсаннга ахшылыкъгъа барыуда тыйгъыч жокъду. Алай эсе, хар заманда: «Аллах барды, Аллах бирди!» – деп жашаргъа керекбиз.

ХАТАНГ БОЛМАГЪАНЛАЙ,
ОЛ САНГА НЕК ИЛИНИП ТУРАДЫ?

Аппаны оюму

«И-й, мен аны адамын ёлтюрмегенме, санын сакъат этмегенме, туююшмегенме, урушмагъанма, хакъын ашамагъанма, аман айтмагъанма... Ол а манга нек илинип турады? Хар жетген жерде ауузун оздуруп, бир жарамагъан сёзню айтып, жанымдан этип бошады. Мен мынга не этерге керекме?» – деп, бу сёзлени бек кёп адам айтхан болур.

Керти-кертиси да, нек болады алай? Сен анга бир заран да салмагъанлай, ортада чырт да бир чурум да болмагъанлай, ол адам санга нек илинип турады, нек кёрюп болмайды?

Бу башында сорулгъан соруулагъа жууап табар ючюн, биринчи ма бу тюбюнде жазылгъан соруулагъа жууап излеп кёрейик:

1. Ол санга илинип тургъан адамдан эсе, сен ариумуса?
2. Ол санга илинип тургъан адамдан эсе, сен кючлюмюсе, саулукълумуса?
3. Ол санга илинип тургъан адамдан эсе, сен фахмулумуса?
4. Ол санга илинип тургъан адамдан эсе, сен билимлимисе?
5. Ол санга илинип тургъан адамдан эсе, сен акъыллымыса?
6. Ол санга илинип тургъан адамдан эсе, сен уллу къуллаукъда ишлеймисе?
7. Ол санга илинип тургъан адамдан эсе, сен баймыса?
8. Ол санга илинип тургъан адамдан эсе, сен насыплымыса?

Ма бу сегиз шартдан бир бёлеги бла сен, ол санга илинип тургъан адамдан онглу эсенг, сен анга кесинг да эсгермегенлей «аманлыкъ» этип тураса. Ол санга зарланнган этеди!

Аллай адамгъа сен не ариу айтып кюрешсенг да, не иглик этип кюрешсенг да, ол санга иги боллукъ туююлдо. Аман тюшню игиге бургъанча этип турмай, бир мадарынг бар эсе, туююшмегенлей, урушмагъанлай, андан арлакъ жанларгъа керексе. Бир тюбеп къалгъанынг болса да, Аллахны саламын бергенден ары, бетинг бла жылыу берме, сёлешип да кюрешме. Сен анга тыш адам болгъанынгы ангылатсанг, ол бир-эки кере юрлюкдо, сёзюнгю этерге кюреширикди, тап темирчилеп да кёрлюкдо. Амандан-игиден да сен анга эс бурмай къойсанг,

сора ахырында тохтарыкъды. Алай зар къаны болгъан адамны чоту сени бла болмаса, зарланьргъа башха биреуню излерикди. Ол биреу да, ангысы жетсе, сенлей этер да, андан арлакъ жанлар...

ОСАЛ ХАЛЛА

Аппаны айтыулары

«Бир Аллахдан сора гюняхы болмагъан жокъду» дейдиле. Чырт да гюнях этмей жашаргъа адам улуну ангысы жетмегени хакъды. Алай болса да, бир къауумла мардадан чыкъмай жашаргъа тырмашадыла, бирле да къапларындан чыгып, жорукъну бузадыла, адет-намысны оядыла, ахырында атларын аман бла айтдырадыла.

Адам ёлтюрген, артыкълыкъ этген дегенча бек ачы затланы этмегенлей, адам кесине осал халли деп не ючюн айтдырыргъа боллукъду? Акъылыбызны жетгенине кёре, ойлашып, бу сорууну бир къауум шартларына жууап берирге кюшейик.

Жаншакъ

Ичги сёзню ичинде тыймагъан, эки адам ушакъ эте тургъанлай орталарына кирип, ушакъларыны магъанасын да иги ангыламагъанлай, сёлеше тургъанланы ауузларына чабып, кесини фикирин айтып башлагъаннга ишленмеген¹ адам деучюдоле.

Аны халисинде бетсизлик, менлик, жаншакълыкъ да бир бирлерине кёшулгъанлары амалтын бола болур ол алай.

Тюйюшюр къаны болгъан

Терсме-тюзме деп сагъыш этмегенлей, не да этип, кесими излемими жакъларгъа керекме деген сезими ал сафха чыкългъан инсан сабийлигинде тенгчиклери бла урушуучу, тюйюшюучю болады. Уллу болса, адамны адамгъа юсгюрюучю болады, алдап-сулдап, тюз адамны бетине айыпны къаплап кёояды, кычырыкълчы болады, адамны жанына тиеме деп къарамай, ачы сёзню айтып жибереди, ахырында уа уруш-тюйюште жетеди.

Къызынычу

Бир затны эталыгъын бла эталмазлыгъын да билмегенлей, эталмай къалсам, ахыры не болур деп, сагъыш этмегенлей, адамланы «жангыласа, абынаса, жанынга къоркълунчлуду» деп айтханларын да къулакългъа алмайды. «Бай болуп къалама, белгили болуп къалама», – деп, къызынып «отха-суугъа»

¹ *Ишленмеген* (къарач.) – адепсиз, кылыкълсыз.

кирип кетген адам сау кьалса да, жанына уллу азап табады, жууукъгъа-тенгнге да жарсыу келтиреди.

Жутлукъ, малкёзлюк

Бай болур ючюн, не аманлыкъны да этерге артха турмагъан, төлеялмай кьалырма деп кьоркьмай, банкдан уллу кредитге, адамладан ёнкюч ахчала алгъан адамны ахыры да кьолай бопшалмайды. Борчларын төлеялмай, кьачхынчы болуп айланады да, ахырында аллыкълары болгъанла тутсала, ачитхан да этиучюдюле. Озгъан ёмюрню 90-чы жылларындан бери кьарай, аллай юлгюлени бек кёп кере кёргенбиз.

Жазыкъсынмакълыгъы болмагъан

Журтунга, халкъынга, элинге, юйюнге-юйдегинге чапхан жауну жазыкъсынмазгъа керекди. Хата этген инсанны хатасына кёре, кьаза салгъандан ары, кьатылыкъ этмезге керекди. Ууакъ-тюек хатачыкъ этген инсаннга кечим сала билмей ачитхан адам а, жыртхыч жаныуардан да аманды. «Бир жангылгъанны Аллах да кечеди», – дейдиле. Жазыкъсынмакълыгъы болмагъан, чырт да кече билмеген адамны уа Аллахы жокъду.

Башхалыкъ болмагъан

Бир башханы жарсыууна кьыйнала билмеген адамны кьууанчына, жетишимине аперим демеген, мадары бола тургъанлай, бир ауругъанны жанын кьалдырлыкъ, саулугъун кьайтарлыкъ дарманны алып бермеген, тутуп кеси кьолу бла ол бир аманлыкъны этмей эсе да, бек осал адамды. Аллай адамны тутуп, сюдге берирча закон жокъ эсе да, адамлыкъ жаны бла алып кьарасакъ, аны эм осал адамла бла бир сафха салыргъа боллукъду.

Жукъну кьулагъына алмагъан

«Бу мени ишимди, бу мени борчумду кьыралны, адамны да алларында...» – дей билмеген, сёзюн ат башындан айтхан, ишин учхара этген адам, иш этип этмей эсе да, кёпчюлюкге бек уллу заран салады.

Сёз ючюн, жууаплылыкъны кьулагъына алмагъан бир кьурулушчу тамата талай кьатлы юй ишлетсе, ол юйде адамла жашап башласа, бир кюн а ол чола ишленген бийик юй оюлса, талай адам ачыргъа боллукъду. Ол юйню ишлетген адам кеси кьолу бла уруп, адамны ёлтюрмеген эсе да, юйюн иги эс бёлюп ишлетмегени амалтын, аны да мурдарланы сафына сюерге боллукъду. Жууапсызлыкъ да бек осал кьылыкъланы бириди.

Уяла-тартына билмеген

Кёпчюлюкча кийингенлени, чачларын кыркъдыргъанланы кырангылагъа санап, ёшюнлери, базыкъ бутлары кёрюнюп турурча кийимлени кийген, ёшюнлерин, эринлерин кёпдюрген, чачларын кыркъма кыркъдыргъан, кужур бояула бла боягъан, бетине, кирпичклерине, эринлерине, тырнакъларына «кычырыкъ-хахай» этген бояуланы кыалын жакъгъан, уятсыз сёзле сёлешген инсан да ёсюп келген жаш тёлюге бек аман юлгю кёргюзтеди. Аллай эр киши барып тохтагъан кызыткеди¹. Аллай тиширыу а: «Мен хар неге да хазырма. Ийнанмай эсенг, къара юсуме, башыма... Сен а хазырма? – деп, саякъ эр кишиле бла аузуу бла сёлешмегенлей, «ушакъ» этеди.

Аллайланы ата-аналары уа не сагъыш эте болурла?

Дюргенлик, хынылыкъ.

Бир киши:

– *Жашчыкъ, былай келчи.*

Жашчыкъ, жунчуп къатына келе: – *Не дей эдигиз?*

– *Не? Кесингден уллу кел дегенлей, чабып нек келмейсе?!*

Кимни жашыса кесинг да?

– *Хажидауутну жашыма...*

– *Ол аман Хажидауутнуму жашыса?! Андан туууп, сен да бир къалаймы боллукъса...*» – дегенча дюрген сёзлени биз танымагъан уллу кишиледен эшитип, сабийликде ненча кере жюрегибиз сыннганды.

Къуш уясында кёргенин этер дегенлей, ма аллай сёзлени эшитип ёсген сабийле кыаллайла болургъа керекдиле?

Хурметли таматала! Ёсюп келген жаш тёлю сизге багъа-сый берип сёлеширлерин излей эсегиз, сабийле бла ушакъны ма былай жумушакъ бардырыгъыз:

– *Жашчыкъ, иги жашча, былай бир келсенг а.*

– *Не дей эдигиз?*

– *Кимни жашыса, жигит?*

– *Хажидауутну жашыма.*

– *О-о, да татлы тенгими жашысы да! Сени атанг бла мен бирге кёп туздам² ашагъанбыз. Керти огъурлу адамды, сау кгаллыкъ. Къалайды саулугъу? Юйде да тынч-эсен болурсуз?*

– *Да игиди. Жокъду хатабыз.*

– *Да сени, жашчыкъ, аны ючюн чакъырдым... Элигизде почтагъыз къалайдады? Бир айтсанг эди...*

– *Ма андады. Келигиз, мен элтип кёргюзюп келейим...*

– *Ай аперим, машалла, адеби-намысы болгъан жашха! Сау бол. Энди кесим табарма. Атанга да менден уллу салам айт... –*

¹ Кызытке – кызыбай, къанау.

² Туздам (къарач.) – туз-гыржын.

дегенча сѐлешип кетген болсакъ, ийнаныгъыз, ол сабийни эсинде биз иги кишича кѐп заманга къаллыкъбыз. Сабийле да ѐсюп жетселе, бизден кѐргенлерича этерикдиле.

Жыйын тамата этип да, бир кыралдан бир кыралгъа келчи этип да ауузу-тили жарашхан, билимли, акъыллы адамланы жибередиле. Жыйын таматала, кырал келечиле болалмай эсек да, ол жангыз ауузубузгъа, тилибизге ие болуп, гитчени да, уллуну да ачытмай, дюрген сѐзню, хыны сѐзню айтханны да ангыламагъанча этип, тюкню баргъан жанына сылап, туюшмей, урушмай жашаргъа кюрешейик.

Уллу кѐллюлюк

Хар адам, акъылына, болумуна кѐре, жашау эте барады. Биреу кѐкден тюшмегенди, биреу жерден чыкъмагъанды.

Керти акъылы, болуму болгъан адам, кесини акъылын болумун ичинден сезе эсе да, аны халкыгъа кычырып айланмайды.

Сѐз ючюн: «Мени окъууум-билимим, фахмум, сюегим, сыфатым, билек кючюм, байлыгъым, атам-анам, тукъумум,..» дегенча затланы айтып, къалгъанланы эниш этип, кесин ѐрге кѐтюрюрге излеген – ол уллу кѐллюлюкден этеди. Уллу кѐллюлюк бла телилик а – эгиз къарындашладыла. Къысхасыча айтыргъа, адамны акъылы, болуму къаллай бир гитче эсе, уллу кѐллюлюкю да аллай бир уллу болады.

«Дунианы башында менден онгсуз ненча адам бар эсе, менден онглу да аллай бир адам барды. Уллу Аллах, Сыйлы Аллах, хар адамгъа да берген затларынгы кѐрюп, билип бергенсе. Манга берген затларынгы да манга тийишли кѐрюп бергенинг ючюн, къор-къурман болайым, Аллахым, Санга!» – деп жашаргъа керекбиз.

Тарыгъыучу

Хаман¹ адамлагъа, кыралгъа, аладан озуп табийгъатха аман айтып, кесини жашаундан да тарыгъып туруучу адам бла шуѐхлукъ жюрютген къой эсенг, Аллахны саламын бергенден ары, аны бла ушакъ да этмезге керекди.

Тарыгъыучу адам, губу къанны ичгенча, сени ахшы, таза жүрек сезимлеринги ичип, кесини уулу хауасын санга сингдирип, онгсуз этип къоярыкъды.

Къызгъанчлыкъ

Халкыбызда бир къауум адамгъа къой эсенг, тап юзюк-леге, тукъумлагъа да айтыучудула къызгъанчла деп. Энди

¹ Хаман (къарач.) – кыруу да, хар заманда да, дайым.

юзюкде, тукъумда къызгъанчла чомартла да бола болурла, алай болса да, къызгъанчлыкъны къан бла келген шартлары да боладыла деучюдоле бир-бир алимле.

Сакъат не бир ауругъан адам жанына жарар бир затны тиледи эсе, мадары бола тургъанлай бермей къойгъан адам жанына гюнях алады.

Бир-бир бай адамла кѣпчюлюк болгъан жерде кеслерин таза муслийманлача кѣргюзтюрге кюрешедиле да, керек кюнде уа, башханы къой, зекятларын да бермейдиле.

Къызгъанчлыкъы амалтын адамгъа сюд этген адет жокъду. Аллахны аллында уа хар адам да жууабын кеси берир.

Кемсиз чомартлыкъ

Кемсиз чомартлыкъ къызгъанчлыкъдан къолай туююлдо. Сѣз ючюн, кесинге амалсыз керек болгъан затынгы биреу тилей келди эсе, сен да «угъай» деп айталмагъандан берип жиберип, юйдегинги-юйюнгю жарсытдынг эсенг, бек гюняхлы иш этесе. Сенден жукъ тилей келген адам сакъат эсе, мадарынгча берирге къызгъанма. Тилегенни жанын ол сен берген зат къалдырлыкъ эсе, бир кесек кесинге тапсыз боллукъ эсе да, къызгъанч болма. Ол адам сенден тилеп алыргъа суюген затын хайырландырып, халкыгъа бир игилик этерик эсе, мадарынг бар эсе, къызгъанма да бер. Дуния малынгы кесине дуния мал этер ючюн тилегенге, ѳнкюч берсенг да, алайлай чырт да берме. Къайтармаз деп аз да ишек эте эсенг а, чырт да берме. Къайтармай къойса, жау боллукъса. Кесинги затынг ючюн, халаллыкъынг ючюн биреу бла жау болургъа уа нек керексе?

Бир ишими этсенг деп келгенге да, башында айтханыбызча этерге керекди. Кемсиз чомартлыкъ телиликге саналгъанын унутмайыкъ.

ЁЗЕНДЕ КЁЛ

Уучу кибик, мени марап мудах сезим,
Деппанчыкъда олтурама жангыз кесим.

Жылтырайды кёл ёзенде, кюмюш кибик,
Чууакъ кёкден жерге тюшген юлюш кибик.
Кюнню алтын бармакълары таза кёлге
Къысылалла, дыгъы эте, жылыу теге.
Субай таула ышаралла, кёлге къарап,
Жашил къарта чепкенлерин аяз тарап.

Жырын жырлай, желчик келед кёлге жете,
Кюзю кёлню сыйдам бетин «умур» эте.
Толкъунчукъла бир бирлерин жеталмайла,
Жагъа тыя, кёлден чыгъып кеталмайла,
Таш, къум жалап, ызларына къайтадыла,
Келгенлеге жангы хапар айтадыла.

Жайгъы кюнню жылыуундан хауа эрип,
Кёлге саркъа, жагъаларын кенгнге керип
Баргъан кибик, бу кёл манга жомакъ болуп,
Олтурама бу жомакъгъа къонакъ болуп.
Тазалыкъдан жылтырайды азгъын эсим.
Мараялмай, тюнгюлгенди мудах сезим.

ЖАЙ КЮННЮ СУРАТЛАРЫ

Кёкден тамычы таммай къолан таулагъа,
Хауа уюп турду, озду бёлек кюн.
От тылпыуун юре келип хауагъа,
Таза кёкню къара жалын этди кюн.

Шошлукъ ачы къычырыкъда жутулуп,
Талай кюнден бери тили тутулуп
Тургъан къая, элияны эниклей,
«Бир кёрейим, сенден артха къалсам!» – дей,
Эришдире, ол да бошлайд тамагъын,
Тургъузалсам, деп элияны талагъын.

Буу мюйюзлю от элия къутуруп,
Ёшюн уруш эте, желни улутду,
Буздан кемсиз ауурланган булутну,
Кёпген къара быдырына терк уруп

Жаргъанында, буз кесекле кьутулуп,
Башчыкъларын жерге таба терк буруп,
Мыллыкларын эниш сюрем атдыла,
Къургъакъ жерге кесчиклерин кюсете,
Жерни кюмюш бетли эте жатдыла.

Ырхылары саркъа, жолла тюзете,
Тик жерледен баш энишге чапдыла,
Кёлле бола, орамланы жапдыла.
Ёсюмлеге буз этди да этерин,
Челекденча жауун кьуюп башлады,
Чирчик эте боз кёллени бетлерин.
Элияны кьутурууу ашланды,
Титирете бошлады да тамагъын,
Умур этди кёкню мутхуз табагъын.
Сынып умур-чумур болгъан кьауумну,
Тута кюмюш кьылларындан жауумну,
Сыпдырылып тюшгенлери – тамаша!
Жауун-кёлде орун таба, жараша...
Башха журтда бир-бирлерин жокълагъан
Жердешлеча, ичлеринде жукълагъан
Болмай, кёлде кёк кесекле чапдыла,
Барысы да бир-бирлерин тапдыла.

Жауа-жауа, жауун тамам талгъанды,
Булутла да бирер жары чачыла,
Кюнню бети сабыр-сабыр ачыла,
Кюн да кёкге кеси эркин къалгъанды.

Кёкдеги кёк кёлдегиге аралып,
Кёлдеги да кёкдегиге таралып,
Къарайдыла, бир биринден кёз алмай.

Хагок аяз кенгден къарап, тёзалмай,
Къанатларын къагъа, ёрге тургъанлай,
Къанат жели кёлге таба ургъанлай,
Кёлню бети къарталадан терк толду,
Кёлдеги кёк бир кесекге жокъ болду.

Кёкдеги кёк турад бирча сыйдамлай.
Кюн бла аяз кёлчюклени эте сай,

«Кёклени» да жерден эрек этерле,
Туманла бла ала ёрге кетерле,
Буюрулгъан кюнде жерге жетерле.

Къарабашланы Фатима, Ёзденланы Альберт-ни кызы, 1987 жылда Черкесск шахарда туугъанды. 2003 жылда гимназияны бошап, Москвада Россей право академияны юрист факультетине киреди эм аны айырмалы тауусады. Кесек заманны Черкесск шахарда юристле хазырлагъан колледжде устаз болуп, студентлени окъутханды. Арт жыллада Къарачай-Черкес республикасыны Баш Сюдюнде жууаплы къуллукъда ишлейди. Къарабашланы Фатима эки кызычыкны бла бир жашчыкны анасыды.

Фатима назмула, хапарла, очеркле жазып студент жылларында башлагъанды. Кесини назмуларын ол кёбюсюне сабийлеге атайды. Фатиманы чыгъармалары «Къарачай» газетде басмалангандыла. Ол «Тилек», «Санау санла, харифле» деген назму китапланы авторуду, Россей Федерацияны Журналистлерини, Жазыучуларыны да союзуну члениди.

КЪАРАБАШЛАНЫ Фатима

«АМАН ЖАШЧЫКЪ» ДЕРИКДИЛЕ

Къамыжакъны, къуртну эзип ёлтюрсенг,
Сен кишиугъа, кючюкге къол кёлтюрсенг,
Биченликде жашил хансны теплесенг,
Бир кызычыкъны чашчыгъындан тартсанг сен:
«Аман жашчыкъ!» – дерикдиле атынга,
Иги сабий келмез сени къатынга.

АКЪЫРЫНЧЫКЪ АЙТ

Сен ананг бла кирген болсанг тюкеннге:
«Анам! Майна, ма ол затны ал манга!» –
Деп, кыгырмай, акъырынчыкъ айт анга,
Бир мадары болса, алыр ол санга...
Къатыгъызда болгъанладан а биреу
Сагъышында сеннге этер бюсюреу.

ТЮЙЮШМЕЙИК

Тюйюшмейик, туюшмейик,
Аман къаннга киришмейик,
Биз тюпге да чырт тюшмейик,

Башны-къашны да тешмейк.
Ташла алып, атышмайыкъ,
Аманлагъа къатышмайыкъ,
Игилеге биз ушайыкъ,
Шохчукъла болуп жашайыкъ.

КИРПИЧИК

Кирпи-кирпи, кирпичик,
Бурунчугъу – жютючюк,
Юсчюю уа – кубечик,
Анда – беш минг ийнечик,
Аны къабалмаз итчик.
Залимчикди ол нечик!

ТЕРС ЭСЕНГ, КЕЧМЕКЛИК ТИЛЕ

Къылыкъ этсенг, устаз сеннге урушса,
Сен жилияма, этме анга гурушха,
Жууаплашма, болма чырт да бедербет:
«Нек урушду устазым?» – деп, сагъыш эт.
Терс эсенг а: «Кеч», – деп тиле сен андан...
Терслигин боюнуна алгъан – жигит жан.

ТАЗА ЖАН

Бу жашауну магъанасы неди деп,
Биз сорабыз кесибибизге, эсеплеп...
Бирер тюрлю болгъан кибик хар бир жан,
Бирер тюрлю оюм этед хар инсан,
Бир адамгъа баш магъана – тин байлыкъ,
Бир башхагъа баш магъана – мал байлыкъ.

– Жер юсюнде кимди сыйлы жашагъан?
Кимди бизде нарт Къарчагъа ушагъан?
– Алдамагъан, урламагъан, сатмагъан,
Ахча ючюн деп намысын атмагъан,
Халал ишлеп, тюз къыйынын ашагъан,
Ол инсанды – нарт Къарчагъа ушагъан.

Ата Журтун, туугъан элин бек суйген,
Миллетини жарсыууна бек куйген,
Жетген кюнде Ата журтун сакълагъан,
Ана тилин, таза динин жакълагъан,
Бир Аллахны бирлигине ийнанган,
Ол инсанды, ишексиз да таза жан.

Ёзденланы Альбертни жашы Рустам 1986 жылда Черкесск шахарда тууганды. 2003 жылда школну майдалгъа бошоп, Москвада Россей право академияны юрист факультетине киреди. Академияны айырмалы бошагъандан сора, аспирантурада окъуйду. Москва шахарны Прокуратурасыны къурамына кирген Следственный комитетни бёлюмюнде, МВД-ны Шимал Кавказда Баш управлениясында следователь болуп ишлегенди. Чыны майорду.

Бусагъатда Ёзден улу Ростов шахарда «Агроконсалтинг» ООО фирманы генерал директоруну экинчисиди.

Ёзденланы Рустам студент жылларында окъуна мингден артыкъ халкъда жюриген акъыл сёзлени жыйганды. Ол сёзлеге кесини энчи оюмун кёшүп, 2014 жыл Нальчик шахарда «Таулуну минг айтыуу» деген китапны чыгъаргъанды. «Шо-хум бла ушакъ» деген китапха кирген назмуларын ол 2014–2022 жыллада жазгъанды.

Россей Федерацияны Жазыучуларыны союзуну члениди.

ЁЗДЕНЛАНЫ Рустам

ДЮГЕРБИЙНИ ЭСДЕН КЕТМЕЗ БИР ХАПАРЫ

Биз сабий заманда Россейни Жигити Ёзденланы Тананы жашы Дюгербий бла Уллу Ата журт къазауатны ветераны Ёзденланы Адамейни жашы Баймырза Черкесск шахаргъа бирге келгенлери болсала, анда-санда дегенча, бизге да къайтып кетиучю эдиле. Аланы бизни юйге киргенлери бизге уллу байрам бола эди. Дюгербий да, Баймырза да гитче къарындашчыгъым Шамиль бла мени, тобукъларына олтургуп, эркелете эдиле, окъуубуздан хапар сора эдиле, тилесек, урушдан хапар айта эдиле, аракъы, тютюн, наркотикле ичмегиз деп, ол затланы адамгъа къаллай уллу зараны болгъанын айтып ангылата, ахшылыкъгъа юйрете эдиле.

Заман оза, аллай байрам кюнлерибизни биринде (Аллахды билген, ол кезиуде манга бир 15–16 жыл болгъан болур эди) мен: «Дюгербий, къазауатдан бир хапар айтчы», – деп къадалдым.

«Къарындашчыгъым, сен ангыларча, къаллай хапар айттайым? Аллах сизге биз кѳрген ачы затланы кѳргюзтмесин. Ырахат жашауда бир адам бир адамны ѳлтюрвени да уллу бушууду. Мингле, мелиуанла бир бирлерин къыргъаннга уа къазауат дейдиле», – деп башлай, Дюгербий тасхачы партизан жашауундан бир талай хапар айтды. Аны айтхан хапарларын кѳзюм бла кѳрюп баргъанча бола, бир кезиуде къоркъгъан да эте эдим. Мен, тѳзалмай: «Дюгербий, ол къадар къыйынлыкъны да кѳрюп, тенглеригизден бек кѳпле ѳлген кезиуде, сиз къалай сау къалып баргъансыз?» – деп сордум. «Украинада партизанла кѳп болгъанча, Совет властъха, къаршчыла, сатлыкъла да кѳп эдиле. Тасхачыланы, партизанланы жашаулары къачхы сууукълада, артыкъсыз да къыш кезиуде бек къыйын бола эди. Мен тасхачы партизан болгъан жылны ал кезиуюнде, башындан буйрукъ болуп, 5-6 жашдан къуралгъан бизни бѳлекни жауладан тюп билирге ашыргъан эдиле. Юч-тѳрт кюн чакълы бирни айланып, берилген буйрукъну тийишлисича толтуруп, билген затларыбызны къагъытха жазып, белгиле салып жарашдырып, ызыбызгъа атланган эдик. Бизге башчылыкъ этген капитан тамам да кючлю, лагъымлы, билимли жаш эди. Алай а аны мен жаратмагъан – бир хали: мадар тапса, аракъы ичерге бек сюе эди.

Ол къышхы кюн къарангы бола, бир украин ѳлчикни къыйырына жетдик. Тасхачы тенглерибизден бири ѳл къыйырында юйлени бирине кирип, хапар билип, немецлиле, полицайла жокъдула мында деп, бизге белги бергенинде, биз ол юйге кирдик. Сууукъ жиклерине дери сингип, арып, ач болуп келген жашланы алларына «къонакъбай» аш салды, ючлитрлик самогон шешаны да тюбюн таркъ этдирип, столгъа сала: «Совет аскер келген кюн къууанчда ичерге деп, ант этип, асырап тура эдим», – деп ышарды.

Башчыбыз, шешаны кѳргенинде, жарыды. Мен а ол «къонакъбайны» кокаланнганын чырт да огъурамагъан эдим. Тенглеримден бири терк окъуна шешаны башын ачып, стаканлагъа къуюп, жашлагъа узата тебирегенинде, мен тѳзалмай: «Ичмегиз!» – дедим. Ол «къонакъбай» мени хыны ауазымдан къоркъгъан болур эди да, келип столда бош стаканланы бирин алып, шешадан ары самогон къуюп, толтуруп, иги ауазын чыгъара: «Совет властъ ючюн! Къызыл аскер ючюн! Сталин ючюн!» – деп, стаканда болгъан самогонну ахыр тамычысына дери ичди да, манга къарап: «А сен, жолдаш, ичине уу къуюлгъаннгамы санадын мени самогонуму? Мени жюрегим сизни блады!» – деп кюлдю. Таматабыз, ышарып: «Ма керти патриот! Сени быллай алгъышынг ючюн ичмегенни, мени сартын, мен да тюз ангыларыкъ туююлме...» – деп, ол да стаканыны ичин бош этди.

Къалгъан жашла да: «Совет власть ючюн! Къызыл аскер ючюн! Сталин ючюн!» – деп, къайтара, ичдиле.

Ол «къонакъбай», ышарып, манга къарап, кеси ичген стаканны ичине самогон къуюп толтура, манга узатды. Мен, стаканны къолума алып: «Совет власть ючюн! Къызыл аскер ючюн! Сталин ючюн!» – деп, жарты уртлам чакълы бирчик этдим. Тюзюн айтсам, мен чырт да ичмейме. Алай а: «Совет власть ючюн, Къызыл аскер ючюн, Сталин ючюн» дегенлеринде, «ариу ёлюр от болса да, бир кесек ичерикме!» – деп, стаканны башындан бир жарты уртламчыкъ этип, иесине узатхан эдим.

Таматабыз, ауузундагъы гыржын кесегин жута: «Диманы (Дима деп къуру ол айтыучу эди манга) ичгенин мен биринчи кере кёреме! Эндиги алгъышыбыз бизни ючюн, Дима ючюн болсун!» – деди да, дагъыда ичдиле...

Алай бла, къарап-къарагъынчы, шешаны бошатдыла, «къонакъбай» алларына салгъан гыржынны, картофланы, тонгуз жауну, бишлакъны, тузланган агурчаланы, соханны, сарысмакъны да хазна къоймай жутдула. Жашладан бирини тартханчыгъы иги женге: «Бек иги эди, алай а азлыкъ этди...» – деп, таматабыз таба къарады. Ол да ыразы болгъанын билдире, башын силкди. «Къонакъбай», терк ёрге туруп, биз тургъан отоуну бир жанындагъы отоуну эшиклерин ача: «Тарас, жашым, терк тур да Николагъа бар да, бир ёнкюч шеша ал да кел! Терк бол!» – деп, буйрукъ берди. Жылы бир 16–17-ге келген жаш адамчыкъ чыгып, атасыны буйругъун толтурургъа атлана тебирегенлей, мен: «Жашла, къойсагъыз эди...» – дедим. Таматабыз, манга онгсунмагъанча къарап: «Дима, мен сени сыйынгы бек кёреме... Алай а кесинге жетмеген затлагъа кёшула турма... Былайда тамата менме!» – деди. Къысхасыча айтыргъа, таматабыздан ыразылыкъ тапхан тенглерим мени айтханымы къулакъгъа да алмадыла. Ол жаш адамчыкъ терк чыгып кетди да, кёп да мычымагъанлай, ючлитирлик бир самогон шешаны къолтукъ тюбюне къысып келди. «Къонакъбайыбыз» столгъа дагъыда бир къабар затчыкъла салды. Шешаны башын ачып: «Да ким биледи, не болады, не къалады... Бу дуняда бир адамгъа да ышанырча туююлдю...» – деп, биринчи кесине къуюп, ичди да, сора къалгъанлагъа да къуйду. Мен таматабызгъа энчи халда: «Эркинлик берсегиз, мен таянып, бир кесек солур эдим...» – дедим. «Ичип да онгдурмайса, бар да таян...» – дегенинде, мен эшикден узагъыракъ болгъан орундукъгъа барып, автоматымы да кесиме къысып, таяндым. Тенглерими этген лахорлары мени къулагъыма тунакыдан тунакы эшитиле башладыла...

Бир заманда мен неден эсе да элгенип уяндым. Тенглерим, башларын столгъа салып, эсирип жукълай эдиле. Араларында «къонакъбайыбызны» эслемегенимде, жюрегим къайгъы этип,

туруп, жашланы къатларына барып къарадым. Ол кезиуде орамдан: «Барысы да къаты жукълап турадыла...» – деген ауаз келди къулагъыма. Ол Тарас деген жашчыкъ чыкъгъан къарангы отоучукъгъа терк кирдим, анда киши да болмагъанын кӛргенимде, орамгъа айланган терезени жабыуларыны ортасы бла къарадым. 9–10 адам чакълы орамда сюелип тура эдиле. Сӛлешген сӛзлери къулагъыма тунакы эшитиле эди. Аллахды билген, кимни эсе да сакълай болур эдиле. Эрлай тенглерим жукълагъан отоугъа кирип, тунакы жаннган чыракъны терк жукълатып: «Уяныгъыз! Терк туругъуз!» – деп айта, къолум жетгенни тарт-соз этип, уятыргъа кюрешдим. Тюзюн айтыргъа, таматабыз сынамы болгъан кючлю адам эди да, эсин жыяргъа кюрешди. Мен анга: «10 чакълы чакъырылмагъан «къонакъ» келип, орамда кимни эсе да сакълап турадыла», – деп, болгъан болумну ангылатдым. «Алай болургъа къалай болады да?!» – деп, капитан да манга къошулуп, жукълагъан тенглерибизни уятыр дыгалас этсе да, уяталмады. Капитан, терен ахсына: «Дима, мен ангылагъаннга кӛре, биз харсха келип турабыз. Ма санга ичи бла бир тасха къагъытлары болгъан мени хуржунум. Ичибизде башы-аягъы да тап ишлеген жангыз сенсе. Бу къагъытланы сен штабха тапдырыргъа керексе!» – деп, хуржунну мени къолума тутдурду. «Мен сизни къоюп кетерик туююлме!» – дедим. «Хуржундагъы къагъытла барыбызны жанларыбыздан эсе, багъалыдыла! Мен санга буйрукъ береме! Терезе бла секир да, къач! Хуржунну штабха жетдирмей, ёлюрге да эркинлигинг жокъду!» – деп, хыны айтды. Дагъыда, ауазын жумушата: «Дима, жангыз сенден тилегим, ичген хапарыбызны таматалагъа айтма... Иги жолгъа! Энди биз тюбешприк да болмазбыз... Мен бу итлени алларын тыяргъа кюрешейим, сен а, шуӛхум, жолгъа терк чыкъ!» – деди. Мен таматабызны буйругъуна бойсуна, аны къаты къучакълап, терезе бла бахчагъа тюшюп, чегет таба мыллыгымы атдым.

Ушкок, автомат тауушла чыгъа башладыла. Мен чабалгъанымча чабып, не къадар узакъдан узакъ кете барсам, тауушла да тунакыдан тунакы эшитиле бара эдиле. Къаллай бир чабып баргъанымы къайдан билейим... Ызымдан сюргенле болсала деген сагъыш эсиме келсе, Аллахдан себеп келип, санларыма жангы къарыу кирип, тохтамай бара эдим. Таматамы: «Ёлюрге да эркинлигинг жокъду!» – деген ауазы, къулагъыма келгенлей тура эди. Тюрлю-тюрлю лагъымла этип, баргъан жолуму ажашдырып кюрешгеним амалтын, жолум узун болгъан эди. Сууукъгъа, арыгъанлыкъгъа, ачлыкъгъа да тӛзюм таба, аманны кеминде экинчи кюн ингир бола партизан отрядыбызны штабына жыйылгъан эдим. Тасхачы тенглерим а не болдула? Мен тенглеримден айырылгъан элчикде жашагъан адамладан

башха тасхачыла билген хапаргъа кёре, полицайла эм да артда келип, алагъа къошулгъан немецли солдатла беш партизанны, бир юйню ичинде кюйдюрюп къойгъандыла деген хапар жюрюй эди.

Андан бери юч жыйырма жыл чакълы бир озса да, тасхачы тенглерими сыфатларын унуталмайма. Ажымлы ёлюп кетгенлерине бек къыйналама. Ол кече ала ол хужу самогонну ичмесе, ким биледи, менича къартлыкъгъа дери жашарыкъ болур эдиле... Мен а урушну кезиуонде да хазна аракъы ичмегенме, бир кече къалгъан жеримде экинчи кече къалмагъанма, иги танымагъан адамларыма ышанмагъанма, ичги сёзюмю айтмагъанма, жукъугъа, ачлыкъгъа, сууукъгъа да тёзюмлю болургъа кюрешгенме. Ма аны ючюн, Аллах болушуп, сау къалгъанма... Мени тенглерими ичлеринде менден онглула да бар эдиле, алай а аланы ичги къурутуп къойгъан эди...» – деп, Дюгербий терен ахсынды. Бир кесекни тынгылап туруп, сора Дюгербий: «Энди, къарындашчыкъларым, сизден тилеригим: аракъымы дейсе, самогонму дейсе, чагъырма дейсе, сырамы дейсе, адамны салугъуна заран салгъан, жанына къоркъунч болгъан заранлы затланы чырт да ичмегиз! Сууукъгъа, арыгъанлыкъгъа, ачлыкъгъа тёзюмлю болугъуз!» – деп, кёкюрегинде алтын жулдузу жылтырай, акъыллы, сабыр кёзлери бла бизге сынагъанча къарай эди...

Аллахха шукур, бюгюнлюкде манга – 37 жыл, гитче къарындашыма да – 33 жыл... Экибиз да адамны башын тели этген, саулулгъун къурутхан, жашауун кысхартхан харам затланы чыртдан да ичмейбиз. Бир жыйылгъан жерде, бир къауумла: «Ич!» – деп къадалсала, Дюгербийни акъыллы сёзлери къулагъыма эшитиледиле: огъурлу, жютю, жигит кёзлери манга къарап тургъанча болуп, ол манга «ич!» деп къадалгъанланы айтханларын этмезча, жюрек кючюм уллу болуучуду.

Тиниме жарыкъ мудахлыкъ бла бирге ёхтемлик келтирген хапарымы Россейни Жазыучуларыны союзуну члени, мени гитче къарындашым Ёзденланы Шамильни «Тёзюм» деген назмусу бла бошаргъа сюеме.

ТЁЗЮМ

*Россейни Жигити Ёзденланы Дюгербийни
жарыкъ сыйына атайма.*

Сен, анда-санда бизге къонакъгъа къайтыгучан эдинг,
(Ма бюгюнлюкде, ма ол кюнлеге къарайды кёзюм...)
Къоймай тилесек, уруш хапарла айтыгучан эдинг:
«Жигитни тону, ашы-суу да – мардалы тёзюм...»

Жерли ат чыгъар, тѣзе билгенни кыйын жолуна,
 Алтын гаккыла тапхан кыуш кыонар берчли кыолуна!» –
 Деучененг, алкыын, аз тышюнеме аккыл сѣзлеге.
 Кыарайма сени суратларында закий кѣзлеге...

Санынг, жанынг да тѣзюмден болгъан бир инсан эдинг.
 Ненча ажалдан, сен, тѣзгенинг бла сау кыалгъан эдинг?!
 Саггышларымда кыурч тѣзюмюнге кыараса кѣзюм,
 Назмугъа, жыргъа бурулуп башлайд хар айтыр сѣзюм.

КЪАН ИЛИПИН

Халкыда жюрюген хапар

Жау аскер журтха кирип, кыолу жетгенни кыырып-оруп,
 кыезде сабан тыезде саламны кыоюп, будайны жыйып кетгенча
 этгенди бизге.

Аккысакъ Темирни башкесерлери, Аланияны алтынын-кыю-
 мюшюм, ырысхысын тоноу этген бла кыоймай, бу ишге жарар
 деген адамларын да сатар, кыул этер мурат бла сюрюп кетген-
 диле. Ол жесирге тышюп, сюрюлгенлени араларында Кыарча,
 Адурхай, Боташ, Будуюн, Ёзден, Науруз, Трам болгъандыла.
 XIV ёмюрню ахырында – XV ёмюрню ал жылларында, Аллах-
 ды билген, ала бек жаш адамла болгъан болурла. Бѣлек жыл-
 ны жесирликде тургъанларындан сора, бирер тапкыкъ бла ала
 Аккысакъ Темирни аскерине кыуллукъ этерге киргендиле. Кыар-
 ча, Адурхай, Боташ, Будуюн, Ёзден, Науруз, Трам аскер кыул-
 лукъгъа жарашхынчыгъа дери бир бирлерин таныгъанмыдыла-
 танымагъанмыдыла, ол белгисизди. Урушха дери Уллу Алан
 кыыралны бирер элинде, шахарында жашап, тап, таныгъан да
 болмазла бир бирлерин. Чабыууллада, жортуууллада айлана ке-
 лип, кенгден кыарап, Минги тауну кѣргенлеринде, журтларына
 жууукъ келгенлерин ангылап, оноу этип, жесирликден Минги
 тау таба кыачхандыла. Теркден Лабагъа дери жетген Ата журт-
 ларыны тып болуп тургъанын кѣрген жашла, не этерге билмей,
 арсар болгъандыла. Кыарча: «Мени туугъан эгечим урушха
 дери кыырымлы шаухаллагъа келин болгъан эди... Хо десе-
 гиз, Кыырымгъа барайыкъ да, алада болумгъа да кыарайыкъ...
 Ким биледи, ары кыачып кыутулгъан жууукъгъа-тенгнге тыбеп
 кыалгъаныбыз болса уа?...» – дегенди. Жашла бир оноугъа ке-
 лип, Кыырымгъа атлангандыла. Кыайгъылы заманла болуп,
 Кыырымда Кыарчаны эгечини кыайыныларына да зарауатлыкъ
 жетип тургъанын кѣргендиле. Эгечинден туугъан жашчыкъ
 болмаса, хазна сау кыалгъан болмагъанды ол шаухал юзюкден

да. Къарча, аны да биргесине алып, алты тенги бла Минги тауну этегине къайтып келгенди. Тау ауузлагъа, ёзенлеге кире, андасанда дегенча ахлуларындан тюбеген адамларын да кеслерине къоша, эм ахырында Басхан ауузгъа жыйылгъандыла.

Алан къыралны Акъсакъ Темир къурутуп кетгенден сора, Къара тенгизни кюнчыгъыш жагъасында бла Азау тенгизни къыбыла жагъасында жашагъан эм да шимал табадан келген халкъла аланладан бош болгъан жерлеге кирип тебирегендиле. Ма алай бла тау этеклени, тюзлени башха миллетле кючлегендиле. Таулада жашагъан аланланы адам санлары бютюн аз болгъаны амалтын, тюзге тюшерча, эски Ата журтларына ие болурча амаллары болмагъанды. Басхан ёзенде жашау этип башлагъанлагъа бирси ёзенледе бугъунуп тургъан аланла да келип къошула, халкъыбызны адам саны ёсе, жери уа тарлыкъ эте башлагъанды. Айтыугъа кёре, Боташ жашау этерге жауладан къоркъунчсуз, эркинирек жер излеп чыкъгъанды да, Хурзукга келгенди. Уллу-Ташны кюнбет жанына арпа бюртюклени атып кетгенди жазда. Кюз къайтып келип къарагъанында, арпа бюртюкле ёсюп, баш къусуп тургъанларын кёргенди. «Хы, былайда жарашып жашаргъа боллукъ кёреме», – деген оюмгъа келе, Басханнга барып, Къарчагъа хапар айтханды. «Тар ёзенде бир бирибизни жунчутуп жашамайыкъ да, мадаргъа кёре, эски жерлерибизге ие бола башлайыкъ», – деп, Къарчаны нёгерлери Адурхай, Боташ, Будуян, Ёзден, Науруз, Трам, жууукъну-тенгни ёрелетип, Къобан ёзеннге атлангандыла.

Ишден къоркъмагъан аланла, ёзенде тюз жерлени керексиз ёсюмледен, ташдан-агъачдан тазалап, бир бирлерине билек бола, топуракъ башлы тёнгерте юйле ишлей, мал ёсдюре, уугъа чыгъа, сабан ора, жашау этип башлагъандыла.

Энди Боташ бла Ёзденни юслеринден талай сёз...

Урушну заманында ала бир аскер бёлекде болгъандыла. Бир ачы сермешде Боташны къылычы сынып къалады да, жау аскерчи анга мыллык атады. Аны эсгерген Ёзден, жетип, Боташха сыртын буруп, жаугъа тебинеди. Жау аскерчи, къылыч сермеш этерге базалмай, арлакъдан садакъ бла атады. Садакъ келип, Ёзденни белинде къалын жез беллигине тийип, тешалмай къалады. Ол кезиуде Ёзден да жетип, аны къылыч бла уруп ёлтюреди.

Заман оза, экинчи кере урушха киргенлеринде, Ёзденнге садагъын буруп тартхан жауну Боташ эслеп къояды да, ол да Ёзденни аллына сюелип, жаугъа кёкюрегин бурады. Садакъ, келип, Боташны инбашына кирип теше, Ёзденни инбашына да киргенди. Ма алайда Боташ бла Ёзден, тишликле тишге чанчылгъанча, бир садакъгъа чанчылгъандыла да, бир садакъны юсюнде къанлары бир бирине къошулгъанды. Ол сермешде да

экиси да сау къаладыла. Ол кюнден сора Боташ бла Ёзден къан къарындашла боладыла.

Ырахат кюнлени биринде Ёзден келип Боташха: «Бир къызны жаратама, сюеме, аны алмай эсем а, ёлеме!» – дегенди. Боташ да, ол къызны суююп, кишиге хапар билдирмей тургъанды. Ёзден кёлюндегин айтып жибергенинде: «Къан къарындашым, сени аллынга чапхан кюнюмде ёлюп къалайым!» – деген сагъышны этген Боташ, къолундан келгенча болушуп, Айжаякъны Ёзденнге алгъандыла.

Тура туруп, Боташ да юйдегили болгъанды. Ёзден бла Боташдан туугъанланы араларын, туугъан къарындашладан туугъанланыча, алай татлы этгендиле ала. Ёзденни Алулан деп жангыз жашы болгъанды. Боташны уа Айсурат деп бир къызы бла дагъыда жашлары болгъандыла дейдиле. Эки атаны къанлары бир садакъны юсюнде бир бирине къошулгъанлыкъгъа, къан жууукълукълары болмагъанын сабийлери билгендиле. Ол себепден Ёзденни жашы Алулан Боташны къызы Айсуратны суюгенди. Алай а суюмеклигин кишиге билдирмегенди...

Къарчаны адамлары, келип биринчи Хурзукда къазыкъ ургъанлыкъгъа, Къарт-Журтну жашаугъа табыракъ кёрюп, эл къурагъандыла. Учкуланны Хурзукну жерлерин да миллет бирден тазалап жарашдыргъанларында, таплыгъыча жерни юзюк-леге юлешмеселе, жашау этген къыйын болгъанын сезгендиле. Жер юлешген кезиуде, кишини да кёлю къалмазча, оюмла эте келип, садакъ атып, жер юлешген оноуда тохтагъандыла... Садакъны уа биринчи, экинчи, ючюнчю, онунчу, жюзюнчю, къайсы юзюкле атарларын ачыкълар ючюн, чёп атхандыла. Ким кимден сора садакъ атарыгъы белгили болгъандан сора, хар юзюкден, тукъумдан башчыларын чыгъарып, кёзлерин башлыкъ бла байлап, башха биреу да аны сыртындан барып, белинден ёрге кётюрюп, буралгъаныча тегерек бургъанды. Энди башы тегерек айланып, къатышды деген заманда, жерге бошлап, къолуна жаясы бла садагъын тутдургъандыла. Башы къатышып, кёзлери кёрмей тургъанлай, садагъын атса, садакъ барып жерге тийген тийрени бергендиле садакъ атханнга. Экинчи садакъ атарыкъны, биринчини жер юлюшюне учхан садакъ жетмезча жерге элтип, тегерек бургъандыла... Ол жангы жорукъ бла садакъ ата келгендиле да, Къарча атханында, Къарчалада тюшгенди садагъы (Къарчалары деген тийре бююнлюкде Хурзукну огъары жанындады).

Ёзденни садагъы Хурзукда Шхайтыны тюбюнде Ёзденланы тийреге тюшгенди. Боташны насыбы иги тутмай, Хурзукда Къапшакъ-Башы деп барды, ары тюшгенди садагъы. Ол заманда Къапшакъ-Башы къакъсыгъан, суу бармагъан, битимсиз къур-

гъакъ жер болгъанды. Боташны юйдегиси, Къапхакъ-Башын-дан бери ёзеннге тюшюп, суу алыргъа керек болгъанды.

Къырылып бошалыргъа жетген халкъны миллет этер ючюн, Къарачайны Къарачай этер ючюн, эм уллу къыйыны киргенлени бири Боташны жюреги къыйналса да къолайсыз жер юлюшюне, ауузундан сёз чыгъармай, талай заманны тургъанды. Бир кере уа Боташны жангыз къызчыгъы Айсурат, ёзеннге тюшюп, суу алып, ызына чыгъып баргъанлай, тикде аякъчыгъы тайып, башын ташха тапсыз уруп, жан берип къойгъанды. Бёлек кюн арадан озгъандан сора, жангыз къызын тас этген Боташны жюреги кюйюп-бишип, келген жериме кетейим деп, юйдегисин, жууукъларын да жыйып, жолгъа атланганды.

Ол заманда Къарачайдан кетерге кишини эркинлиги болмагъанды. Нек? Биринчиси, эсине тюшген адам кетип барса, Акъсакъ Темирни зорлугъундан къуруп бошаргъа жетип, жангыдан айныргъа кюреше тургъан халкъ чачылып кетерик болгъанды. Экинчиси, кетерге суйген адамны кёлуне жетмеген, уллу кёлкъалды болгъан жери-зат болуп, жау аскерни алып келип къалмасын деп да къоркъгъандыла. Аны амалтын, бир кетген болса да, аны къайтаргъан адет болгъанды. Тёре, терк жыйылып, оноу этгенди да, чёп атхандыла. Чёп кимге тюшсе, ол кетгенни ол къайтарыргъа керек болгъанды. Къайтарыргъа баргъан кетип баргъаннга, жорукъгъа кёре: «Тейри ючюн, Тёре ючюн къайт! Соза турмай жууабынгы айт», – деп, юч кере айтханды. Чырт да къайтмаса уа, кёкюрегинден садакъ бла уругъа керек болгъанды. Сыртындан урса, не да кёлсюзлюк этип урмай къойса, къайтарыучуну кесин уругъа керек болгъандыла. Ол кетип баргъан къайтарыучуну ургъан болса уа, кетгенни, эртте-кеч болса да табып, кесин да, саулай юйдегисин да къуртургъа керек болгъанды. Халкъны халкълыгъын сакъларгъа уллу къыйыны кирген, кёпчюлюкню арасында уллу сыйы болгъан Боташ: «Ызымдан къайтарыучуну иймегле, тюгел уруп къоялмазла...» – деп ышанган да болур. Къалай-алай болгъан эсе да, Боташ юйдегисин, юйюрюн да аллына салып, кеси да ызларындан Къол-Артына айланганды.

Боташны кетгенин билген Къарча терк окъуна төрени жыйгъанды. Төречилени бири болгъан Ёзден не эсе да келмей мычыгъанды. Башчыла болгъан ишге оноу эте келгендиле да, энди чёп атайыкъ да, кимге тюшсе, ол барыр да Боташны къайтарып дегендиле. Къарча дагъыда айтханды: «Къайсыгъыз барсагъыз да, боллукъ бир болур. Алай болса да, Ёзден Боташны къан къарындашыды, Ёзден айтханнга иги тынгыларыкъ эди Боташ. Аны сау къалдырыргъа Ёзденни баргъанындан тап оноу боллукъ туююл эди...» Төречиледен бири: «Къайтыргъа унамаса уа? Уругъа керек болса, Ёзденни кёлю барып, Боташны

ураллыкъ туююлдю!» – дегенди. Төречиле сагъышха киргендиле.

Къарчаны эгечинден туугъан жаш Къарчаны кезлери, къулакълары да болуп тургъанды. Ол да, оноугъа къошулургъа эркинлик алып: «Ёзден Боташны уругъа керек болса, кёлсюзлюк этмезча, мен бир мадар табарма. Ёзденни ашыра, мен барырма, эркинлик берсегиз», – дегенди. Ол да ол сёзню айтып бошаргъа, Ёзден келгенди. Анга болумуча хапарны айтып: «Ёзден, Боташ санга тынгыламаса, бир кишиге да тынгыларыкъ туююлдю. Жорукъ сакъланмаса, халкъ талкъ боллукъду. Боташны къайтар. Төрени оноуу алайды!» – дегенди Къарча.

Ёзден жолгъа чыкъгъанды. «Ашырайым», – деп, Къарчаны эгечинден туугъан да биргесине тебирегенди. Экиси да жолда бара тургъанлай, Къарчаны эгечинден туугъан: «Ёзден, сен тамам да таза жюрекли адамса. Сенича таза уа болалгъанмыды Боташ санга? Боташ алай таза болса, сени бла да оноулашмагъанлай, нек кетди? Къайтмазлыкъ болса, ол сени уруп къоймасын, бек сакъ бол. Дагъыда бир айтырыгъым, жанынга бек жетмесин, мен санга тамам да ышанып, халкъда жюрюген хапарны билдирейим... Боташ сени юй бийченг Айжаякъгъа керексиз чам-къумла этерге кюрешип тургъанды», – дейдиле.

– Къуруп кет, дейме, къатымдан, хайыуан! Ол затны Боташны бетине къалай да саласа?! Манга да ол къара тамгъаны къалай ураса?! – деп, Ёзден къамасын чыгъарып, жашха мыллыгын атханды. Жаш, бир жанына секирип, жанлай барып:

– Ёзден, санга ниетим башыма жетсин! Сен мени бусагъатда кёрюп болмай эсенг да, мен сени сыйынгы бек кёреме. Тёре салгъан борчну толтурмазгъа мадарынг жокъду. Тейри болушса, Боташ да, сен да сау-эсен къайтырсыз. Кесинге бек сакъ бол! – деп, ызына айланып кетгенди.

Ёзден, бек ачыуланса да, кесин къолгъа алыргъа кюреше, тири атлай, Къол-Арты бла ёрге барып, сол жанына бурулуп, таргъа кире, андан да чыгъып, Эни-Къолгъа ёрюш атланганды. Ол кезиуде Боташны юйюрю да Эни-Къолну айрысына жууукълаша баргъанды. Боташ кеси да, аланы кезкергенде тутта, сабыр атлай, бирде ызына да сескекли къарай баргъанды. Ёзден да, Боташ да, кенгден къарап, бир бирлерин эсегендиле. Боташ юйюрюм кёз туурадан ташайса деген умутда, жюрюшюн бек сабыр этгенди. Аны ангылагъан Ёзден да, тири атлай, ызындан къысха киргенди.

– Жолунг болсун, Боташ! – дегенди Ёзден.

– Жолум не болур, не къалыр... Сени къалай да жибердиле къайтарыргъа?! Да алай а, биле эдим сени жиберликлерин...

– Тёре борч салгъанды. Мадар жокъду. Тилейме, къайт.

– Мен жолгъа чыкъгъандан сора, къайтырыкъ туююлме. Сени бла оноу этерге да суйген эдим, сен а уугъа бир кетсенг, талай кюнден алгъа къайтмайса...

– Да кесинг айта эдинг да, Боташ, сабырлыкъ болмагъан жерде мамырлыкъ болмайды деп. Кесинг айта ушай эдинг, миллетни миллет этер ючюн, кесинги да, туугъан къарындашынгы да аяма деп...

– Башынга жетсе, сагъышынг башха тюрлю болуп къалады. Жангызымдан айырылдым... Дунияда жер къуругъанча, суу чыкъмагъан Къапхакъ-Башы манга жетди... Жокъду манга жашау Къарачайда!

– Дуниядан кетгеннге мадар жокъ. Жатхан жери жумушакъ болсун Айсуратчыкъны. Жер ючюн дей эсенг а, мени жерим – Шхайты Тюбю – сеники болсун, Къапхакъ-Башы меники болсун, къайт, къарындашым, Боташ. Къайтмасанг, боллукъ туююлдю...

– Манга жазыкъсынмакълыкъ керек туююлдю! Сени жарлы этип, санга къарап, «къууанч» этгенден сора, къууанч жокъ эсе манга, керек туююлдю аллай жашау! Тыйма мени аллымы!

– Жиберлик туююлме! Мен сени уруп, мурдар атха кългъандан эсе, кесиме къаманы тыгъарыкъма! Кетме! – деп, Ёзден жетип, Боташны инбашындан тутханды.

– Не?! Кесинге къаманы тыгъып, Боташ тыкъды деген атха атымы чыгъарып, юйдегими тюп этдиригеми излейсе?! Мени халкъгъа кирген кыйыным ючюн, сыйымы кёрюп, Тёре ызымдан кишини жибермез деп ышана эдим, ансы... Мен ызыма къайтсам, «къоркъуп къайтды» деген ат ёмюр ёмюрге дери туудукъларыма айтылгъанлай турлукъду! Ур да къой мени, алай тап боллукъду манга да, санга да...

– Ураллыкъ туююлме!

– Тейрини жюкге берип тилейме, эт алай! Ураллыкъ туююл эсенг, кесинги урлукъдула. Къачама десенг, юйдегингден бошарыкъдыла. Ур дейме!

– Урлукъ туююлме! Къайт...

– Юч кере «ур!» деп, айтып, Тейрини, сени да аллыгъызда борчдан чыкъдым. Энди мен да, ызыма бурулуп, сени таба къарамам. Сыртымдан урусса! – деп, Боташ жолуна атланды. Ёзден: «Боташ! Боташ Боташ! – деп кюрешгенликге, Боташ ызына къарамады. Экиси да ол барыудан барып, Эни-Къолну айрысына жетерге кесек кългъанды. Ёзден, андан ары не этерге билмей, Боташны бетин кесиме бурдуралсам деген оюмда:

– Боташ, хы, хар зат да сен айтханча болсун, алай а сен, сен... Сен Айжаякъгъа неле дегенсе? Мени бетим бла нек ойнагъанса? – деп кыгычыргъанды.

– Къалай дединг?! – деп, Боташ Ёзденнге бурулгъанды.

Ол кезиуде садагъын хазыр этип тургъан Ёзден Боташны кёкюрегинден ургъанды. Боташ жыгъылгъанды. Ёзден, терк атлап, Боташны къатына жетип, жиялмсырап, болушлукъ этерге кюрешгенди. Балас этип, Боташны баласны юсюне салып, баш энишге тартып, элге жетдиралсам деп тебирегенди. Къол-Артына жетгинчиге дери Боташ тёзерге кюрешип келгенди да, тамам онгсуз болгъанында: «Тохта», – деп, Ёзденни тохтатханды. Сора Боташ, Уллу Хурзук суу таба къарай айтханды:

– Хей, Ёзден, жашау деген сууну юсюнде кёмюкчады десе атам, нек айтханын ангыламай эдим. Ма жетди мени да ахыр кюнюм. Санга ыразыма, алай а ол ахыр сорууунга жууап бере кетейим. Жашлыкъда Айжаякъны мен да сие эдим. Сен менден эсе алгъа сиеме деп айтханында, ол кюнден сора мен анга туугъан эгечиме сый бергенча берип, алай жашагъанма. Аны да, сени да аллыгъызда бетим тазача, жаным таза барсын Тейрибизни аллына. Къууанчлы жашагъыз! Сау къал, къарындашым, мен кетеме... – деп, Боташ Ёзденни къолунда жан бергенди.

Ол кезиуде Боташны жашлары да, атабыз нек келмей къалды деп, къайгъырып, ызларына келе болгъандыла. Тёречиле да не болду деп, Ёзденни ызындан атланнгандыла. Тёречиле алайгъа келип, болумгъа къараргъа, Боташны жашлары да аталары сал болуп тургъан жерге жетгендиле. Аталарын бу халда кёрген жашла жияп, жюрексинип, хахайлап, ким урду деп, чабыуул этерге хазырланнгандыла. Къарча не болгъанын болумуча жумушакъ халда Боташны жашларына ангылатыргъа кюрешгенди. Жашладан бири:

– Къарачайдан кетгенни ёлтюрюп къайтаргъан жорукъ эсе, къан алгъан адетни уа ким тыйгъанды?! Огъесе ёлтюрюрге эркинлик болуп, ёлтюрюгени ёлтюрюрге уа болмаймыды?! Бир жорукъ бирине къаршчы бара эсе, керекмиди бизге аллай жорукъ?! Биз бойсунурукъ туююлбюз аллай жорукъгъа! – дегенди.

– Ёзден, төре салгъан борчну толтургъанды. Ёзденде терслик жокъду! Къан орунуна мал берилсин, жер берилсин, башха тюрюлю ырысхы берилсин да, дерт деген къалмасын эки арада. Ёзденден къан алгъан төреге, Къарачайгъа дерт жетдиргенча бир иш боллукъду! – деп, Къарча къатыракъ селешгенди.

– Алай эсе, Къапхакъ-Башына суу чыкъгъынчыгъа дери бизни да Ёзденлагъа дертибиз къурумаз! – дегенди Боташны жашларындан бири.

– Ай юйюнге, ол не хапарды?! Терен ёзенде саркъгъан Уллу Хурзук къобандан бир кычырым чакълы бийикликде орналгъан Къапхакъ-Башына суу къалай чыгъарыкъды?! Болмагъанны нек айтаса?! Ал сёзюнгю ызынга! – дегенди төречиледен

бири. Боташны жашлары бир аууздан: «Тюз айтады къарындашыбыз! Тюз айтады!» – дегендиле. Бушуу ичин кюйдюре, сагъышха кирип тургъан Ёзден:

– Да, Боташлары, сизни атагъызыны мен сизден кем сюе болмаз эдим... Алай болса да, Къапхакъ-Башына суу чыкъгъынчы дертигиз къурурукъ тюйюл эсе, заман беригиз. Тейри айтса, Къапхакъ-Башына мен суу чыгъарырма. Сёз береме ма бу жыйылгъан халкъны аллында, – дегенди.

Ма ол сёз бла чачылышханды ол кюн халкъ алайдан.

Сюйген кызы Айсурат дуниядан чырмаулу кетип, атасы да Боташны ёлтюрюп, жюреги кюйюп, кесине себеп табалмай, Ёзденни жангыз жашы къайры эсе да тас болуп кетгенди. Ёзден да, ахырат азабын дунияда сынай, Уллу Хурзук сууну жагъасы бла иги огъары барып, бийиклиги Къапхакъ-Башындан бийик болгъан жерден, тауну этеги бла илипин къазып башлагъанды. Ишни ауурлугъун Ёзден кеси этсе да, төречиле, заман тапханларына кёре, болушханлай тургъандыла анга. Арадан төрт жыл озуп, алай чыгъаргъанды дейдиле Ёзден илипин бла Уллу Хурзукну сууну Къапхакъ-Башына. Илипинни атына халкъ Къан илипин деп атагъанды. Ма алай бла къуругъанды дейдиле Боташланы дертлери Ёзденлеге.

Ёзденни жашы уа, Тау Артында эбизелеге ётюп кетгенди да, анда бёлек жылдан бир эбизе кызыны да алып, сабийлери да болуп, жашай тургъанды.

Иш бла Тау Артына аугъан биреулен, анга тюбеп къалып, Къарачайдан хапар айта: «Атанг да къарт болгъанды, санга термиле ёлюп кетерге башлагъанды, къайт ызынга», – дегенди.

Ма алай бла бир кесекден Ёзденни жашы Алулан Къарачайгъа къайтханды. Аны Тау Артында жашындан туугъанланы тукъумларына бююнлюкде Вездени дейдиле.

Алулан Къарачайда экинчи кере юйдегили болгъанында, туугъанлагъа уа къарт аталары Ёзденни атын кеслерине тукъум этгендиле.

Ма алай бла, Боташ бла Ёзденни туудукълары бирер тукъумжукъ болуп, араларына сууукъ жел кирмегенлей, 6 ёмюр чакълы бирни Къарачайда башха тукъумлача жашайдыла.

ТЁРТТИЗГИНЛЕ

* * *

Кюреш этсенг, къуллукъчу да болурса,
Кёп кюрешсенг, ырысхыдан да толурса,..
Жюрегингден Бир Аллахны тас этсенг,
Дунияда эм жазыкъ болурса сен.

* * *

Излеминги билмегенлей иш башлама,
Билсенг, къыйын болса да, сен эс ташлама.
Суу жагъагъа бетин бурмай жюзген инсан,
Деу эсе да, кёпге бармаз, толу ийнан.

* * *

«Аман сагъыш этсенг, сёзюнг аман болур», – дейди аппа.
«Айтылгъан сёз толса, ишинг жалгъан болур», – дейди аппа.
Мадар табып, кир сагъышны эсибизге къондуртмайыкъ,
Сагъышынг – сёз, сёзюнг а – иш болуучусун унутмайыкъ.

* * *

Сени кёрген бет жылыуун берди эсе,
Сени ахшы шоху кибик кёрдю эсе,
Сен санама ол адамны жалыннганнга,
Санга ол керекли кибик къара анга.

* * *

Ма бу Жерни бютюн да бек теренинде
Боладыла тамам керек сыйлы ташла.
Тура туруп, халкъгъа келген къыйын кюнде
Танылалла халкъгъа жарар жигит жашла.

* * *

Ариуланмагъан ожакъны кючлейди къурум,
Эринчек жан тазаламайд, табады чурум,
Юйню ичи къаралгъанды, дорбунчады ол.
Эринчеклик – кийикликге алып баргъан жол.

* * *

Бойсуналмай къадаргъа, болалмай ыразы,
Кёпде бизге кёрюннген болуп эм азы,
Кече-кюн да жюрекни къайгъыла басып...
Азда кёпню кёралгъан – ол болур насып.

* * *

Къыйын кюнде абызырап, артха аууп къалмайыкъ,
Ачууланып, терсликни да бир башхагъа салмайыкъ,
Къыза кетип, тюзю терслеп, биз къалмайыкъ гюняхха,
Амал эте, такъал сакълай, ышанайыкъ Аллахха.

* * *

Тюз болумну билмегенлей, сен ашыкъма терслерге,
Терслеуюнг бла чыгып кетерге да болурса төрге,
Алай а, сен гюняхсызгъа азап салсанг, ай медет,
Къыямат кюн къаллай жууап берлигинге сагъыш эт.

* * *

Залимлени къолларында болгъанлыкъгъа къама, окъ...
Бу жашауну жорукъларын тюрлендирир мадар жокъ.
Жокъду патчах, жокъду бир хан аны тюрлендираллыкъ.
Бир Аллахды хар нени да этген эм да эталлыкъ.

* * *

Хар заманда сагъышынгы таукелликге бур,
Тамам къыйын кюн келсе да, ышанганлай тур.
Ышаныугъа этген ишинг болса уа дагъан,
Сен болмазса насып кюнден къурулай къалгъан.

* * *

Кемсиз болма, бек къыйналма керексиз жукъгъа,
Чырт зарланма бирде къолунг болса да жукъа.
Бир башханы насыбына къууана билсенг,
Насыплыдан насыплыса, ийнан, шохум, сен.

* * *

Сен къошунга суу къуярдан алгъа «багъа бер»,
Тешик бармыд ол къошунда, аны бир эсгер...
Танымагъан адамынга ичинги төксенг,
Сёзюнг чыгъар, суу чыкъгъанча къошун тешикден.

* * *

Хуна ишлеу – инсанланы аманлыкъдан сакълауду,
Кёпюр ишлеу – жагъаланы бир бирине жалгъауду.
Мени сартын, хуна ишлеу – тамамсызлыкъ, кийиклик;
Кёпюр ишлеу – келишимлик, бирлешмеклик, соймеклик.

* * *

Сенсиз насып сынагъанны чырт да сюрме ызындан,
Аны сюре саулугъунгу тас этерсе азындан.
Сенсиз болалмагъан жаннга, соймесенг да, багъа бер...
Не халда да борчлу болуп къалмаучуду керти эр.

* * *

Жашлыгъымдан бёлек затны кетералсам деп эсден,
Ташда терен жазулананы бармагъым бла сюртгенча,
Кюрешсем да, чырт алагъа къарыу эталмадым мен,
Унутургъа излегининг – ургъан сууну тюртгенча...

Ёзденланы Альбертни жашы Шамиль 1990 жылда Черкесск шахарда туугъанды. Ол Москвада Россей право академияны юридический факультетин бошагъанды. Шамиль төрт китапны авторуду, Россейни Жазыучуларыны союзуну члениди. Бусагъатда Шамиль РФ-ни Ич ишлерини КъЧР-де министрни болушлукъчусу болуп ишлейди.

ЁЗДЕНЛАНЫ Шамиль

ЖУРТСУЗЛУКЪ

Дюрген Элия этеди дауур,
Къутсуз чартлауу элгендиреди,
Жюрек къайгъыны бютюн кереди,
Таууш толкъуну ашхы умутну ояды.

Жауады жангур, жауады жангур,
Ант этгенчады ол тохтамазгъа...
Къууанган жанны: «Чыкъдым, – деп, – жазгъа», –
Къууанчын бурунундан чыгъарып къояды...

Дюрген элия этеди дауур,
Жауады кесекле ийисли жангур,
Журтсузлукъ жюрекке тиеди ауур,
Тансыкълыкъ жюрекни этеди жауур.

ТАУ МАКЪАМНЫ ТАНСЫКЪЛАУ

Кече машина бла келеме Прагадан...
Гъыжылдагъан радиодан,
Багъалы ариу къумачдан
Этилип, талап заман,

Бютюн зыккыл болгъан,
Къарачай чепкенча тау макъам,
Жел толкъунланы таракъларындан,
Устукку-устукку бола чыгъа барады.
Машинаны тышында шууулдагъан,
Мени татлы сагъышларыма заран болгъан
Жалгъан жел жүрегими жарады.

АККЫЛЛЫ БОЛУУ

*«Ит – тойгъан жерине,
Адам – туугъан жерине».*

Нарт сёз

«Ата журтум – саулай Жер!
Я Аллахым, Сен жол бер!» –
Деп, он юч жылымда юйден кетдим.
Тансыкълыкъны юсю бла барып,
Тамам бек арып,
Ахыр чегине жетдим...
Тесукъа этдим.
Кёзбау мурат мени кёюп кетди.
Жангызлыкъ жетди,
Кесине нёгер этди,
Кёп затха юйретди...
Алай а ол эталмады мени «тойгъан ит»,
Эталмады, эталмады космополит.
Аманмы-игими болдум? Билмейме тюзюн...
Журт эталмадым кесиме дуния жүзюн.
Атам-анам, къысха жууукъларыбыз,
Хурзукда тукъум къабырларыбыз...
Келип турадыла хаман эсиме.
Басымлылыкъ табалмайма кесиме.
Ата журтунг болур ючюн сау Алам,
Болургъа керек болурса бек уллу адам?

КЪАЛЛЫКЪ БОЛУР ТАНСЫКЪЛЫГЪЫМ

Болмагъанча болуп дуния жүзюнде жагъым,
Белгисизге жайылсала эсим, къучагъым,
Ата журтум кесине чакъырады.

Жанымы теренинде тансыкълыгъым,
 Юзгересинден ажашхан къозучукъча, макъырады.
 Санымдан айырылса да жаным,
 Ёлюмсюз жаным бла къаллыкъ болур тансыкълыгъым
 Атама-анама, эт адамларыма,
 Мен назму жазгъан тилде сёлешген инсанлагъа.

КЪАРЫУ БЕР

Бютюн жашлай тышында кёп айландым,
 Кёзбаулукъгъа бир кесекге байландым,
 Жангы журтла кёрюрге бек терилдим,
 Кёз кёрмезлик белгисизге термилдим.
 Айланыргъа энди хыйсабым да аз...
 Бирде кёлум болуучуду бек мараз,
 Къачхы бояу синге, тиним болду саз,
 Ышанмайма бирде келир деп да жаз...
 Жерни юсю – азы излегеннге кенг,
 Тенг айырмай излегеннге – кёпдю тенг,
 Айыргъаннга, излегеннге – тарды жер... Аллах,
 Журтдан ёнгелемез къарыу бер.

ЖАНГЫЗЛЫКЪ БЛА ДАУ АЙЫРЫУ

Оюмла башыма келдиле чийлей...
 Аладан безип,
 Жангызлыкъны жууукълугъун сезип,
 Аны юркютюрге излей,
 Бир къужур жырны жырлайма.
 Терезеден къарайма.
 Кёзкёргенни туман бийлей,
 Акъ кебиннге бёлей...
 Кёзлериме атылгъанча болама ау.
 Жюрек макъамым чыгъады кюйлей,
 Назму сёзлерим къалалла чийлей,
 Жютю къарамымы жангызлыкъгъа чюйлей,
 Мен аны бла айырама дау:
 Неди бу бирчалыкъ, бир бирине ушау?!
 Къачан тохтар мени тиними ашау?!
 Къайда да сенсиз болмай кёреме жашау...
 Жаничгич жангызлыкъ оудан да – сен шау.

ТЕМУККУЛАНЫ Адил

СУРАТ

Рамазан туугъанда, анасы Нюрсифат, киндик анасы Къаний да абызырагъан да, сейирсиннген да, къоркъгъан да этдиле: сабийни онг жаягъында бурунчугъу тенг-шисинде тѣп-тѣгерек уллу моргъул тамгъасы бар эди. «Быллай тап бла туугъанла кѣп жашамаучудула. Уллу Аллах бучукъ-ну ѳмюрчюгюн узакъ этсин ансы», – деген эди Къаний. «Уллу Аллах берди – биз кѳрдюк, алдыкъ, мындан ары къадары уа Жаратханны оноундады», – деп, Нюрсифат артыкъ бек жарсымагъанча кѳрюндю.

Сабий ѳсдю, мазаллы, жигит, ѳтгюр, пелиуан кибик, уллу киши болду: чалгъыда анга жетген, инбаш таш атханда, аны озгъан жокъ. Кюйсюз уруш башланнганда, ол ЛУГну (Ленинчи окъуу городокну) бошагъан эди, орус тилни да уста билеп. Биринчилени санында кетди къазауатха да. Ал жылда, бек къызыу сермешлеге къатышханда да, жаралы болмагъанды. Анасы уа къуру да жюрегинде болгъанны букъдурмай айтханды: «Мени жашымы Аллах кеси сакълайды, аны бетинде ол кеси салгъан тамгъасы барды».

Урушну экинчи жылында таулу жашны, къарыуун, чыдамлылыгъын, оюмлудугъун да тергеп, тасхачы ротагъа алдыла. Бу аскер бѳлюмню таматасы Аркадий Алексеевич Волынцев эди, мамыр заманлада иги да белгили художник-портретист. Штабны буйругъу бла заданиягъа барыргъа тюшгенде, командир хар заманда кесине ышаннгылы нѳгерге Рамазанны алыучуду. Атына да Роман Меченый деп атагъанды. Энди рота саулай анга башха ат айтмайды.

Бир кече тасхачылары бек къыйын жумушха жибердиле. Волынцев, биргесине Рамазанны алып, немецли аскер тохташхан жерге жууукълашып, аны адам-техника кючюн билирге атланды. Керекли шартланы мадарып, артха къайтып тебирегенлеринде, быланы немец къалауур эслеп, ызларындан тюшдю. Душман огъу жетген эди ротаны таматасын. Аягъына окъ тийип, атлаялмазча этгенди. Рамазан, аны сыртына кѳтюрюп, къазауат къуугъундан узайып барады. Кѳп барды пелиуан Рамазан, ротаны командирин кѳтюрюп. Аркадий Волынцев жашха тохтаргъа буюрду да: «Мени къой да, кесинг бар, биз

ачыкълагъан затланы аскер бѐлюмню штабына тапдырыргъа керексе», – деди.

Рамазан этмеди командирни айтханын, Аркадий Алексеевични кѐтюрюп барады, къалауурдан къутулургъа кюреше. «Тохта! – деди Волынцев – Энди мени тюшюр да, кесинг атлан жолгъа. Мени уа керохуму алып ур. Экибизни да ълтюрселе, аскерибизге уллу халеклик тюшерикди», – деп, керохун Рамазаннга узатды. Жашны арсарлыгъын кѐрюп, командир, сауутун кесини кѐкюрегине буруп: «За Родину! За Сталина!» – деп атдырды. Рамазан, ахшы тенгини ългенине кѐз жаш чыгъарды. Болса да урушда урушдачады, жигитни артда келип тынгылы асыраргъа умут этип, терен къарда къулде этип, Волынцевни къар тюбюне салды. Этилген муратла къазауатда толупму барадыла? Аскер тургъан жеринден ол кюн окъуна ашыгъышлы кетди да, таулу жаш кесини командирин асыраялмады...

...Рамазан урушдан сау-саламат къайтды. Къазахстаннга келип, юйюрюн тапды, жигер урунуп да турду. Туугъан жерине къайтханда уа, тынгылы юй да салып, колхозда ишлеп, къызла, жашла да ъсдюргенди. Бахчасында алма терекле орнатып, алагъа иги къарап, жыл сайын 150, бирде андан да кѐп ящик алма жыйгъанды. Таулада туууп ъсгенле, къартлыкъгъа хорлатмай, тириликлерин ташламай сюредила ъмюрлерин. Бу жазманы жигити да – алай! Бир къауум адам, бирлешип, Рамазанны оноуунда алманы узакъ шахарлагъа ълтип, аслам ахча тюшюрюп тургъандыла.

Ол жыл бахча тирликлерин Россейни узакъ шахарына ълтдиле. Минг ящик алманы «Плодоовощторгну» базаларына бла тюкенлерине ътдюрдюле. Ахчаны юч кюнден берликдиле да, Рамазанлары ол заманны къалай оздуургъа билмей айланадыла. Шахарны ортасында уллу мекям – Военно-исторический музей, аллында майданда уа – къазауатда ългенлеге эсгертме. Была ары кирдиле. Кѐрмючге къарай барып, Рамазан бир суратны аллында сын къатып къалды, кѐзлерин къакъмай, бет къаны кетип, аякълары къалтырап, жыгъылыпмы къалама дерча болуп сюеледи. Суратда – бир солдат, жаралы нѐгерин сыртына кѐтюрюп бара. Аны тюбюнде уа – жазыу:

«Роман Меченый

Спасение командира

Художник Волынцев Аркадий Алексеевич

1965 год».

Нѐгерлери да, муну къатына келгенде, сейир-тамашагъа къалдыла: суратда жаралыны кѐтюрюп баргъан жаш Рамазанды! Ишексиз! Алдаусуз! Чурумсуз! Рамазан! Бети – алып къаплагъанча, Рамазанныкъы! Суратда солдатны онг жаягъы къараучугъа айланып, анда уа – моргъул тамгъа! Рамазан туу-

гъанда, Уллу Аллах саугъагъа, хар палахдан сакъларгъа берген тамгъасы!

Быланы сейирсингенлерин кёрюп, музейни къараучусу, къатларына келип: «Бу суратха сиз энчи эс бёлгенча кёрюнесиз, мен бу чыгъарманы юсюнден айтайым: "Суратны бу жерли художник Аркадий Волынцев жыйырмадан артыкъ жылны ишлегенди. Бу алапат чыгъарма аны кесини юсюнденди. Суратчы тасха ротаны командири эди. Жаралы болуп, атлам эталмай къалгъанда, кавказлы нёгери аны, аркъасына кётюрюп, бир неча километр элтип, жанын сакълагъанды. Суратда солдатны аты Роман Меченый эди. Алай а анга аскерчи шуёхлары ма жаягъында бу моргъул тамгъасы ючюн атагъандыла". – Бу сёзлени айта туруп, музейни ишчиси Рамазанны бетине къарады да, ол да, тамашагъа къалып, сорду: - "Сора суратдагъы сизмисиз?" – "Ушаймамы? Манга атагъан эдиле къазауат къарындашларым Роман Меченый деп. Суратны тубюнде жазылгъан 1965 жыл неди?»

«Аны да айтайым. Аркадий Алексеевич суратны Уллу Хорламны 20-жыллыгъына атап ишлегенди. 1965 жылда 9 майда бошاپ, къабыргъагъа такъгъан эди. Бу суратха къараучуланы сейирлери бек уллуду...». Былайда, тиширыгуну хапарын бёлүп, Рамазан хыны сёлешди: «1943 жылда ёлген адам 1965 жылда суратны къалай ишлер?! Мен суратчы-портретист Аркадий Алексеевич Волынцевни, ёлгенин кесими кёзлерим бла кёрюп, ёлюгюн кесими ма бу къолларым бла къар тубюне салгъан эдим, жерде асырагъа онг тапмай».

Музейни къараучусу Рамазанны нёгерлерине: «Ол адамны айтханы, этгени да мени кёлюме тиймейди. Урушха къатышханладан акъыллары бузулгъанла бери кёп келедиле, биз алагъа ариу сёлешип ашырабыз. Сизни нёгеригизге къалай къараргъа билмейме: суратчы Аркадий Алексеевич Волынцев ёлмегенди, саппа-сауду. Кеси да бу музейни директоруду, шёндю ол кабинетиндеди. Сюе эсе, мен нёгеригизни аны бла танышдырайым», – деди.

Рамазан, директорну кабинетине киргенлей, теберге къоркъгъанча, сирелип къалды: олду! Ол! 1943 жылда ёлген адам! Кеси кёзлери бла ёлгенин кёрген, кеси къоллары бла ёлюгюн терен къарда асырагъан адам, тирилип, стол артындан чыгып, аллына келеди: «Роман Меченый! Роман Меченый! Роман Меченый!» – дегенден башха ауузундан сёз чыгъаралмай.

Кёп олтурдула командир Волынцев эм аны ёлюмден къутхаргъан Роман Меченый – Рамазан. Аркадий Алексеевич айтханнга кёре, аны кеси кесине салгъан жара эсин ташлатып кёйгъанды: окъ жюрегини жаны бла ётгенди. Къар тубюнден, эс жыйып, кеси чыкъгъанды, артда уа партизанлагъа жо-

лукъгъанды. Алай бла урушдан сора бу музейни къурагъанды, мында таматалыкъ этип турады. Рамазанны, нёгерлерин да, юйюне элтип, жарагъан сыйлагъан да этди. Жукъу къайгъылы болмай, эрттенликге дери хапарлашдыла къанлы урушну эки солдаты да.

АНТ

Артур бла Маринаны студент жыллары балча татлы ёте баргъан эдиле. Биринчи курсда танышдыла, бир бирни жаратдыла. Башха факультетледе окъугъанлары да чырмау болмагъанды быланы суймекликлерине. Университетни окъуу залы эди аланы тюбешиу жерлери. Окъуй-жаза кетип, ашхамда тышына чыкъгъанларында уа, жашагъан общежитлерине баргъан жоллары бек къысха кёрюне эди. Артур медицина факультетни бошаса, хирургия специализацияны сайларыкъды, Маринаны усталыгъы уа – устазлыкъды. Бу эки ишден сыйлы, огъурлу да дуняда не жумуш барды!

Нальчикни паркында солуй айлана, была келир жашаулары къалай боллугъуну юсюнден кёп оноулашхандыла. Аллай заманлада Артур – аны макъамы ариу эди – Байчеккуланы Абидинни «Суймеклик вальсын» (ол заманлада бу жыргъа «Студентлени вальсы» деп да айтыучу эдиле) жырлаучу эди:

*Сени бетинге тёгюле турад
Жарыкъ нюрю толгъан айны...*

Былайда, хар заманда болуучусуча, жыргъа Марина да кёшулуп, андан арысын бирге жырлар эдиле:

*Тауладан келген салкъын аязчыкъ
Чачынгы сабыр сылайды.*

Окъууну бошاپ, Марина шахарны бек иги школларындан биринде ишлеп башлады. Артур а Москвагъа ординатурагъа кетди. Анда Склифосовскийни атын жюрютген институтда ординатураны ёте, къыралда атлары айтылгъан хирургла этген операциялада болушлукъчу бола, тынгылы сынам алгъандан сора уа, кеси да энчи операцияла эте, илму сынаула да бардыра, айтхылыкъ хирург болду. Анга насийхатчылыкъ этген махтаулу, дуняда аты айтылгъан кардиохирург Лео Бокерия: «Мында къал, илму бла кюреш, сенден аламат илму къууллукъчу чыгъарыкъды», – деген эди. Алай жюреги практикалы хирургияны сайлап, Артур Москваны тийресинде уллу курорт шахарда ара

кардиология клиникада кардиохирург, эки жылдан а хирургия бөлүмнү таматасы болуп махтаулу урунады.

Марина уа, Марина... Артур Москвага кеткен жылны ал айларында экисини ортасы бек татлы эди. Бир бирге кыагыт (ол заманда хуржун телефонла жок эдиле) жазып турдула. Жаш бир ненча кере Нальчикке келген эди. Ол кезиуледе биягы паркда солуй, айлана, Абидинни жырын эслерине тышпоре эдиле. Бу айтхылык композитор, жырчы, мактамчы экисини да ючюнчю шухлары болуп кыалган эди. Артур Москвада терезе аллында сюелип, аз сагышланмаганды, ичинден жырлай:

*Мен кёкде барган ак булутланы
Санга келечи этерем.
Кыуш кванатларым болсала, сени
Москвага алып кетерем.*

Иги кесек заманны Маринадан кыагыт болмагынына тэзалмай, Артур Нальчикке келди. Такси саклап бир кесек мычыргы тышгенде, аны аллы бла болмаганча омак жасалган той машинала озганда, жюрегинде бир хычыуун сезимле кыозгалдыла. Кесине кёл этди: манга да кёп кыалмаганды – школда окчуу жыл бошалганлай, Марина бла мени тоубузда да машинала былай тизилірле...

Сюйгени ишлеген школга киргенинде, сзди: жюреги нек эсе да кыайгылыды. Кыайгылы болмай а, бусагыт сюйгенине туберик ушайды да... «Сизге ким керекди?» – деп селешди эшикни саклаган кыартырак тыширыу. «Марина. Аны чакырсагызыз эди», – деди Артур

– Марина бююн ишлемейди. Бююн аны бек кыуанчлы кюнюдю. Аны тою болады. Устаз коллектив ол кыуанчча тебиреп турады. Сиз да ала бла барырга боллуксуз, суйсегиз, – деп жууаплады ол. Аны эштгенлей, Артур, артха бурулуп, тышына суху чыгып кетди. Ол кюн окуна самолётда учуп, ызына кыайтды. Юйде кече терезеден ачык кёкде жулдузлагы кыарап, ичинден бу тизгинлени кыатлады:

*Мен алтын кюнню нюр таяклары
Сени чачынга эшерем,
Чолпан жулдузну, орунундан алып,
Боюнунга минчак этерем.*

– Абидин, сен кыаллай ариу сёзле, кыаллай ариу мактам тапхан эдинг бу терен сезимни суратларга! Алай не медет, сени жырынг жашаудан кенгди, узакды...

...Артур бу сахарда ишлегенли беш жылдан атлаганды. Энди кыуру мында угыай, Москва областьда, ара сахарда да бек

уста кардиохирургланы тизмесинде биринчиди. Бу айтылгъан Артургъа озгъур махтау салгъанча кёрюнмесин. Арт заманда анга план бла этиллик операцияланы бермейдиде, аланы башха врачлагъа буюрадыла. Артурну жалан да болжалсыз халда этилликлеге саладыла, аланы да бек жууаплыларына. Ол хыйсапдан болур, байла, бизнесменле, уллу къырал къуллукъчула, кеслерине не ахлуларына жүрекге операция керек болса, шашмай Артурну излейдиде...

Маринаны уа унуталмайды, жашны жүрегине ол салгъан жара иги болмайды, бютюн бек ачыта, къозгъала барады. Билемисиз, Артургъа айып этерикле табыллыкъ сунама. Ала былай ойларгъа боллукъдула: төгерекде-башда – кёз къаматырча, ариу къызла топпа-толу. Маринасын нек унуталмайды? Аны ёхтемлиги къайдады?! Алай ол ёхтемликден туююлдо. Орусча Артурчалагъа «однолюбы» дейдиде.

Марина уа кесин бек насыплыгъа санап жашайды. Эри бизнесменди, бек бай, къолайлы. Кёп тыш къыраллада айлангандыла, белгили курортлада солугъандыла. Алыкъа сабий къайгъылы да болмагъандыла: жетиширбиз, дунияны кёрейик, жашауну татыуун ангылайыкъ деп.

Марина Артурну эсине тюшюрмейди: насыплыла башхаланы сагъышын эте билмейдиде. Энди Абидинни жырын да ол эрине жырлайды:

*Сени бла бирге тургъан жылларым
Манга бир кюнча кёрюне,
Кеси жанымы да унутама,
Акъылым санга бёлуне.*

Абидинни суюмеклик макъамына кеси сёзле къурайды: жүрек къууанса, назмула тизген ишмиди?! Ма бюгюн да Марина эри бла Подмосковьени айбат курорт шахарына келипдиде. Кеслерине къонакъ юйде люкс номер алып тохташдыла...

...Артур, ишден арып келип, телевизоргъа да къарамай, жукъларгъа жатды. Жукъу уа кирмейди кёзюне, жүрегини эски макъамы эсине келип, тюшюндеча эшитиледи:

*Сени бетинге тёгюле турад
Жарыкъ нюрю толгъан айны.
Тауладан келген салкъын аязчыкъ
Чачынгы сабыр сылайды...*

Телефонну ачы зынгырдагъаны сескендирген, къоркътутхан окъуна этди.

Артур Борисович! Артур Борисович! Терк, бек терк клиникагъа жетигиз! Сизни алып келирге машина кетгенди, хазыр болугъуз! Шахарны чексиз бай къонакъларындан бирин скорый бла бери кючден жетдиргендиле! Ёле турады!

Саусузну скорый машинадан алып, клиникагъа кийирдиле. Дежурный врач ауругъанны жюреги кенг жайылгъан инфаркт болгъанын, анга, аз да заманны оздурмай, бек къыйын операция этерге керек болгъанын биргесине келген ариу тиширюгъа ангылатыргъа кюрешеди. Алай ол, асыры жунчугъандан зат ангыламагъанча, къуру да: «Къутхарыгъыз муну! Этигиз бир зат! Бу ёле турады, кёрмеймисиз!» – деп къычыра эди.

– Сени эринге керегича, быллай къыйын операцияны жалан да бизни айтхылыкъ кардиохирургубуз, академик Лео Боке-рияны сохтасы Артур Борисович эталлыкъды. Уллу Аллахдан сора жангыз олду жанын сау къалдыраллыкъ.

...Артур, палатагъа суху кирип, кишиге эс бурмай, ауругъанны къатына жууукълашды да, кёзлерин ачып къарады, жюрегини ургъанына, солууна тынгылады. Къатында сюелген врачха саусузну мычымай операционныйге элтирге буюруп, эшик таба бурулгъанда, кёзю кёргеннге ийнанмай, асыры сейирден жюреги къыстау уруп, жеринден тебалмай тохтады: аллында – Марина! Аны Маринасы! Уллу, терен суймеклигин къара кёрге кёмген адам сюеледи аны аллында!

Тиширыу, эки кёзюнден уллу жилимукъла тёгюле, къолларын кёкюрегине къысып, врачны аллына келип, жалынып сёлешди:

– Артур, тилейме бу адамны ёлюмден къутхар! Мен ансыз жашаяллыкъ туйюлме! Бир кюн да угъай! Ол ёлсе, мен да былайда ёлюп къллыкъма! Артур, сен ахшы адамса, ариу ниетли! Манга кёре болма! Бизге бир мадар эт! Бизни ахчабыз кёпдю! Бек кёп! Нелляй багъа айтсанг да, телерикбиз! Уллу Аллах бла тилейме, эт мынга мадар!

Артур, зат да айтмай, палатадан чыгып кетди да, саусузну операциягъа хазыр этилгенин кёрюп, Маринагъа къайтды да, былай деди: «Сени эринг ёле турады. Хали бек осалды. Ол ёлгенликге, манга бир адам тырман эталлыкъ туйюлдю, нек десенг быллай инфарктдан сора жюзден-мингден бир адам сау къалады. Алай мени къолумдан келликди, бёлек операция этип (аланы ненча боллугъун шёндю билдираллыкъ туйюлме – саусузну къалай тириле баргъанына кёре боллукъду), аны сапсау этерге. Бир ненча айдан ол чабып айланырча болур. Жалан да сени бла угъай! Бусагъатда сен манга къатгы сёз берирге, ант этерге керексе, ол иги болгъанлай, сен, аны къоюп, манга келликсе. Мен сени суйгенлейме, юйдегили да андан болмагъанма.

Сайлау сендеди, энди аны жаны, менде угъай, сени кьолунгдады...»

Марина, бетин кьоллары бла жабып, сын кьатып, иги кесек турду да, сора Артурну бетине ачыкь кьарап, ёхтем ауаз бла айтды: «Мен ыразыма!» Артур арталлы да танымагъан Марина сюеле эди аны аллында шёндю: мардасыз уллу суймеклиги болгъан, эри ючюн не азапха да тёзерге хазыр!

Алты сагъат барды биринчи операция, тап бошалды. Артурну кьолундан алыкъа адам ёлмегенди. Врач аны юч айны энчи палатада тутду. Саусузгъа дагъыда эки операция этилди. Юй бийчеси таймай кьатында болгъанынданмы огъесе хирургну, башха врачланы да тынгылы бакъгъанларынданмы, саусуз бек терк игиге айланып барады... Нек эсе да арт заманда саусуз Маринаны бетинде, халинде да ол ангыламагъан мудахлыкъны эслейди: мен иги болдум, кёп турмай, юйюбюзге кетерикбиз, кьууаныр орунуна мудах некди деп да келеди кёлюне...

Маринаны эри сау болуп, клиникадан чыгъар кюн да жетди. Ол кече Маринаны жукъусу жокъ эди. Ол сынагъанны жауум да сынамасын дерча эди аны хали. Артурну кабинетинде олтурады.

– Мени антым – антды. Сёзюмде турлукъма. Мындан арысында мен сеникиме. Аны ашырыргъа эркин эт. Башханы суйгенме дейим, кёлюн чёкдюрейим да, мычымай кьайтырма, – деди.

Экиси да, сюелип, бир бири бетлерине кьарап, иги кесек заман турдула. Бу ууахтыда экисини да студент жыллада суймекликлери кёз алларына келип, жюреклерин жылытды.

– Угъай! Мен сени сынагъан этген эдим! Эринге таза эм терен суймеклигинге ийнандым! Сени насыбынгы сыйырыргъа эркин туююлме! Ахшы жолгъа! – деди Артур...

АСМАКЪ

Жашагъан элинде Таусолтанны ариу кьадаарына кёпле сукъланадыла: юч кьатлы юйю, уллу юйюрю. Тёрт жашы бла тёрт кьызы да – сау-саламат. Хар бири жашауда жерин тапханды. Аталарыны журтуна жыйылсала уа, уллу арбаз сабийден толуп кьалады. Къысхасы, насыбы тутхан, кьадаары кьуралгъан адамды. Алай аны жашауунда башха кезиуле да болгъандыла. Ала эсине тюшселе, бети мудах болады, жюреги терк-терк уруп башлайды. Сюргонню кьыяма жылларында, адамла ачдан-жаланнгачдан, аурууладан, ёзге кьыйынлыкъладан ёлюм бла кьалымны арасында тургъанда, Таусолтанны кьадаарында тубеген сейирлик, тамашалыкъ иш кьолума кьалам алдыр-

гъанды мени. Аны бла мен бек ачыулу, ажымлы дууада тюбешгенме. Бир факъыр Уллу Аллахны, адамланы аллында да бир заманда кечилмезлик гюняхлы иш этгенди – кеси жанын кеси алгъанды. Жарсыугъа, быллай ишле халкълада, бизни миллетде да боладыла. Быллай бушуу юйню адамларына тюзюнлей бушуудан эсе, кёп да къыйынды. Дууагъа келгенле да, бушууну иелерине не айтыргъа билмей, ауара боладыла. «Аллах жаннет ахлусу этсин», – дер эдиле, аны женнетден юлюшю болмазлыгъы туурады. «Аллах гюняхларын кечсин», – дер эдиле, ол гюнях кечилмезлиги баямды, шартды. Аны себепли дууачыла ёлгенни жууукъларына: «Ачыулу иш болду. Не этериксиз, не къыйынлыкъгъа да адам тёзмей болмайды, Аллах жюрегигизге сабырлыкъ салсын», – дегенча, болмачы патыуала айтып, бир жанына туракълайдыла. Ма ол кюн айтхан эди Таусолтан манга кесини къадарындан хапар.

– Мен да кеси жанымы алыргъа бек аздан къалгъанма. Иш а быллай болгъанды. Кёчгюнчюлюкде биз тюшген жер аулакълы Къазахстанны бир байтамал къыйыры эди: жазы – кюйдюрюп къоярча кызыу, кышы – буз конкур этерча сууукъ. Бизни уа небиз бар эди ол заманда? Атам – урушда жоюлуп, анам а – ол ачыуну кётюралмай, ауруулу болуп, мен а – алыкъа онтёртжыллыкъ жаш. Узун бараклада жашагъанбыз. Мен мал фермада ийнеклени кютеме. Андан машинада тартылып, къаймагы алынган сютчюк келтиреме, анам а андан айранчыкъ, бишлакчыкъ не да унчукъ бла худур булгъап кечине турдукъ.

Бир кече, ийнеклени кюте туруп (анда ийнеклени кече да кютген эте эдиле), элни къыйырында бизни барак кюе тургъанын кёрдюм да, атыма минип, ары къууулдум. Мен жетгенде, барак кюйюп бошалып тура эди. Беш адам тютюнден тунчугъуп ёлген эдиле. Мени анам да. Эки кюнню ичинде ёлгенлени асырадыкъ. Жаз болгъаны себепли, аулакъда къалабыз. Энди мени анам ёлдю, юйюм кюйдю, ашаргъа ашым, киерге кийимим жокъ. Бек ауара болупма. Шёндю айтыргъа окъуна айыпды, бутларыма къапларгъа кёнчегим да жокъ. Кесим а – киши мардасына келе тургъан жаш. Ингушлу къатын эрини бир жыртыкъ шалбарын берди да, аны, жамагъан кирик этип, кийдим. Андан сора кёлюме бир къужур затла келип башладыла: быллай къыйынлыкъда жашагъандан эсе, ёлюп, жерин тапхан кёп да игиди – ёлгенле ач болмайдыла, жалангач да угъай, жаланлары топуракъ бла жабылып, бедешсиз, айыпсыз, ауарасыз жатадыла.

Бу оюм башыма хар кюн туурадан туура келе, битеу акъылымы бийлегенди. Бир кече, атымы къуйругъундан къыл кесип, иги узун жип эщдим. Биз кечинген жерден узакъ болмай бир бийик терек ёсе эди. Ол кюн мен анга жол кёл алдым. Му-

ратым – жибимден асмакъ этип, кесими асаргъады. Бек сейирим-тамашам, ёлюмден не аз да кьоркьгъан сезимим жокъду. Жюрегим – бир да болмагъанча, хош. Келдим терекни къатына, жипни бутакъгъа тагъып, къыйырын башым сыйынырча асмакъ этдим. Башымы анга сугъайым деп, ахыр кере тегерекге-башха къарадым. Бир къычырым чакълы узакълыкъда бери келе тургъан адам къарелдини эследим. Ол адам жолуна озсун да, ишни андан сора этерме деп, терекни тюбюнде олтурдум. Жолоучу, манга жууукълашып, къатымда чёкдю. Мен бу къарт кишиге сейир этдим: мени юсюм не жалангач болса да, муну уа кийими ахыры да жокъча эди, юсюнде – бир жыртыкъ журунла. Хапар айтдыкъ. Мен кесими неге таукелленнгеними билдирдим, энди кимден да неми букъдурлукъ эдим...

Ол манга тынгылап турду да, жукъ айтмады. Мени акъылымы башха жанына бурургъа кюрешмегени, гюнях ишни этме дегегени манга тамаша кёрюннген эди. Ол адам жолуна кетгенде, ызындан къарадым да, арлакъда бийик къаурала ичине киргенин кёрдюм. Болду, энтта да бир чырмау чыкъгъынчы, мен ишими этейим деп, ёрге турдум. Ол адамны къаурала ташасындан манга къарап тургъанын кёрдюм да: «Я Аллах! Бу мени нек марайды?» – деп, арсарсыз, терк атлап, аны къатына келдим. Жанына олтурдум да, букъдурмай сордум: «Сен мени нек марайса, этгениме нек къарайса? Ангылат манга?» – деп, къаты болдум.

Ма алайда факъыр къарт кёлюндегин айтды.

– Мен санга айып этип турама. Хау, сен бек къыйын болумдаса. Алай сени бек уллу байлыгъынг барды – жашлыгъынг! Сен, жаш адам, кесинге мадар къалай эталмайса? Ма ол сейирсиндиреди мени. Сени хар ким да кесине тартыргъа сюерикди: урунганла – ишчи нёгерге, жашла – шуёхлукъгъа, тиширыула – тослукъгъа. Менме бир жанындан да ышаныр жери болмагъан. Сени бу гюнях ишден тыяргъа дегегеними хыйсабын да айтайым: жанынг чыкъса, шалпарынгы алып киерик эдим. Мен къаллай ауаралыкъдама, алай шёндю сен этерге деп тургъан иш мени акъылыма бир да келмегенди – ол ёмюрде кечилмезлик гюняхды да андан.

– Я Уллу да, Сыйлы да Аллах! Хар инсанга тынчылыкъны, къыйынлыкъны да берген Аллах, кесимден къыйынлы болмагъан суна эдим да, бар кёреме менден жарлыла, амалсызла да.

Ма бу оюмла акъылымы арталлы да башха жанына бурдула. Бу адам мени уллу гюнях ишден тыйды, дуниягъа, жашпаугъа мадар этерге итиндирди. Андан сора, терек къатына бармай, алайдан, таукел атлап, кюйген барагыбызгъа келдим. Анда жашагъанла къыш келгинчи къармашып, баракны ишледи-

ле, башын жапдыла, печъле салып, от тамызырча этдиле. Мен да – алай. Артдан артха аш-суу да эркин болду. «Ийсагъан, гыржындан къарыны тойгъунчу бир ашар эди!» – деп термилген халкъ, мирзеуюн къайры жыяргъа билмей ауара болгъан эди.

Ол заманда мен боюнуму асмакъгъа салсам, бир затым да болмай къаллыкъ эди. Бюгюн а жашларым, къызларым, келинлерим, киеулерим, туудукъчукъларым, юйлерим, машиналарым, бек башы уа – кюнлерим, кечелерим.

Шендю заманлада быллай ёлюм къуру юйге угъай, саулай элге, миллетге да тапсызды. Аш-суу, кийим – толу, жашаргъа юйю хар кимни да бар. Бу ишлени сылтауу бирди – быланы шайтан алдайды. Адам кесин анга алдатмаз ючюн а, Уллу Аллахха ийнаныргъа, динибизни фарызларын къалдырмай тутаргъа керекди. Ол заманда аны жюреги – хош, кёлю да монг боллукъду.

Ахырында Таусолтан бу хапарын жазарыгъыма ыразылыкъ берди: «Ким биледи, мени къадарым бирлени быллай гюняхлы ишден тыяр эсе уа», – деди бу огъурлу, акъыллы адам.

ДИДИН УЯ

Биринчи кёргенлей окъуна, Азамат Эльвираны жаратды. Болса да бир къауум кюн, къатына барып, сёз айтыргъа базынмай турду. Сёлешип башлагъанда уа, бу къызгъа акъылы бекден бек тарта баргъанын, жюрегинде анга уллу суймеклик жаратылгъанын сезе, къууаныргъамы, жарсуыргъамы билмей, ауара болду. Бар эди бу арсарлыкъны сылтауу – къыз атлагъанда, биле-биле акъсай эди. Аны ючюн суйгенинден кёлю чыкъмазлыгъына жаш толу ышанганды. Алай юч эгечи бу ишге чырмау салмай къоймазлыкъларын да ангылагъанды.

– Юйдегилерим къаршы сюелселе – аланы алай этериклери уа ишексизди – мен кеси къадарыма эркинлигиме сакълаялырмамы? Эльвира бла юйюк къурасам, эгечлерим мени бырнак этип, къарындашха санамай къойсала, кишилигим жетерми аллай болумгъа чыдаргъа?

Айхай да, къызны сагъышлары андан да мутхуз эдиле: «Мен Азаматха барсам, Аллах берип, сабийле да болсала, жашау къыйынды, бир болумла чыгъып, андан айырылыргъа тюшсе, аланы кесим жашаугъа хазырлаялырмамы, салалырмамы дуния жолуна? Ата-анасы бла келиширме, алай юч къайын къызны тырманларын кётюрюп жашаргъа чыдамым жетерми? Азамат а, алгъа мени жанлы болгъанлыкъгъа, артда эгечлерини жанына аумазмы?» – ма быллай оюмла теше эдиле жаш къызны алыкъа жашауну теренин билмеген, ангыламагъан мыйысын.

Анасы Халимат да, къызы жанлы болуп, кёл этдирир орунуна: «Къой, бу иш тап бошаллыкъ туююлдо. Ана жүрек сезеди. Азамат башха адам излесин кесине жашау нёгерге. Санга да Аллахны бир жазыуу болур, ашыкъма, сакъла», – деп, бютюю армау этеди.

Бир кюн жаш келип, къыз бла ачыкъ хапарлашды: «Манга сенден башха адам керекмейди. Сен угъай демей эсенг, тамбла мен сени къачыргъан этеме», – деп, сёзюю кесгин салды. Эльвира, ыразылыгъын билдире, башын эншге ийди, кёзлерин жерге къаратды. Экинчи кюн, айтханыча, Азамат нёгерлери бла суюгенин элде юйюне алып келди, атасына, анасына, эгечлерине да жукъ билдирмей.

Кертисин айтханда, жашны анасы кеси да ангыламай эди юйюне келин келгенине къууаныргъамы, угъаймы. Жюрегини теренинде ол бек сую эди, къызлары эрге кетип, жашы уа андан сора юйленсе. Аны юйдегили болур заманы жетмегенден угъай, ол жашлыкъдан эртте чыкъгъанды. Къызла, тилегенлеге бюсюремей, хар бирине чурум таба, заманлары уа озуп баргъанына жарсый эди ананы тынгысыз жюреги. Алагъа бир кере айтып къоймагъанды: «Сайлагъаннга – чий гыржын. Къала кетген таудан да, баудан да болмай къалады. Биз саулукъдан жеригизни табыгъыз. Сиз да кёкден тюшмегенсиз. Айтдырмай къоймай эсегиз, ол сизге сёз ачхан жашла бары да сизге озгъан эте эдиле. Билип къоюгъуз, заманны оздура кетсегиз, атагъыз да, мен да сизни ол ишлеригизге не ауруп, не ёлюп, чырмау боллукъбуз. Заманы бла къуралгъан жумушдан иги не зат барды!

– Угъай, – дей эдиле ала бир аууздан, – кимге болса баргъандан эсе, биз кесибиз жашаргъа суюрикбиз. Ючюбюзню да – бийик билимбиз, аламан ишлерибиз, мажал хакъыбыз, бизге ким керекди?

– Сиз Азаматха да юйленирге чырмау болуп турасыз. Сизни ортагъызгъа, дидин уягъача, не къыз келликди? – деп да айтыр эди къызларына тынгысыз ана.

– Хы, бизни къарындашыбызгъа эринир келирге ханны къызы окъуна! Биз аны, бир бирибизден сыйыра, къоюнубуздан тюшюрмей ёсдюргенбиз. Келинчикни да кесибиз сайларыкъбыз: жарыкълыгъы – кюннге тенг, ариулугъу – айгъа тенг, акъылы – тенгизча терен, намысы – таулача бийик! Азамат шоколаддан ашагъанны тенглеринден кёбюсю гыржындан окъуна ашамай ёсгендиле, – дей эдиле эгечле.

Азамат телефон бла сёлешгенден сора билдиле, сунмай, сакъламай тургъанлай, келин кёоллу болуп къалгъанларын. Ала бла оноулашмай келтиргени себепли, асыры чамлангандан, къанлары къартыкъгъа сыйынмай, къызла сахардан жетдиле. Кеслерин атдыла отоугъа. Эльвираны хаух салынган

къаланкъа тюрбунден суууруп чыгъарып, сатлыкъ малгъача, къарадыла тегерегине-башына. Гитчесини жютю кезю илинди келинни акъсакълыгына, чексиз ачыудан бетлери кегерип, жашны башха отоугъа кийирип, соруу этдиле:

– Бизни бла оноулашсанг а, санга тапсызнымы айтырыкъ эдик! Акъсакъ келин келтиргенбиз деп, элге къалай чыгъарыкъбыз! – деди уллу эгечи Мадина.

– Сакъат къыз аллыкъ болуп, инвалидле юйюне барсанг эди уа! Аллайны алгъандан ары, кирге кирсенг, терен кир дегенлей, коляскада айланганны келтирсенг боллукъ эди! – деп къычырды ортанчы эгечи Шерифа.

– Къуру кесингден сора да, юйню да, бизни барыбызны да намасыбызны сакъларгъа керекмеймеди! Сакъат келинни кереген, мындан башхасын къалай тапмагъансыз айтхылыкъ къарындашыгъызгъа деп, айып этмезлеми жууукъла, танышла да! – деп жанды гитчелери Зоя.

Аналары киргенде, къызла бираз шошайдыла. Ол, кесин къолгъа алыргъа кюреше, сабыр селешди: «Сизни юйююзге келинни келгенди, ёлюкмю киргенди? Нек этесиз былай? Сиз аны къаллай болгъанын билемисиз? Азамат башыны оноун этгенди, бузмагъыз аны къууанчын бюгюн».

– Андан эсе ёлюк кирсе, иги эди юйююзге. Ол бизге тийишли адам болмагъанын кермеймисе? – деп, анасыны юсюне тырманын текдю Мадина.

– Сени жауунг къалсын аллай бедешге! Анга депми сакълап тургъанса кесинги жыйырма беш жылны! – деп къыжырыкълады къарындашына Шерифа.

– Кезююзге керюнемсин, ол, Азаматны алдагъанча, алда алмаз бизни! Андан бизге жокъ, бизден да анга жокъ! – деп жандырды жашил кезлерин Зоя, – аны бир заманда да санарыкъ туюлюбюз келиннге!

Эрттенликде эртте къызла, ата-анагъа окъуна селешмей, шахаргъа ташайдыла. Азамат а Эльвирагъа бу уллу гузабаны билдирмезге кюрешди. Къарындашны тоюнда да керюнемдиле эгечле. Жангы юйленгенле, шахарда фатар тутуп, ишлеген да этип, жашап башладыла. Бир жыл толу да озгунчу, алагъа жашчыкъ тууду, атына Элдар атады аппасы. Азаматны къагъанакъ заманын унутмагъанла Элдарчыкъны аны ол заманына бек ушагъанын сагъынмай къоймагъандыла. Эгечлерини жүреклерин уа жумушамайдыла. Ала сабийни керюрге да излемейдиле. Элге келселе, кеп мычымайдыла, келкъалдыларын букдурмай, сылтаула айтып, ызларына къайтып кетедиле.

Сабийледе быллай жарашыусузлукъ болгъаны ата-ананы жүреклерин бек къыйнайды. Эльвира, бу ишледе кесини терлиги болгъанча, инжиледи. Анасы Халимат аз айтмагъанды

кызына: «Эрден чыкъ да къал, юйюрню бир бири бла жау этип турма. Жашчыкъны уа биз кесибиз, бир затдан керекли этмей, ёсдююрбюз». Угъай да дерик туююл эди анасыны айтханын этип къояргъа Эльвира, алай эри аны сагъыныргъа да къоймайды:

– Эгечлерими мени энчи жашауум бла аз да ишлери жокъду. Юйюме таплыкъ бла келселе, кыстамам, жашаууму бузаргъа деселе уа – унамам, – дегенди ол.

...Бюгюн Элдарчыкъны биржыллыкъ байрамы болады. Азаматны атасы-анасы, Эльвираны анасы да мындадыла. Къыстау стол къуралады. Келин кесини къайын кызыларына былай сёлешди: «Терк бери жетигиз! Сизни къарындашыгъыз чакъырады».

Мадина, артха-алгъа салмай, жууап этди: «Биз сизни юйюгюзге, ол ёлсе барыкъбыз. Ары дери уа сакълаамасын бизни», – деди.

– Да сора излегенигизни тапхан болурсуз дейме. Онгсузду, – деп, телефонну салды. Бир кесекден эшик суху ачылды. Эльвира мудах халда, уллу отоуну кёргюзтюп, ары киригиз деди. Отоуну эшигин терк ачып, кызыла кеслерин ары атдыла да, кёзлери кёргеннге ийнанмай, ауузларындан сёз чыгъаралмай, сын къатып къалдыла. Уллу, ариу жасалгъан столну башында аталары олтуруп, къоюнунда уа – гитче Азаматчыкъ! Эгечле, башхалагъа эс бёлмей, саламлашыргъа окъуна унутуп, жашчыкъны, аппасыны къоюнундан алып, бир бирден сыйыра, кёп ийнакъладыла.

Бюгече бу юйде жукъуну къайгъысын этген жангыз Элдарчыкъ эди. Ашай-иче, хапарлаша, бир бирден ыразылыкъ ала, кечгинлик излей, чыкъдыла танга. Андан бери кёп заман озгъанды. Азаматны юйдегили болуругъун сакълап тургъанча, эгечле ючюсю да ол жыл окъуна эрге чыкъдыла. Ма алай бла акъыл тели ёхтемликни, эслилик эссизликни, сабырлыкъ женгилликни хорлады.

Сарманбетов Айдарбек Имангазиевич – жазыучу, драматург, журналист, кёчюрмечи, Къыргъыз Республиканы маданиятыны сыйлы къулдукчусу – 1953 жылда тууганды.

Айдарбек Жазычуланы миллет союзуну, Къыргъыз Республиканы жазыучуларыны, журналистлерини, «Евразия» (Тюрк) деген тюрк кыралланы миллет жазыучуларыны члениди, Кавказны маданиятыны, илмуну, билимни эм бизнесни Академиясыны академигиди, «Махмуд Кашигари» атлы тюрк кыраллы халкъла аралы адабият саугъаны (ТЮРКСОЙ, Евразия, 2008, 2012 ж.), Абайны, М. Ауэзовну, «Вечная дружба» (Къазахстан, 2010 ж.), Азербайджанны Махмуд Кашигари атлы халкъла аралы саугъасыны (2018), Германияны «Венок славы», США-ны бла Германияны «Посол мира» (2021), Украинаны Н. Сквороданы, Н. Гогольну, Къыргъыз Республиканы кёп тюрлю саугъаларыны лауреатыды, ол санда – «Золотое перо» д. а. к.

Айдарбек Сарманбетов 40-дан артыкъ (ол санда – 3 тарых романы) сураглау китапны авторуду. Къыргъыз тилге кёчюрюлген китаплары 100-ден артыгына редакторлукъ этгенди. Айдарбекни китаплары Тюркде, Къытайда, Германияда, Украинада эм Татарстанда чыкъгъандыла. Хапарларыны кёбюсю орус, тюрк, кытай, къазах, уйгъур, малкъар, азербайджан, татар, чюйот, гагауз эм баиша тилге кёчюрюлгендиле. Андан тышында, Айдарбек Сарманбетов баиша айтылгъан тилли авторланы чыгъармаларын къыргъыз тилге кёчюргенди.

КЪЫРААН¹

*Антлы шүёхума – гагаузлу поэтге –
Тодур Занетге атайма.*

Ала-Тоону тамаша таулары – кюмюш бузлары, акъ тёппелери булутладан чыгып, кёкге аралып, кюнде жылтырайдыла. Таула этегинде уа – кём-кёк сейирлик Иссык-Кёл. Таулары бийикликлеринден ол – агъачлы таула къуршалап, жарыкъ кюн таякъланы тюбюнде уллу аякъгъа къуюлгъан жылтырауукъ гинасуугъа² ушайды. Быллай тамаша жерде тарда, тик къаяла арасында билмей тургъанлай буркъутну³ къайтарылып-къайтарылып къычыргъан тауушу эшитилди.

– Кълакъ! Кълакъ! – деген буйрукълу уллу таууш аузда жан-жануарны къоркъутуп, сескеклендирип сагъайтды. Жюректери къыстау ура, битеу жануарла бла къанатлыла бирден башларын кётюрдюле да, кёкге аралдыла.

Ол кёкню патчахы тау къуш эди! Аны бюгюнню къычырыгъында кюч да, ачыу да сезиле эди. Нек?

Ала-Тоону бийик Кунгей тауларыны тизгинини арасында Кес-Сенир аузда къая бар эди. Ол къая кесини чынгыллыгъы бла, аны бла бирге уа сюдюмлюгю, къууаты бла белгили эди, аты уа – Буркъут-Уя. Нек дегенде аны тик, учхалауукъ сыйдам къоюнунда къачан эсе да бирде уя ишленгенди, тюз бусагъатда уа эски уясына, къанатларын жыйып, энтта да бир кере къычырып, къарт къуш къонганды. Аны башында – учсуз-къыйырсыз кёк, артында – бийик деменгили таула, этегинде уа – кём-кёк кенг, сыйдам кёл. Муну барын да ол хар тюгю бла сесе эди.

Бу деменгили, ёмюрлюк, тамаша дуниягъа ахыр кере къарай болур. Къуш ангылай эди, – бу сейирлик дуниядан айырыла тургъанын, алай анга ийнанмай эди. Алай болгъанлыкъгъа, ол ачы кертиликни битеу жюреги бла сесе эди. Ким ийнаналлыкъды бу жашаудан ёмюрге айырылып къаллыгъына, артха къайтмай, жокъ боллугъуна. Ким сюеди бу жарыкъ жашаудан бош алай кетип къалыргъа! Алай ёлюм хакъды. Уллу Адыллыкъгъа бойсунуп къалгъандан башха амал жокъду! Эртте-кеч болса да, хар жаны болгъаннга, ол ёмюрлюк болургъа кюрешгенликге, бу ачы кюн келликди. Алай ол табийгъатны жоругъуду: жер

¹ *Къыраан* – къыргъыз тилде мардасыз кюню, батырлыгъы, эрлиги, тау-келлиги, акъылы, жигитлиги болгъан, кесини жанын-къанын аямагъан кийик жануаргъа, къанатлыгъа айтылады.

² *Гинасуу* – ртуть; ёнчелеучю зат (уровень).

³ *Буркъут* – къуш, уучу къуш (беркут).

башын кѳрген тюбюн да кѳрлюкдю, келген – кетерикди. Ёлмей бла кетмей, адамны игилигин билмейдиле. Ким кѳалай ангылайды бу ачы кертиликни? Ёлюм бла бетден бетге тюбешгенде, биреу озгѳан жашаууна сокѳуранады, биреу а, жашауундача, хорланмагѳанлай кѳалады. Сауланы кѳыйматлары ма андады! Кѳалай-алай болса да, сауланы умутлары юзюлмейди!

Кючюн-кѳарыуун тас эте, кѳанатларын жыяргѳа кѳарыуу болмай, тюенене кѳкде эркин кѳалкѳгѳан кѳарт кѳуш, жангыдан учаргѳа кѳлленнгенча, алыкѳа жютю, сур кѳзлери бла узакѳгѳа кѳарай эди. Алай не медет! Кѳайдады аны жашлыгѳында чучсуз-кѳыйырсыз кѳкню арымай-талмай жырып айланган кючю-кѳарыуу? Кѳайдады аны беш жыл мындан алгѳадагѳы кѳарыуу – жангыдан кѳайтарып кѳкню бир кере окѳуна жырып чыгѳар ючюн?! Бир такѳыйкѳачыкѳгѳа окѳуна жашлыгѳында болгѳан кючю-кѳарыуу кѳайтса эди! Жарсыугѳа, ол боллукѳ иш тюйюлдю!

Деменгили кѳанатларын кенгнге керип, учсуз-кѳыйырсыз кѳкню жангыз патчахыча, ахыр кере кесини бийлик жерлерини тѳгерегине учуп чыгѳарыгѳы келди, кесини уллу кѳычырыгѳы бла сау дуниягѳа аны билдирирге суююп. Кѳалай аманды, жашауну кѳазауатында жашауну хар такѳыйкѳасын багѳаламагѳаныбыз. Бийиклик кесини кѳыйматын бир заманда да тас этмейди!

Кѳушну кѳаты ауазындан суусарла¹ уяларына букѳдула, уллукѳулакѳ кѳоян а кѳоркѳгѳандан сир кѳатып кѳалды, алынган кѳзлерин тѳгерек айландыра, Ала-Тоону тауларыны патчакѳы – кѳк бѳрю да – кѳоркѳуп, кѳкге кѳарады.

Угѳай. Кѳк кѳкде кѳанатларын кенгнге жайып, тѳгерек айланып, болгѳанны кѳоркѳутхан сур ауана кѳрюнмейди. Нек кѳычырады кѳкню патчакѳы? Энди уа не аманлыкѳ хазырлайды ол? Ким биллик эди аны уяда тургѳанын, ахыр жашау кючю андан кетгенин. Кесини деменгили, нени да сермеп тутуп кѳойгѳан тырнакѳлары бла, ол бусагѳатда, уясындан тюшюп кетмезча, кѳургѳакѳ бутакѳладан кючден-бутдан тутуп тургѳанын.

Эсине тюшдю! Ол аламат жаш заманында, кесини тиши нѳгери бла бирге уча, аны аллында махтанама деп, билмей тургѳанлай аугѳа тюшгени! Кѳарт уучу аны юсюне тонун атып кѳашланнганында, бир такѳыйкѳаны ичинде кѳкде аны нѳгери тѳгерек айланып учханын ол ахыр кере кѳргенин!

Алай бла ол аны ахыр да тас этди. Ол тиши нѳгери, не бек жарсыса да кѳушха, болгѳан ишге зат эталмазлыгѳын ангылап, кери учуп кетди.

Ол тюз эди. Ёлгенни ызындан ёлген – ол акѳылсызлыкѳды. Андан ары жашауну бардыргѳан да – жигитликди. Жашаргѳа –

¹ Суусар – сокѳур чычхан (сурок).

бир заманда жашауну юзюллюгюн биле, алай башны ёхтем тутта жашаргъа, игиликге ийнана – ол жигитликни да озгъан ишди. Алай керти да ётлери болгъанла эталлыкъдыла.

Ётлери болгъанланы юслеринден айтханда, ол сакъалы чюелген къарт, къушну тону бла басып, анга къарагъынчы окъуна къууанч тыпырлы болду. «Мени къырааным! Ыразыма санга, мени къырааным!» – дегенлей турду.

Къарт эрттеден аны марап тургъанды, анга «кёз салып» дегенлей!

Сора, ким хорлайды деп, къартны бла къушну арасында демлешиу башланды.

Къушну келтирип, къарт къарангы бауда къонуш агъачха олтуртду, сора аш бермей башлады. Анга «артыкъ керексиз этин» атаргъа дейдиле. Эртте адамлагъа бойсунмагъан къуш, хар заманда да эркин кёкде учхан къуш, бир ненча кюнден жесирге тюшгенини ачыуундан, ачдан, суусапдан да къарыусуз болду, санын-чархын ууакъ къалтырауукъ алды, ол адамны бийлигин ангылады. Ол заманда келди иеси – уучу.

Билмей тургъанлай бауну эшиги дауур этип ачылды, сора къуш, бир талай кюнню кюн жарыгъын кёрмеген кёзлери къамагъанданмы, ачдан, къарыусузданмы, адамны шагъырей уллу ауазын кючден эшитди. Къанатын къагъып, душманны къоркъутургъа окъуна не да къурч киби артыкъ тырнагъын къоркъунчу чыгъарыргъа да аны къарыуу жокъ эди. Къушну къарыуу жалан да кёзлерин сур айландырыргъа жетди.

Энди ол, кесин кёкню патчахына санап тургъанлыгъына, мындан ары къадары саулай бу адамны кюлунда болгъанына тюшюндю. Ёзге уа къалай! Адам сойсе, аны ачлыкъ бла окъуна жокъ этерге боллукъ кёреме. Аякълары базыкъ къайиш бла къазыкъгъа къысылгъан, кёкден айырылгъан буркъут кёп да бармай ангылады – жерде толусунлай адам бийлик этеди. Ма алай бла кёкню ёмюрлюк патчахын – къушну – эки аякълы адам хорлагъанды.

Ау ичинде жанын-къанын аямай кюрешген къуш, адамны къаты тутхан кюлларындан ычхыныргъа итинген, аны кёзлерин чыгъарыргъа хазыр болгъан къуш энди зат да эталмазлыгъын ангылагъанды.

Ол заманда къушну акъылында болгъанны ангылагъанча, жангы иеси жарсып айтды:

– Кел бери, мени батырым, аякъ тиреме, бу жашауда бир бирге болушхан игиди, бирге болайыкъ! Къуру кеси къалгъан хар заманда да жоюлады. Экибизден бирибиз ёлсек, сау къалгъаннга андан не файда? Сен манга таянчакъ бол, манга ёхтем-лигими къайтар, мени жигитим! Мен а сени кёлюнге тиймем, – дей эди къарт, жанган кёзлери бла къушха къарай, аны башын

жумушакъ сылай – ол жангы эт кесекни, къартны къолундан сермеп алып, эки къапханлай жутханда.

– Аламат! Аллах ыразылыгъын берсин бизге! Мен санга ыразыма, мени жигитим! Кел, антлы шүёхла болайыкъ, – деди да къарт, билмей тургъанлай, аны кёз жашлары чыкъдыла. Не ючюн – белгисиз. Бу адамла не къужурдула!

Иесини жумушакъ, къайгъыргъан ауазын эшитип, къуш огъурлулукъну сезип, кесини ачуланганын селейтди. Алай бла аланы араларында жаулукъ кетди. Сёз айтмагъанлай, тын-гылагъанлай, келишди.

Бир-эки ыйыкъдан иеси къушну башына териден этилген бёркчюк кийдирди. Батырланы кёзлерин жапхан эрттегили темир бёрклерине ушаш – сора жингиригине дери къалын териден этилген къолкъап кийилген къолуна орнатды да, ала тышына чыкъдыла.

Таза хауада къуш кесине келди, алгъыннгы ючюн къайтаргъанча, кенг къанатларын къагъып башлады. Иеси, къушну боюнун, кёкюрегин сылай, къанат тюклерин тарай, арбазда айлана эди эм тохтаусуз кесини ыразылыгъын айта эди. Къушну къулагъына ариу сёзлени айта, ол алай бла къушну кесине, кесини ауазына юйрете эди. Ма алай бла башланады бир бирни ангылау – адамны бла жаныуарны арасында ангылам.

Огъурсуз къанатлыны адетде болгъаныча къылыгъы – кёзлерин тегерек айландыргъан, желкесин кёпдюрген – жокъ эди, къуш жууаш болгъаннга ушай эди.

Дагъыда бир ыйыкъдан иеси къушну юйретип башлады. Базыкъ аркъаннга эт кесекни къысып, къыйырын ат юсюнде жашына тутдуруп, элден чыгъып, анга атны аямай чапдыралгъаныча чапдыртып, этни жерде сюйреп барыргъа буюрады. Ол заманда иеси къушну бёркчюгюн тешип, аны ызындан жибереди. Къуш этни алгъанлай, алайгъа чабып жетип, иеси къушну къолуна алгъанды, этген иши ючюн саугъалай, анга эт ашатханды.

– Пэ! Пэлэп! – деп, иеси къушну артха чакъыра эди, артха къайтыргъа, къолуна къонаргъа юйрете эди. Бир ыйыкъдан этни тюкю къуйрукъгъа алышханды, буркъутну юйретуу жангыдан башланнганды.

Алай бла эки ай да ётгюнчю, адам акъылы бла эм къадалып юрешгени бла кёкню патчахы кийик къушну кесине юйретгенди, энди къушну учуп кетерге эсинде да жокъ эди. Ала бир бирден айырылмагъан антлы тенгле болдула. Эм башы уа – ала бир бирге ышана эдиле, бир бирге хурмет эте эдиле...

Артда, къуш кебине келгенде, ала кёп жылланы таулада, къаялада уугъа бирге баргъандыла, ахырында уа адам анга «мени шүёхум», «мени жаным» деп айтып башлагъанды. Ойнагъанмы этесе! Ол аны бёркчюгюн тешгенлей, къалгъан иш а –

къушнукъу: ол кёз аллына тюшген жаныуарланы кьолгъа эте эди! Ол багъалы къара тюлкюлени, къарыулу бёрюлени окъуна тута эди. Уу таулада не да ипподромда байрамлада болса да, къуш бир заманда да иесин айыплы этмегенди, аны намысын тюшюрмегенди.

Алай адамла къушну жетишимлерине жалан да къууанып къалмагъандыла. Къаршы шуёхлары окъуна бек зарлангандыла, зарлыкъ а: «Сени махталгъан къушунг жугъутурну уа туталлыкъмыды?!» – деп айтдыртханды.

Иесини кёзлери ёхтемликден жандыла, кёкюреги ачыудан къайнады, къушну бёркчюгюн тешди, къушуна ышаныулу къарады. Ёхтем къуш иесине къарап ангылады: ол кеси юйретген къушуну намысы ючюн ёлюрге хазырды. Кёп жылланы ичинде шуёхлукъда жашап, ала бир бирни сёзсюз ангылай эдиле.

Къуш, ахырзаман къанатларын къагъып, кёкге чыкыгъанлай, къаялада отлай тургъан жугъутур сюрюуню къорккъутду. Ала уа, душман аланы марагъанын ангылап, къачып тебиредиле.

«Мен энтта да иеми намысын кётюрейим» дегенча, къуш сюрюуню ичинде эм онглу уллумюйюз жугъутурну сайлап, кесин анга атды.

Жугъутурну боюнуна бла сыртына жютю тырнакъларын чанчып, жерден бираз кётюрюп, къаяны кыйырына сюйреп, тырнакъларын ычхындырды. Ачы макъыра, хауада аякъларын силдей, жарлы жугъутур тик къаядан кетди!

Къуш, жугъутурну тунукъ таууш этип жерге тюшеригин сакълап, къанатларын къагъа, иесини кьолуна кьонду.

Къуш, кьолунда кьалын ёгюз териден этилген кьолкъапха кьоннганлай, иесини кьолун башхаракъ, къатыракъ кьысды. Алай этгени бла ол: «Къалай? Сени ыразы этдимми?!» – дегенге ушай эди. Иеси аны ангылай эди.

– Аллахха шукур! Мени батырым! – дейди иеси, бир ненча кере къушну бурунундан уппа этип.

Иесини кёзлери кёз жашладан толу эдиле!

Бу жолдан сора иеси къуш бла уугъа барыуун кьойгъанды.

Адетни-тёрени сылтаугъа тута: «Алай жарамайды», – деген эди ол.

Айхай да, къуш уугъа чыгъаллыкъ эди, не тюрлю жаныуарны сюйсенг да, туталлыкъ эди, бек къарыулу, озуп окъуна тири эди. Алай иеси аны уугъа алмай эди. Къарт халкъда жюрюген адет-тёрени сыйлай эди. Эм багъалы жаныуардан – жугъутурдан сора бир гюняхлы тюлкюню не да мурдар бёрюню тутаргъамы? Бир заманда да угъай! Ол сатхычлыкъ боллукъ эди, адет-тёрени сыйламагъан, сан этмеген.

Угъай, иеси къушну анга энчи ишленген жерде беклеп башламады, кьыш не жай аны сансыз этип кьоймады. Къыш суу-

укъда, тюлкую бёркню бла къой териден тонну кийип, къолуна къушун къондуруп, атына минип, ол шуёхлары бла къуш уугъа чыгъа эди. Алай бирсилеча болмай, ол къушун зат тутаргъа жибермегенди. Къалай-алай болса да, бек сыйлы саугъа къартха бла аны къушуна жетеригин хар ким да биле эдиле.

Къуш жугъутурну тутханды! Аны бла киши да тенглешмез! Ол хар кимден да иги кесекге онглуду, аны сыйына киши жеталмаз! Алай бир жол...

Кеч кюз арты эди. Иеси уугъа былай бир сагъышлы жыйылып башлайды. Жалан да кёзлери билдире эдиле, алай жана эдиле: Уу-Таш деген жерде къара-къонгур тюлкую айланады! Аны киши да туталмагъанды. Бостери элден Чон-Сары-Оя элге дери атлары айтылгъан буркъутчу уучула, бирге келишип, къушлары бла, эрттенбла эртте къууанч тыпырлы болуп, атлада жолгъа чыкъгъандыла.

Къара-къонгур тюлкую, кимни къушу жетип тутса да, хар уучуну сыйлы, жашырын мураты эди. Ол жаныуарны кюсетген – аны багъалы териси эди, андан да бек а – уучуну атыны махтау бла айтыллыгъы! Жарыкъ хапарлаша, бары да кеслери ни этген муратларын тереннге букъдуруп эдиле. Аланы хар бири да кесини къушуна ышана эди. Алай болгъанлыкъгъа, бары да бир бирлерини къушларына багъа биче, къоркъа къарай эдиле. Бегирек а – карт Буйлаш кесини айтхылыкъ къушун жиберликмиди деп къоркъа эдиле, ийген да къачан этерикди деп... Бары да аны шарт билирге сюе эдиле.

Узакъда къара-къонгур тюлкую къарелдиси кёрюннгенлей, Бает элден эм иги жаш уучу, къартланы хапаргъа болгъанларын хайырланып, къушун жиберди! Алай кёпню кёрген тюлкую аны терк эслеп, къалын кёкенлеге¹ ташайды.

Алай къуш, садакъ окъча, жумулуп, тюлкую жетеди. Ма бусагъат тутады дегенлей, хыйлачы тюлкую чатыр кибик ёсген къалын кёкеннге бурулуп, аны тюбюнде бугъады. Ол хыйлачыны кесини кючюн, заманны да тюз эсеплегени аны ёлюмден кьутхаргъанды!

Бирси уучула да алайгъа жетедиле. Тюлкую алдагъан къуш тюекъарын² кёкенлени бла къарагъачны³ арларына учуп, кесин кёпдюрюп, кирпиленип, ташха къонады.

– Иги хазырламагъанса. Керекли кепге келмегенди. Иерге ашыкъгъанса, – деди уучуланы эм таматалары акъсакъал Ча-лагъыз.

¹ Кёкен – юлкую, котур.

² Тюекъарын – тую чыгъана (верблюжья колючка).

³ Къарагъач – къадаркъан, акъчакъгъан, къудору терек, чыгъана терек (акация).

Бирсиле да, тынгылап к'ойгъанларына кёре, алай оюм эте болур эдиле.

Баёт деген элден келген жаш уучу, кесини ишин тындыралмагъан к'ушун к'олуна к'ондуруп, к'ара-к'онгур тюлкю букъгъан жерге ётдю, к'арагъач кёкенлени тегерегине айланды, алагъа ташла сызды, алай алайдан жашауну бек суйген тюлкюню чыгъаралмады. Аны к'ушу керти да алай иги хазырланмагъаны кёрюне эди. Ол акъсакъалланы огъурамагъанларындан да ангылашына эди.

Жаш жигитни этген ишин жаратмагъан, гешперлери тюшген уучула, чай ичип, кёл басаргъа жууукъдагъы к'ош таба атландыла. Бары да тынгылауну басып бара эдиле, алай ичлери уа к'айнай эди. Не медет. Алай болгъанлыкъгъа, кюн не бла бошалыр, кимни к'ушу тутар хыйлачы тюлкюню? Аллах кимге онг берир? Меникине иш берирми... деп, хар бири да былай сагъыш эте, ышана эдиле.

Алыкъа к'ошха жетмегендиле. Ачыу этген Баёт элден жигит к'уру да артха к'арай бара эди, бир заманда ол к'ычырды: – Ма! Тюлкю чыкъды!.. Кетди!

Бары да артха бурулдула да кёрдюле: к'ап-к'ара, ташкёмюр кибик, тюлкю, элия ургъанлай, таула таба к'ачып бара эди.

Экинчи к'уш кёкге кётюрюлдю. Энтта да – бошуна! Ох-ох-ох!

Тюлкю бир тюрлю чаба эди, нек эсе да к'уйругъун кётюрюп. К'уш анга алданды: тюлкюню жетип, кёкден энишге тик атылып, аны к'уйругъундан тутама дегенлей, ычхындырып ийди. Ахырында, кёзню жумуп ачхынчы, тюлкю к'уйругъун силдеди да к'утулду, к'уш а к'урлай к'алды! Тюлкю уа уллу тегерек ташланы ичине ташайды!

О, тамаша! Кесини к'уйругъун алдаулу хайырлана, нечик акъыллы зат болуп чыкъды тюлкю!

Заманын к'оратмай, тюлкю ташланы аралары бла таула таба кетип бара эди.

Ызы бла андан сора жиберилген к'ушла да болалмадыла. Ташдан ташха ёте, к'уш аны жетерни аллында такъыйк'аны ичинде тюлкю ташла артына уста бугъа эди, анга мыллыкларын атхан к'ушла уа к'уру к'ала эдиле.

Эм ахырында Буйлаш жангыз кеси к'алгъанын ангылады, насыбын сынаргъа энди кезиу анга жетди.

– Болсун, не болса да! – деп, к'ушуну башындан бёркчюгюн сермеп алды да, аны кёкге жиберди.

Билмей тургъанлай кёзюне ургъан кюн жарыкъдан к'ушну кёзлери к'амадыла, ол алыкъа ёлюмден к'ачып баргъан к'ара тюлкюню кёрмегенди.

К'уш бийикге кётюрюлдю, к'анатларын бираз жыракъ этип, ташча энишге атылды. Ох, бир такъыйк'а алгъа болса

эди... Жиберди тюшген онгну! Аркъанны узунлугъу тенгли бирчик къалгъанлай, тюлкую къалын кёкенлеге сыптырылды.

Ачыуундан къуш жангъдан кёкге юрюлдю, алай былайда ол ёзенде къымылдай тургъан бир жаныуарны эследи! Аны тюгю къызыл эди, энишгеде кюлкюлю жёбелей, жерден нени эсе да ала, ол бир тохтай, бир андан ары бара эди, затха да эс бурмай.

«Не болса да болсун! Мени ием мени тюлкую тутаргъа угъай, бу тамаша жаныуарны тутаргъа ийген болур!» Сора къуш окъча атылып, ол затны ызындан болду. Не болса да, аны къолгъа этерге керекди. Кесини иеси ючю! Къурлай къайтыргъа жарарыкъ туюлдю! Чырт да угъай! Жел къулакъда сызгъырды...

Ол къымылдагъан «къызыл жаныуар» къарт Къыдыкъ эди. Ол жууукъда тюкеннге аш-азыкъ алыргъа баргъан эди. Алай аны артмагъыны тюбюнде тешиги болгъанды. Жолда ол тешикден жерге бирем-бирем балтуз гыртла бла конфетле тюше эдиле. Аны эслеп, къарт аланы жыйып башлагъанды.

Узагыракъдан хахай-тухай, къычыргъан тауушла чыкъдыла, къарт жууукълашып келген дауурну эшитди, алай дагъыда бир конфетни алыргъа энишге ийиле, ол артха бурулду да, анга ашыгъып, атларына къамичини жетдире, хайдалап келген атлыланы кёрдю.

Алай ол заманда кёкден шууулдап жууукълашып келген зат къартны инбашындан сермеп, кёкге учду. Ол Буйлашны къушу эди! Тюз да олсагъатда къуш ангылады – «къызыл жаныуар» адам болгъанын, алай асыры къызыу учхандан, артха бурулалмай, кийик тутама деп угъай, жерге жыгъылмаз ючю, къартны инбашындан тутханды. Жарлы къартны инбашы анга учаргъа себеплик этген таянчакъ болду. Алай болгъанлыкъгъа, къартны къызыл тонуну сол инбашыны хурттагы къушну тырнакъларында учуп кетди. Къуш къагъып тутханда, къарт жеринде аякъ юсюнде чыдааялмай, жыгъылып, эки-юч кере бурулуп, энишге тёнгереди.

Биразгъа эсин ташлап, палахдан къутулгъанына ийнаналмай, апчини атылгъан¹ алаша къартчыкъ аякъ юсюне тургъунчу, болгъанны дауургъа алдыргъан учу жыйын аны тегерегинден алды.

– Ох, бу Къыдыкъды да...

– Кёр аны...

– Тамата, сен мында не этесе, бу ташлада?!

– Адам къартлыгъында кийик жаныуар болургъа мурат этгенди. Ха-ха-ха!..

– Ой-бо-ой! Сени къушунга аперим! Адамгъа чапханды...

– Аллына тюшгенни тутады, сора иги кепдеди!..

– Аламат къуш!

¹ Апчини атылгъан – бек къоркъгъан.

Даурдан кыыргъан уучула ол кюн кърурлай къайтханлыкъ-гъа, бир ыйыкъдан къалай алай болса да, къуш ол ахырзаман къара тюркюню тюз ызындан болгъанлай окъуна тутду, жарсыгъан иеси Буйлашны къууандыра. Къуш тюркюню ол биринчи кюн окъуна туталлыкъ эди, кюнню жарыгъы кезлерин къаматмаса. Алай къара тюркю да, ажалы жетгенин ангылып, намысы бла жоюлду: ахыр чакъда, къуш тырнакъларын алгъа жибергенде, артха тик бурулуп, арт аякъларына туруп, хырылдап къушха атылды! Къуш кесини усталыгъын кёргюзтдо: ол тюркюню жухундан тырнакълары бла сермеп, къаты кысханда, аны жаякъ суюклерин сындырды.

Дагъыда бир жол...

Жан-жаныуар, къанатлы да ачлыкъ сынагъан жаз башы келген заман эди. Кертиди, жыртхыч жаныуарладан сора – бары да. Ала кюн сайын уугъа чыгъа эдиле, жангы этден тоя эдиле, аны себепли ачлыкъны сынамай эдиле. Буйлаш кесини къушун бауда кьондуруп, этиучюсоча ашата эди. Сау кыышны тюрлю-тюрлю жангы этле мажарып тургъанды. Алай болмаса, къуш саныны-чархыны кючюн тас этерик эди.

Уучу къушну иги ашатмасанг, анга уллу хурмет бла къарамасанг, ол терк окъуна жашаудан тюркюлюп къалады, аны къарыуу-кючю кетеди, ол бетин-кефин тас этеди. Уучу къанатлыны хар керегин тапдырып турургъа керекди. Сынамлы уучула аланы къушлары не ашаргъа кюсегенлерин алгъадан окъуна билип турадыла.

Кюнлени биринде тюшде Буйлаш, этиучюсоча, къушну бёркчюгюн алып, анга алыкъа сууумагъан этчикни береди. Ашны сакълап тургъан къуш тырнакълары бла этни сермеп, къалай эсе да тапсыз, къужур кымылдап, этни жерге тюшюрюп иеди.

– Ай сени огъесе! Бу жылы кыыш окъуна этинги-женинги тас этгенсе, аман жашчыкъ! – деди къарт, ауазында алгъынча ийнакълау, огъурау болмай, сора кьол сырты бла къушну желкесине жетдирди.

Къуш аны алай этеригин сакъламай эди, аякълары къурукъгъа кыысылып тургъанлары себепли, тентиреп, жеринде чыдар ючюн, къанатларын жайды. Жеринден тайып, энишге салынып кбалса, шаугютлери созулуп, къуш иги кесек заманны кесине келалмай турлукъ эди.

Алгъын бир кере да иеси анга кёлкълалды болмагъанды! Къушну башына къан чапды – ачыуундан ол къанатларын къакъды да, ала бла иесин бир ненча кере урду!

Буйлаш бир жанына чартлады да, жерге жыгъылды.

Ишни алай бошаллыгъын сакъламагъан Буйлаш къушну къанатлары бла кётюрген букъудан чыдаалмай, баудан чартлап чыкъды, букъу басхан эшикни къатына сюелип, аманла айтып,

кьолуна алгъа тюшген къарагъачдан этилген къынгыр-мынгыр сибиртгини сермеп, баугъа къайтып, аны бла къушну сыртына урду.

– Анангы!.. Сен не этесе?! Телими болгъанса, иенге чабып? Къутургъанмы этгенсе! – деп къычыра эди къарт. Сора сибиртгини бир жанына атып, тентирей, чыгып кетди.

Бауну эшиги чыккырдап этилгенден сора да, къуш эшик артындан келген аман сёзлени эшитип турду. Не ди бу? Энди уа не этерикди ол? Кёлкълдысы, къартны аны жанына тийгени селеймеген къуш анда-санда къонуш агъачда къайгъылы кымылдай эди, эшикге къарай, алай иеси къайтмай эди.

Заман бара эди. Жай келди. Уучу бла къуш кеслерин араларында зат да болмагъанча жюрюте эдиле. Алай туюшгенлеринден сора, экинчи кюн танг аласында Буйлаш, баугъа келип:

– Кеч мени, мени батырым! Къартлыгъымда бозадан артыкъ ичгенме. Аллах ургъанды мени... Кишиле арасында алай гитче гурушхала – бош затладыла. Кел, жарашайыкъ. Дерт тутма. Сен билесе да, мен сени къалай суйгеними... – дей эди ол, къушну боюнун, кёкюрегин да жумушакъ сылай. Къушну бёркчюгюн тешип, аны кёзлерине терслигин ангылап къарады. Иесине къушну жаны ауруду, аны узатхан этин кьолундан сансыз алып, ашады, кесини ич сырын чырт да билдирмеди. Алай ачыуу ичинде кългъан эди...

Кюнлени бир кюнюнде уучула – Бостериден сынамлы буркътучу, белгили домбрачы, шуёху Чалагъыз бла Буйлаш бауда ишсиз бош тургъан къушларыны кёзлерин ачаргъа акъыл этдиле. Уучула чукуйлары кёкге жетген бийик таулагъа атландыла. Ала узакъгъа бармадыла, нек дегенде аланы къушлары алыкъа чыныкмагъан эдиле, къушларын хазырлагъанла да аланы уугъа иерге ашыкмай эдиле. Алай тау этеклерине жетгенлеринде, Иссык-Кёлню сыйдам юсю кёрюнгенде, акъсакъл Чалагъыз, тёмей, къушун кёл таба жиберди.

Къуш, кийик-зат болмагъанын ангылай, иесине ыразы эди – ёпкелерин тазаларгъа, керирге, къанатларына къарыу алыргъа, кёлден ургъан желни аллына учду, ызы бла таулагъа бурулду. Эки кере тегерек айланып, шаугютлерин ишлетип, къанын ойнатып, ыразы болуп, къайтып, къуш айтхылыкъ буркътучу иесини кьолуна кьонду.

Ызы бла Буйлаш да, бёркчюгюн алып, кесини къушун жиберди.

Бауда асыры кёп тургъандан, къаны уюй башлагъан къуш да биринчи къушча этди. Алай узакъгъа да кетмей, учхандан къанмай, ол артха арсарлы бурулуп, иеси таба учуп тебиреди.

Сынамлы къушчу Чалагъыз, иш тапсыз боллугъун сезе, кычырды:

– Эй, Буйлаш, терк букъ! Баям, сен аны жанына тийгенсе, ала уа бек дертчиледи! – деп кьошду ол.

Болмады. Буйлаш, бозадан эсирип, кьошну кельоне тийгенин ангылап, атдан терк тюшдю да, уллу тегерек ташлагъа чапды. Ташлагъа жетип кьутулургъа юч-тёрт атлам кьалгъанлай, кельо сыннганы огьурсуз этген кьош аны жетди, инбашларындан сермеди да, кьаргъа жыкьды! Буйлаш жерге бети бла тийди! Кьынкь этмеди. Ол кесини терслигин ангылай эди. «Бу манга кьалай дерт жетдирликди?» – деп сагъыш этеди жаны кьыйналгъан уучу, тауушсуз-чуусуз, жыйырылып жерде жата. Кьош бош окьуна аякълары бла кьысса, кийими кьартны аны биз кибик жютю кьурч тырнакъларындан сакъларыкь туююл эди. Болса да кьош алай этмеди. Кьартда кельо не бек кьалса да, ёхтемлиги, намысы сынса да, кьартха: «Энтта да бир кере кельоме тийсенг, мен санга ма былай дерт жетдирирге боллукь-ма!» – деп, сёзсюз айтханча болду.

Баурундан жатып тургъан кьарт жалан да кьош аны бетине, кёзлерине жара салмасын деген сагъышда эди, жыгъылырдан алгъа бетин кьапталыны жагъасы бла жапханына да кьарамай. Кьош, хорланып жатып тургъаннга кёл кенгдирип кьарады да: «Кьлакь!» – деп кьычырып, кьанатларын кьагъып, учуп, жан-жанына чайкьала, жууукьда ташха кьонду.

Кьош андан айырылып учханда: «Экен, уллу палахдан кьутулдумму? – деп арсарлы сагъыш этеди уучу. – Эшта, ол алыкьа мени кёзюмю тырнап алып».

Кьоркьуп, не болады, не кьалады дегенча, кьапталыны жагъасындан тегерекге кёз жетдирди.

– Ой, жарлы, кьоп! Сау кьалгъанса! Охо-хой! Тап кьутулдунг! – деген уллу ауазы бла шуёху Чалагъыз алайгъа жетди. Аны ауазы Буйлашны кельон ырахат этди, ол ынчхап, аякь юсюне турду. Аны кьан жугъу бетин кёрюп, Чалагъыз ачы кьычырды:

– Эй кьыйынлы! Бу жаныуар ишин этгенди! Бир да кьурумаса, кёзюнг саумуду?!

Алай кьан кёзонден чыкьмай эди. Жарадан кьызыл кьаны сийгенликге, Буйлаш кёзлери кёргенни ангылап, шукур этип, кьууанды, кельо ырахат болду. Бетине жара тюшгенликге, бетинде тап кьалгъанлыкьгъа, кюнню жарыгъын кёрлюкдю! Баям, кеси да билмей, кьош биленнген кьамача жютю тырнагъы бла иесини жаягъын кьулакь жанына дери жыргъанды. Кьалтырагъан кьоллары бла жарадан саркьгъан кьаннга тие, Буйлаш:

– Ох! Жаныуар манга дерт жетдирди! – деп мурулдады.

Тюзюн айтханда, кьош иесине кьан чыгъарча жара тюшюрме деп турмай эди. Ол бош кесини кьылыгъын кёргюзтгенди.

Къуш сол аягы бла къартны инбашындан, онг аягы бла уа къапталыны жагъасындан тутханда, къарт башын силкип, жаягъын къушну онг аягыны къыйырда тырнагына илиндиргенди. Иги эди алай къалгъаны, не боллукъ эди, ол тырнакъ къартны кезюне жетсе уа?

Къуш уучуну шуёху ат иерден мамукъ кесекни чыгырып, кюйдюрюп, тютюн эте тургъан мамукъну Буйлашны жарасына басханына къарап турду. Кесини терслигин ангылагъанча, ол башын энишге ийди.

Алай бла дерт жетдириу тохтады. Кёлкъалдылыкъ, огъур-сузлукъ кетдиле. Андан сора къуш иесине заран жетдирмеди. Хар заманда да къол аяз узунлугъу тенгли жараны иесини жаягъында кёре, ол, баям, этген ишине ёкюне эди. Буйлашха да ол бек уллу дерс эди. Къушла аланы кёллерине тийгенлеге нек, къалай дерт жетдиргенлерин уучу эртте эшитгенликге, кеси уа ол затны сынамагъан эди. Бу иш аны жашауунда биринчи да, ахыр кере да болуп чыкъды.

Иесине чапханлы юч жыл озгъанлыкъгъа, затха да къарамай, къуш тегерекде эм белгили, эм батыр уучу къанатлыгъа санала эди. Иеси аны эркелетип, багъып, ариу къарап турду. Алай бир жаз башында ол жаяулай къушну элни къыйырына элтди, бёркчюгюн тешди, аягында бауланы кетерди да, айтды:

– Энди санга, хурмет эте битеу ишинге, айтайым: жарсыугъа, мен сени тийишлисича тынгылы туталлыкъ туююлме. Заман бузулгъанды, санга жангы эт ашатып тураллыкъ туююлме... кесибизни да аш бла жалчыталмайбыз. Менде кёлюнг къалмасын. Санга ёмюрде да ыразы болгъанлай турлукъма, сен бир кере да мени намысымы сындырмагъанса, башымы ёхтем тутуп тургъанма, жерге бир да къаратмагъанса, сени манга чапханынг окъуна мени даражамы кётюргенди. Энди кеси жашауунг бла жаша, мени жашауум – туман. Сау къал! – деп бошады ол, дагыда бир кере кесини къушуну бурунундан уппа этип, сора кезлери кез жашладан толуп, шуёхуну кезлерине тюрслепп жютюу къарады.

Аланы къарамлары тубешдиле! Бир бирге хурметлик, бир бирин суйген сезим аланы жүреклерин толтурду! Адам къушну башын жумушакъ сылады да, бошлады.

Учду да кетди! Азат болгъанын ангылагъандан, башы бираз тегерек айлана, къанатлары ауур чайкъала, къуш кёкге бийикден бийик кётюрюле бара эди.

Азатлыкъ! Энди бу учсуз-къыйырсыз кёк саулай аныкъыды! Къалай суйсе, алай жашарыкъды! Бу эркинликни, насыпны анга иеси бергенди! Аны къолундан келгенди!

Къуш таула таба бурулду, алай эм бийикге чыкъгъанда, не этерге билмеди, къайсы жанына учаргъа да. Сёзсюз, аны уясындан эрттеден да киши учмагъанды. Ол бош къалгъан, чачыл-

гъан, кишиге керек болмагъан, атылып къалгъан уяны кёрюрге суймей эди. Дагъыда не айтсанг да, ол иеси бла насыплы, зауукълу жашагъанды. Энди уа не этсин? Жангыз кеси анда кёк талада къара белгичик болуп къалгъан иеси бла уа не боллукъду? Энди ол къалай жашарыкъды? Мудак болуп къалгъанды...

Ёмюрге да былай айырылыпмы къаллыкъдыла, энди бир бирлерин кёрмейми къаллыкъдыла? Нек? Не ючюн? Къуш арта айланды.

Анда, тюбюнде, суу жагъада тегерегин кегет бахчала алгъан ариу элде, таланы эм кыйырында ол иесин кёрдю, ол къол аязын кезлерине тутуп, кёкге къарап тура эди. Иесини башы бла эки кере учуп, эки кере ачы кычырып, къуш таула таба учду. Бары бир, эркинлик татлыды! Анга къаршчы барыргъа къарыу жокъду...

– Сау бол, шуёхум, мени таянчагъым! Сен мени бла энтта да саламлашып айырылыр ючюнмю къайтып келдинг? Мен санга ыраыма. Сени бу дунияда, ол дунияда да унутурукъ туююлме. Энди эркин болуп жаша. Аллах сени кёкге патчах этгенди, анга тийишли бол. Сау къал!.. – деди иеси.

Андан сора ала бир бирге тюбемедиле. Жыл да озгъунчу, къарт къушун нек ийип къойгъаны халкыгъа белгили болду. Къыш ортасында къарт ёлду. Ол ахыр кюнлерин жашагъанын, ичер суу таусулгъанын сезе болур эди. Ол бушууну къушну жюреги да сезген эди. Тыш элледен да айтхылы буркътчу учу къартны ашыргъа кёп халкъ жыйылды. Аны жансы санларын къабыргъа сала туруп, кёкде къушну ачы кычыргъан тауушу чыкъды, халкъ кёкде тегерек айланып къалкыгъан къушну кёрдю!

– Ой! Буйлашны буркъту келгенди!

– Къайда?

– Ма анда, кёкге къара!

– А-а, ол жугъутурну тутхан кырааны!

– Дагъыда къарт Къыдыкыгъа чапхан!

– Андан сора да Буйлашны кесине да!

– Хоу бир да!

– Кертиди...

– Тамаша! Къалай билди иеси ёлгенни...

– Сейир, болады да аллай шуёхлукъ!

– Астофюруллах!.. – дей эдиле, кёкге къарап, адамла. Кесини иесине къушну ол этген ахыр хурмети эди.

Ма энди уа ол къуш, къарыуун тас эте, къартлыгына юйренеди. Мазаллы къанатлары бла кёкню жыра, кесинден жюз кереге ауур жугъутурлагъа чаба, аны эсинде да жокъ эди быллай чекге жетериги, бу къанатла желде къалкыалмай къаллыкълары, иелерин кёкге кётюралмазлыкълары.

Эркинликге чыктыгъанындан сора, эки жылдан ол кесине тиши нёгер тапханды, ол а адамлагъа тузактыгъа тюшгенди. Аны жашауу анда къалай къуралгъан болур? Къадаары къалай болду? Иеси кимди? Бир зат да белгили туююдю. Къайтмады. Адам кесине башхаланы не мадар бла да юйюрсюндюре биледи! Сау-саламат болгъу эди – игиси олду. Жарыкъ жан эди ол къанатлы...

Къарт къушну башында сагъышла къатышдыла да, аны ачы къычырыгъы жангыдан къая къызыча таулада эшитилди. Аланы тюбешиулери уа? Аны къалай унутсун? Эки алаамат жан кёкню экиге бёлдюле. Ала узакъдан бир бирин марай эдиле. Бир бирлерин билмей, болса да бир бирлерине хурмет эте эдиле.

Эм ахырында, къадаар болур эди, жаз башы кюнлени биринде аланы къарамлары бир суусаргъа илиндиле да, экиси да бийикден анга атылдыла. Ол семиз суусар аланы иелик жерлерини чеклеринде эди.

Къуш суусаргъа алгъаракъ жеталлыкъ эди, алай аны бла эришген – тиши къуш болгъанын эслеп, хурмет этип, эсде болмай тургъанлай, учуп, кёкге тик чыкъды. Тиши къуш аны анга этген хурметине тийишли багъа бичди. Къушха ыразы болуп, суусарны сермеп алды. Андан сора башха кюнледе экиси да, кёкде къалкъа, бир бирге жууукълашып башладыла. Аланы дайым бир бирге тарта эди. Ахырында ала бир уягъа къошулушдула. Эки къуш бала чыгъара эдиле, бирин а къанатларына олтурта эдиле. Жорукъгъа кёре, къарыулу къуш бала къарыусузну уядан атады. Жашауда андан ары жангы тёлюню эм къарыулу бардырады – мындады табийгъатны уллу адыллыгъы. Къарыусуздан къарыусуз тууады, андан эсе къарыусузла болмасынла, ата-бабаларыны атларын аман бла айтдырмасынла.

Энди уа ма – бир баласы да аталарын эсине тюшюрмеди. Бири да учуп келмеди. Ауур тийгенликге, ол табийгъатны жоругъуду. Сау тургъу эдиле, Аллах сакъласын аланы палахдан, замансыз ёлюмден, уучуланы ауларына тюшгенден. Сау турсунла! Ол да ата-анагъа насыпды. Аладан бири атасыны уясында къалыргъа болур...

Кёк чууакъды, кём-кёк, кёзле айбатлыкъдан тоймайдыла. Жайны ортасы эди. Чыран жанындан салкъын урады, ёзенден къызыулукъ бери жетмейди. Къуш ач болгъанды. Учаргъа, уугъа чыгъаргъа сюеди, алай кесини къарыууна ышанмайды. Уясына да хазна къайталыр. Аны юсюне да мыллыкчы къушлагъа азыкъ болургъа суймейди... Дагъыда къоншуда жаш къуш учуп кёрюнеди, аны жерине кирип башлагъанды. Ол мени хыликкя этерге боллукъду, не да мени сакъат этерге. Угъай! Намысны таза, бийик сакъларгъа керекди...

Бир жол къарыусуз тырнакъларында андан ычхыныргъа кюрешген алыкъа жаны чыкъмагъан къарт къоянны келтире эди, кючден-бутдан уясына жетдирди. Къыйналып уча,

ол: «Неге керекди быллай жашау – къарынынгы тойдуралмагъан!» – деп, къайтара, ачыудан жарлы къоянны атып иерге да бир болду. Алай аш орунну да эсге къалай алмагъынг. Къоянсыз ачдан ёллюк эди. Ол аш жашауну бир ыйыккъгъа созду. Болса да ол ыйыккъ айтырча артыккъ къууанч келтирмеди. Энтта да къаллай бир жашаргъа боллуккъду былай инжилип? Шо бир жанны окъуна ёмюрлюк жашауу болса эди. Суйсенг, суймесенг да, ёлюмге бойсунургъа керекди. Сора жашаугъа былай къадалып илинирге неге керекди?

Уянгдан чыгъалмай, къарыусуз болуп, кеси керегинге баралмай, болгъанны ийисге алдырып. Угъай, андан эсе намысы бла ёлген игиди! Намысынгы тюшюрмей, башынгы ёхтем тутуп ёлген – ол да жигитликди! Алай жалан да жигитле эталлыккъдыла. Жашау бек багъалы болгъанлыккъгъа, ёлюм а кючлюрекди, ол къоярыккъ туююлдо. Андады эм бийик адыллыккъ: къартла кетедиле, жашлагъа жер къоя, жашлагъа жашауну бардырыргъа керекди.

Жашау жалан да алай барады. Болса да, саула намыслары бла ёле, ёлюмню хорлайдыла! Алай бла...

Къуш, кесини сагъышларына батып, кёз байланнганын эслемеди. Тауланы кёкге тирелген тёпшелери башындан салыннганча, дауур этип аууп, болгъанны басып къоярыккъгъа ушайдыла.

Ингирги салкъын желчик къушну санларын суууккъсуратды. Къуш кёкюрегин керип, энишге – къара мияла кибик жылтырагъан кёлге къарады, сора бирси жанында кёзню къууандыргъан эрттеги межгит минаралагъа ушагъан акъбаш таулагъа, учсуз-кыйырсыз кёкге – тегерекде хар неге да иги кесек аууккъну барын да аулагъан къарам бла, къанатларын керди да, бир-эки кере къагъып, сора битеу ёзеннге жайылгъан уллу кычырыгъы бла къаядан энишге чынгады! «Сау къал, багъалы жашау! Жарыккъ жашау, ёмюрлеге сау къал!!!»

Кеси ёмюрюнде учсуз-кыйырсыз кёкню патчахы болуп тургъан къуш, этиучюсюча, къанатларын жаялмай, ташча, энишге учду. Кесини ёлюмюне учуп баргъан къуш кёкюрегин тюсюнлей тюбюнде жютю ташха буралды...

Къуш – дайым да Къушду!

*ДОДУЛАНЫ Аминат
кёчюргенди.*

ЖАННЕТТЕ БАРГЪАН ЖОЛДА

Бишкекде таш жаннган заман, чыгыр башдан къурт агъызады. Къуру адамла угъай, битеу жаны болгъан затла да, къургъакълыкъ къысхан чабакълагъа ушаш, салкъын жер излеп, къызыудан бугъар къайгъыдадыла. Шахарда ёсюм кёп болгъанлыкъгъа, аланы салкъынында бугъарча, битимле тубюнде барысына да жер жетмейди. Аны юсюне Бишкекде асфалт жолладан, цемент майдандан, бийик бетон юйледен келген, сора арт заманда машинала кёп болгъаны себепли, гумулжук уялагъа ушаш, аладан чыккыгъан аман ийисле – была барысы да солууунгу тыядыла. Аны бла да къалмай, къатыбызда Къазахстанны кюнчыгъыш жанындан да исси хауа урады. Къургъакъсый тургъан Аралны тузлу хауасы да чыранларыбызны эригенлерине себеплик этедиле дейдиле алимле. Сёзсюз, чыранланы эригенлери бла кюн да къызыудан къызыу болады. Жерден тузлу тылпыуну чыккыгъаны битимлени къурууларына себеплик этеди.

Иссык-Кёлден иги жер болурму?! Жайда – салкыын, кыышда – жылы! О, нечик ариу, сейирлик жерди! Чыммакъ-акъ къарлы тау бийикле, жашиллей тургъан арча¹, къалын нарат агъачдан ургъан салкыын хауа, кёк кёлню кенг толкыунлары адамны санын-чархын сериуюн салкыын суугъа сугъадыла, ёпкелеринг а таза хауадан толады! Быллай къызыуда бишкекчиле, къуру шимал жанындагъыла угъай, кыыбыла жанындагъыла да Иссык-Кёлге ашыгъадыла. Бирсилеча, мен да, отпуск алып, бу къызыудан туугъан Иссык-Кёлүме тебиредим. Иссык-Кёлде туугъаныма, Аллахха минг кере шукур эте, къууаннгандан башым кёкге жетеди! Дагъыда, бизни насыбыбызгъа, бу жерни сакълагъан ата-бабаларыбызгъа да мен ыразыма. Мени ары барыууму дагъыда башха сылтауу бар эди: битеу жууукъларым, сабийлерим да анда жашайдыла. Алай ол башха хапарды, кеси да узунду...

Теркирек жетерме деген акъылым бла мен жангы кюнчыгъыш вокзалгъа келдим. Уллу автобусха олтура турмадым да, аллында терезесинде «Бишкек – Чолпон-Ата» деген жазыуу бла къамыжакъгъа ушаш, томпайгъан къонгузлай², адамла «бусик» деп атагъан микроавтобусха келгенимде, аны бир жартысы толуп эди. Ары кирип, олтурургъа бир бош жер излей, ортада бир жукъасакътал арыкъ къартны къатында бош жер кёрдюм. Таш жаннганнга да къарамай, терлей тургъанлай да, башындан акъ кийизли къалпагъын да тешмей олтургъан къартны жанында

¹ Арча – артиш (можжевелик).

² Къонгуз – майский жук.

бош жерге олтурдум. Акъсакъал манга кесини онгсунмагъан, багъа бичген къарамы бла башдан-аякъ къарады да, намыссына, бир жанына тепгенча этди.

– А-а, кел, кел, олтур, бирге жолну кыысхартырбыз, – деди ол, суймей. Селеше билмеген ойдемез, кызыудан къачып баргъан шахарчыладан бириди деп, манга ыразы болмагъаны аны къарамындан билинип къалды. Охо дедим ичимден, кёрюрбюз ким ушакъ бардыра билмегенин. Мен гитчелигимден бери иссык кёлчю къартла бла бирге ёсюп, аланы айтхан таурухларына, тукъумланы юслеринден хапарларына тынгылагъанымы къайдан билсин бу къарт.

Мен олтуруп, биргеме баргъан жолоучулагъа да къарагъынчы, маршрутка ичине бир хайт деген мазаллы, терлегени да желкеси бла бурчакъ-бурчакъ тегюле, кепчюген бети бла бир жаншакъ сары шинли тиширыу кирди.

– Келинчикге айтхан эт, мен келирге чай этип турсун, ёсmezлик! Сен Асаннга айтдынгмы, мени тюбеп алсын деп? Арта ишин сылтаугъа тутуп, ёсине бир зат тюшюп къалмасын! – Тиширыуну жыл саны эллиден аз атлап болур эди. Ол семиз болгъаны ючюн кеси жыл санындан эсе, уллу кёрюнеди.

– Хау, анам, тюнене кече да, бюгюн эрттенли да айтханма алагъа... – деп, аны ызындан эрлай кирген жыйырмажыллыкъ кыыз, келинимиди-кызымыды, жууап къайтарды. Аланы бирге ушагъанларына кёре – бет къаны бла, кезю-къашы бла – ол аны кызы эди.

– Энтта дагъыда айт алагъа, ёллюк туююлсе! Мен сизни неге деп тапханма, ёсmezликле? Мен сиз тогъузугъузну ёсдюргюнчю ёллюкме... энди сиз къарагъыз манга... – деп жилияй эди тиширыу.

– Къойчугъуз энди, адамланы аллында айыпды... – деп, акъырын шыбырдады кызы.

– Къоймайма, ёсmezликле! Адамла деп... Кимни да не иши барды мени бла?!

Автобусда аракъы ийис чыкъды. Ол аман ийис ол тиширыудан чыгъа эди.

Кызы анасыны хали ючюн уялды, адамланы алагъа къынгыр къарагъанларын эслеп, ол башын энишге ийип, къарамын букъдура эди. Анасыны алай этгенинден уялып, теркирек кетерге ашыгъып:

– Ма артында бош жер барды, ары олтуругъуз, – деди.

Алыкъа къалайгъа олтурургъа билмеген тиширыу жилияп айтды:

– Олтурмайма артында, анда къалтырап, битеу санларымы ууатырыкъма! Ай келин, сен артына барып олтурчу! Бу жерге мен олтурайым, – деп, бир отуздан атлагъан келинге буйрукъ халда айтды.

Алай айтыр деп эсинде болмай, ол келин сейирге к'алды. Ол аны таныймыды-танымаймыды – белгисизди, сёз да айтмай, анга жерин к'оюп, маршрутканы артына ётдю. Элчи келинле, не десенг да, намыслыладыла, ол бурундан бери алай келеди.

– Жолда к'усуп иймейим деп олтург'ан эдим аллына... – деп, келин, мени жаным бла ётюп бара, бурун тюбюнден мурулдады.

Битеу олтург'анла ол сары шинли тиширыуну халлерин жаратмай барг'анлары к'ерюнюп тура эди.

Ол а тохтаусуз бардыра эди:

– Э к'ыз, сумкаларымы барын да салдынгмы? Унутуп к'ойма, эсинге бир зат тюшюп! Шофёр бла оноулашдынгмы? – деп, к'ызын онгсуз эте эди.

– Эй, шофёр, мени сумкаларымы унутуп к'ойма, билеме мен сизни, сизге бир зат урларг'а болсун ансы, – деп к'ыжырык'лады ол шофёрг'а. Тюз да жууап алг'анлай, жангыдан башлады: – Энди бар да кеси ишлеринг бла к'юреш, менгиреу кибик суюлма да! – деп, к'ызыны этин ашай эди.

Ачык к'ерюнюп тура эди, олтург'анла, мен да ол санда, ол к'амамаг'ан сары шинли тиширыуг'а ачыуланганыбыз. Аны алай этгенине кесибизни к'ючден тыйып тура эдик. Тиширыуну ол чабак к'езлерин к'ермез ючюн, мен ич хуржунумдан газетни чыг'арып, анга к'арап тебиредим. Мен аны ачыуум келгенден алдым.

– Я-а, астофюрюлла-а! Жарлы, затха эркинлиги болмаг'ан киши! Аны эри к'алай т'езеди?.. – деп жарсыды мени жанымда к'арт киши, аз эшитилрча, мурулдай. Ол к'амамаг'ан эшитсе, мени иги к'юнюмю к'ергюзтюр деп, саг'ыш этген болур эди ол, баям.

Ол к'амамаг'ан к'атыннга б'елюнюп, мен ол кишини унутхан ок'уна этген эдим. Аны айтханы бла ыразы болг'анча, башымы булг'адым.

– Ол тог'уз сабийинги к'арг'ышдан сойг'андан эсе, ала жүрюген жерни уппа этип айлан, – деп, к'арт к'ыжырык'лады бурун тюбюнден. – Ненча сабийсиз, ненча насыпсыз адам барды бир сабийи ок'уна болмаг'ан... – Мен тынгылап к'ойдум. Аны айтхан сёзлерини бир терен маг'анасы болг'анча к'ерюндюманга. К'ерек болса, жолда да сорурма деп саг'ышландым. – Бурунгулула бошдан айтмаг'андыла, тиширыу эркек ат кибикди, жүгенин бир кесек бошласанг, ычхынып кетип, хар затны да унутур деп. Ма, эркинлик берилгенди да, энди уа ала адамланы да эслемейдиле. Адет-к'ылык'ны, намыс-сыйны ахыр да унутхандыла... – деди, хар ким да эшитирча, ак'сак'ал. Баям, т'езалмады: – Ахыр да бетлерин тас этгендиле... – деп, ак'сак'ал, ачыуланып, айтханын к'айтарды. Битеу ол айтылг'ан сёзле ол тиширыуг'а айтылг'анларын сездим. Баям, аны ол да сезген болур эди, бизни таба ачыуланып к'арап, башын бир жанына

бурду. Кёрюмдюлю ёхтем къартны хали ючюн ол къартха айтырыкъ сёзлерин, оюмун айталмады. Алай болмаса эди, ол тиширыу кишиге да бет этмей, хар кимни букъусун бардырлыкъ эди... Ол заманнга бусик адамладан толуп, жеринден тепди.

– Бисмилляхий, – деп шыбырдады къарт. – Я Аллах, жол бер.

Эрттенликде сагъат он болгъанлыкъгъа, бек кызыу эди, хауа айланмай эди. Булутсуз кёк кызыулукъдан жана эди. Аллах айтса, юч-тёрт сагъатдан Чолпон-Атагъа жетеме деп, жашым да мени машина бла тубеп алады деген сагъышла тынчайтдыла да, газетими окъуп тебиредим. Белгилиди, битеу бу баргъан адамланы Иссык-Кёлю таза шаудан сууу, жатхан жер кибик кюнню жумушакълыгъы бла салкъын хауасы кесине тарта эдиле. Адамланы насыпларына деп жаратылгъан кёлюбюз! Жаннет жери! Жер этегинден бу тауушлукъ жерлени кёрюрге ненча адам келеди бери, биз а былайда бу къудуретни багъалай билмейбиз... Мен газетими окъуялмай эдим, нек дегенде сагъышларым тынчлыкъ бермей эдиле.

Биз сахарны шимал жанында айланч жолгъа чыкъдыкъ. Маршруткада баргъанла кёбюсю тиширыула эдиле. Жанымда олтургъан къарт, башын да шинтикни къулагъына таяндырып, къалкъый тебиреди. Бизни аллыбызда жаулугъу бла олтургъан тиширыуну кёюнунда сабийи жилип башлады. Тиширыу а, тегерекге да къарап, анга киши къарамагъанын кёргенден сора, жыйрыгъыны кёкюрегин ачып, сабийине ёшюнюн салды. Сабий да, ёшюнню эмип, чам-чам этип, анасыны кёкюрегине жабышып, жукълап барады. Битеу дуния анга – къуру аны анасыды. Анасы бла аны сюто болса, анга болду. Жашауну андан алады. Келин, сабийине ёшюн салгъанына уяла, ёшюнюн кёлу бла жапды. Жарлы ана, баласы ючюн жан берликди! «Ана – шыйыхды», «Жаннет ананы аякъ тубюндеди» деген сёзле бурундан бери айтыладыла. Келинни жанында терезе къатында олтургъан тиширыу, жаш адам, былай къарагъанда, бир къыркъ жылы болгъан, телефонну къулагъына элтип, кишиге да къарамай, аямай хапарын бардырады. Маршруткагъа миннгениннен бери алыкъа телефон бла селешгенин тохтатмагъанды. Маршрутканы артында уа – жаш адамла аямай лахор эте.

Билмей тургъанлай, бир хурулдагъан таууш чыгъып, мени ачууландырды. Сабийлигимден бери хурулдагъан тауушну суймейме. Аскерде окъуна, ротаны офицеры болуп тургъанлай, хурулдагъан адам болса, аны кече эшикге кыстап, сапог бла тюе эдим. Энди уа къалай этейим? Ол а – ол сары шинли тиширыу, ёлю жукъусу этип. Баям, башына ол ичгени ургъан болур эди. Битеу олтургъанла анга ыразы туююл эдиле, алай этер онлары болмай, бир бирлерине къарап, тынгылауну ийипдиле. Мен да,

ташдан этилмегенме дегенлей, амалым к'зуруй, к'вартха соруулу к'варамымы бурдум. Ол да, манга бурулуп:

– Эсинги бёлме быллай ак'тылсызлаг'а. Кел, андан эсе, хапар айтайык'... – деди ол. – Ма ол жаш тиширыу бизни элде жашайды... – деди аз эшитилир к'варт, мени сол жанымда олтург'ан, терезеге саг'ышлы к'варап барг'ан тиширыуг'а... – Жазык', сабийи жок'ду, эки кере эрде болду, насыбы тутмады.

К'вартны «ненча сабийсиз, ненча насыпсыз адам барды бир сабийи да болмаг'ан» дегенин мен терк ок'уна ангыладым кимни юсюнден айтханын. Мен эсгердим: тюз автобусха минип, бош жер излей к'вараг'анда, ол жаш тиширыу бла к'варамларыбыз бла тюбешдик да, ол а терк ок'уна терезеге бурулуп к'валды. Мен анга эс бурмадым. Энди уа мен жашыртын аны таба к'варап турдум. Тиширыу кертиси бла да суюдюмлю эди, алай мудах эди. Нек мудах болг'аны да ангылашына эди. Аны ачы к'вадарын эшитгенде, анга жаным ауруду. Андан сора да мудахлык'ны артда к'валг'ан, терезеден к'рюннген жашил ёзенле бла узак'да тау бийикликке бере эдиле.

Биз, Бишкекден чыг'ып, айланма жол бла тебиредик. Мени башымы бияг'ы саг'ышла бийледиле. Битеу ариу тиширыула былай насыпсыз некдиле? Ма аллай сары шинли тиширыуг'а, ариу сыфаты да, ак'тылы да болмаг'аннга, Аллах к'еп сабий да, иги эр да береди... Ол соруу манга эрттеден бери тынчлык' бермейди. Ах, тюзлюк болмаг'ан дуния, ол алай нек бола болур? Аллах хар заманда да ариу бла ак'тыллы тиширыулары насыпсыз нек этеди? Ол Асыл да, Хар Нени да К'рген дейдиле да? Да к'вайдады да Аны асыллыг'ы?

Мени башымдан, жарсыуг'а, бу дунияны к'ююп кетген к'бызланы ачы к'вадарлары кетмейдиле: Сайкал, Жангыл мырза... ай чырайлы Ак-Моор, Бубусары эм Таттыбубу. Битеу союзг'а белгили болг'ан актрисаны, ариу тиширыуну Бакен Кыдыкееваны ажымлы к'вадары, аны ёлюгю бир ненча кюн моргда атылып, киши алырг'а келмей тург'аны...

Мен ак'сак'алны ауазындан кесиме келдим:

– Ай, батыр, нени юсюнден саг'ыш этесе? Кел, хапар айтайык', жолну к'бысхартайык'.

– Да бош алай... – дедим мен.

– Солург'амы бараса? Кесинг да к'вайданса? – деп башлады к'варт, мени ушак'г'а чак'ыра. Битеу к'варт адамла этгенча, мени аз-аз хапарг'а тарта.

Ол мени жеримде к'боймай эди.

– Сен, баям, шахарда ишлей болурса? Не к'ууллук'даса? – деп, ол ушак'ны андан ары бардырырг'а суюдю.

– Хау, Бишкекте ишлейме, – деп, мен к'бысха жууап бердим, менден айырылыр эсе деп. – Студентлеге саясатдан дерсле береме.

– Саясатданмы? Саясатдан окъутамыдыла да? – деп, къарт соргъанын тохтатмайды.

– Хау, аллай илму барды. Кеч жаратылгъанды, – деп, кыыс-ха жууапладым, ал сагъышларымдан да къутулмай.

– М-м-м, бусагъатда битеу саясатчыла болуп къалгъандыла. Халкъны юсюнден бир киши да сагъыш этмейди, – деп, суюсюнмей айтды акъсакъал. – Таза чынтты саясатчы халкъны юсюнден, къыралыны юсюнден сагъыш этерге керекди, халкъыны жашауун игилендирирге керекди... Раззаковча, Абдрахмановча, Ибрагимовча тийишли адамла бир заманда иш боллукъ болурламы? Не да артыбызны кыысып, ит юсюндеми чабып айланырыкъбыз? Аладан сора, келген къуллукъчуланы алсакъ да, аладан бир деп бири халкъ ючюн ишлерге деп чыкъмагъандыла. Ала билген – жалан да тапханны кеслерине алыргъа, бир бирлерин марап, сора итле кибик жыргышадыла...

– Да не айтайым. Аллай сагъышла мени да къоймайдыла. Жууап жокъ.

– Саясат – ол халкъгъа, къыралгъа уста оноу этиудю. Бу автобусда да тюз алай: жаш да, къарт да, къагъанакъ сабий да, менича къартла да, сенича алимле да, акъыллыла да, тохтаусуз хурулдап келгенле да... – деди ол, жийиргенчли сары шинли тиширыу жанлы баш булгъап. – Мында болмагъан сен тапхы эдинг. Барысына да алагъа таматалыкъ эте билирге керекди, аманланы ариу кыылыкълы этип, тюз жол бла элтирге керекди. Ма, къарачы Назарбаевха – къазахлыланы президентлерине! Кесини миллетин нечик кетюргенди! Барысын да къыйын кезиуден чыгъаргъанды, дауурсуз-дуурсуз, митингсиз миллетин иги жашаугъа келтиргенди. Он жылны ичине къуру жерде жангы сахар ишледи, хар кимни да иш бла жалчытды, аны бла да къалмай, кытайлы къазахлыланы чакъырып, юй-журт берди, жаш адамлагъа билим береди, бизден окъуна бизни тарыхлы Каркырны бла Иссык-Кёлде пансионатланы кесине алды. Ол кесини къыралын да, миллетин да айнытды, бусагъатдагъы Ататюркчады!

Къартны сёзюн бёлалмай, тынгылап олтурдум. Тоба!.. Кырал таматала, саясат алчыла бла алимле, анча жылны къыралны бла жамауатны мурдорларын тинтип, эс бурурча жукъ тапмагъанда, бош адам, элчи къарт а алай бош, алай тюз сагъыш этеди бу соруу бла байламлы! Ким болур бу адам, СССР-ни заманында ол райком, парторг, не да тарыхдан устаз болур эди деп сагъыш этип, тезалмай, андан сордум...

– Акъсакъал, сизни бийик билимигизми барды? Не къуллукълада ишлегенсиз?

– Мени бир бийик билимим да жокъду. Къуллукълада да ишлемегенме. Жаш заманым уруш жыллада ётгенди, ол заманда билимим къайдан боллукъ эди. Мен жалан да сегиз класс-

ны бошагъанма, – деп, ол манга сынап къарады. – Хар затха да жашау юйретгенди. Болгъан окъууум олду. Жалан да сабанда ишлегенме.

Бизни элде быллай адамгъа таза жюрекли адам дейдиле. Тюз айтылгъанды!

– Ма олду саясат. Огъесе мен терсми айтдым? – деп, къарт айтханына сокъураннганча, манга къарады.

– Угъай, сиз тюзсюз...

– Алай эсе, сен, баям, саясатчыланы иги окъута болмазса? – деп, анса да къысыкъ кёзлерин андан да бек къысып, хыликкя этгенча, къарт менден сорууп башлады. Алай айтханы бла, ол мени намысыма къатылды.

– Ким биледи... Алай ол башда айтылгъанланы бла бусагъатдагъы саясатчыланы мен окъутмагъанма. М-м-м, аны къалай тап айтайым... – анга ангылатыргъа кюреше, ол къыйын да, керти да болгъанын, мен айтдым, саясатны миллет, жамауат деген бир жангы бёлюмюн окъутханымы.

– Ой, ол а неди? Ангыламайма... Бирде саясат дейсе, бирде миллет... Кеси тилибизде ангылаталлыкъмыса? – деп, акъсакъал сейирден жаннган кёзлери бла мени таба бурулду.

О Аллах, мен элчи къарт кишиге къалай ангылатайым дуняны алимлери ангыламагъан затны. Хар заманда да ма алай болады, ангылатыргъа сёзюм жетишмейди. Андан эсе айтмагъы эдим. Мен уялдым. Алай эсе, хар нени да анга ангылатыргъа кереди.

– М-м-м, къалай айтайым, бусагъатда дуняда аллай къоркъуу барды, глобализация деп, башхача айтханда, дуняда болгъан уллу къарыулу къыралла, желмауузла кирик, экономиканы жаны бла анса да къарыусуз къыралланы жутуп къоярыкъдыла. Бизнича гитче халкъланы, минг жылла бла къуралып келген адет-тёрелери, тиллери, маданиятлары думп болуп къалыргъа боллукъдула. Кесигиз билесиз, тил жокъ болса – миллет да жокъ. Андан аман да, андан къоркъуулу да не барды? Аны себепли гитче халкъланы, аланы ичинде уа къыргъызлыланы, къалай сакъларгъа да, къорууларгъа да боллукъду деген соруу тууады. Бусагъатда ол бек уллу къоркъууду, – деп, ол ангыларча айтыргъа кюрешдим.

Акъсакъал энди не айтыр, ол мени ангылагъан болурму деп сагъыш этгинчи, ол айтды:

– Ой, къуру олму? Мен а къоркъан да этдим, болгъанны къоркъутхан не жаныуарды деп, – ол кесин багъалатды. – Билип къой, къыргъызлыла ёмюрде да жокъ боллукъ тюйюлдюле, бизни ёкюлюбюз барды – Манас. Къыргъызлыла ол глобализацияны эртте башлагъандыла.

Мен не айтыргъа билмей, сейирден ауузуму ачдым! «Аллах! Не магъанасыз затды, – деп сагъыш этдим, – гитче къыргъыз

халкъны ол къарыулу, кюйсюз иш бла не байламлыгъы барды?! Огъесе ол, хар замандача, кыргъызлыланы махтанчакълыкъларымыды? Мени сейирсиннгеними кёрюп, къарт ышарды: – Не, ангыламаймыса? – деп, жарыкъ ышарды. Айтырча зат жокъ эди. – Тынгыла, бизни эрттегили батырыбыз Манас былай айта эди: «...тюрюлю-тюрюлю тайпаладан адамланы жыйып, аладан халкъ этдим». Ууакъ тайпаланы жыйып, ол халкъ этди. – Ма алай! Кертиси бла да... – кыркъ тайпалы халкъны бирикген кыргъызлыла кючлюдюле. Жангыдан кеслерини тайпаларын кючлей, Алтайны кенг аулакъларындан башлап, Итил сууну чыкыгъан жерине дери уллу кырал къуралгъанды. Къуру кыргъызлыла кеслери аллай бир жерни жарашдырып ишлеяллыкъмы эдиле? Кыргъыз деген сёзню «кыркъ тайпадан къуралгъан халкъ» деген магъанасы барды. Бусагъатда окъуна ненча миллет барды ичибизде, андан да кёп туююл эсе? Арт заманда кёшулгъанланы саны уа? Ма алай, кесинг айтханча, къарыулу къарыусузну хорлайды. Кезиуге кёре. Къарыулу да, кючлю да болуп, кёп адамгъа оноу этерча, акъыллы да, ётоу да болгъан, къаты да хан керекди. Алай болмаса, кеслерини кыралны къурап, аны сакълаялмай, бирси халкъла бла къатыш болгъан кыпчакъ, уйгъур бла дунган миллетлеча болуп къаллыкъбыз. Къарачы жарты дуняны кеслерине бойсундургъан Чынгысханнга бла Александр Зулкъарнейге, аланы кючлерикъарыулары кеслерини халкъларын бирикдиргенде эди, алай бла хорлагъандыла тегереклеринде халкъланы. Айтхылыкъ файгъамбар Мухаммат (Аллахны саламы анга болсун) биринчи кесини бычхырында¹ тайпаланы бирикдиргенди, ызы бла битеу арап тайпаланы, артда уа уруш бла бирси халкъланы хорлап, барысын да бирликге келтиргенди. Ол хорланган халкъланы барысын да бойсундурурча, ислам дин кийирилгенди. Нек дегенде халкъгъа оноу этер ючюн, халкъ бир затдан къоркъургъа керекди. Келишмегенлик, къаршчылыкъ туююш чыгъарады.

О Аллах! Ма санга! Бу иш эрттеден окъуна бара кёреме! Сора глобализациядан къоркъмазгъамы керекди? Биз бошунамы къоркъуп, жарсыйбыз? Биз ол затланы, баям, энди ангылай турабыз. Бу къара-къатышлыкъны кюллукугъа тургъан бир саясатчымы къурагъанды огъесе, ол эрттеден бери болуп, унутулгъанмы этгенди? Алай да болургъа болур. Жангыз бу элчи къарт окъуна тынч да, кесгин да ангылатады хар нени да, ол дунягъа белгили саясатчыла бла алимле ангылаталмагъан затланы. Аны бла бирге уа, жашаудача, бош тилде ангылатады. Сёзсюз, ол айтхан бары да тюз туююлдю, алай аны сагъышларыны ёзегинде тюз оюм этерге боллукъду. Адамгъа жашаудан иги дерс бармыды!

¹ *Бычхыр* – юзюк (род).

– Сен айтханлай, гитче халкъланы желмаууз жутуп кьоймазча, кесинги тининги, тилинги, адет-төрөнги сакъларгъа керекди. Гитче халкъла кючю-къарыуу болгъан халкъланы төгерегинде бирлешселе, жалан да ол заманда сакълаяллыкъдыла кеслерин. Алай болмаса, биринчи – гитче миллетле, ызы бла – андан аз уллуракъла, бир кесекден а уллу миллетле да желмаууз кыраллагъа аш болуп къаллыкъдыла. Алай болмаз ючюн а, алгъа айтханымча, акъыллы башчы керекди, миллети ючюн жанын берлик адам. Бурун заманладан бери ма аллай батырла халкъгъа башчылыкъ этип тургъандыла, аны болгъан кыйынлыкълардан къутхара. Бурун халкъланы уйсунлуланы, саклыланы, гунланы, андан сора бурун Туран эм Иран кыралланы бла аланы халкъларыны кючлюккери къайдады? Ала чачылдыла, жокъ болдула кеслерини болмачы башчыларыны хаталарындан, – деп, акъсакъал манга къарап тохтады, не айтырыкъды деп. Мени сын къатханымы бла тынгылагъанымы кёрюп, ол андан ары башлады: – Угъай, ала тамырлары бла ахыр да къурумадыла. Ала аз болуп, бизни арабызда, бирси кыралланы ичинде жайылып, башха миллетлени маданиятлары бла къатыш болуп, аланы тиллерин алып къойдула. Заманында кыргызлыла, бусагъатдагъы тюркюле, монголлула, кытайлыла бирикмеселе, кеслерини кыарыуларын кючлемеселе эдиле, ала да жокъ боллукъ эдиле. Жер башында ёмюрлюк зат жокъду, адамла да, халкъла да, кыралла да ёмюрлюк туююлдуле. Аны ючюн айтадыла, хаух дуния деп. Хар зат да тюрленеди, айныйды, сора жокъ болады. Къуранда окъуна: «Гюняхлыланы гюняхлары ючюн кюл этдиле, аланы орунуна уа жангы тёлю жаратылды», – деп айтылады.

Ма санга! Юлгю алырча, бурунгулу акъыллы къартларыбызны тийишли туудукълары къурумагъандыла! Кыргызлыланы ичинде быллай узакъгъа къарагъан акъыллы къартла болгъан къадарда миллетибиз да къурурукъ туююлду... – аллай сагъышлагъа батып эдим мен, акъсакъалны тынгылы айтханына тынгылай.

Гитче автобусчукъ терк жетди. Ол мудах кыыз да – ол къарагъаныча, терезеге къарап, ол сары шинли, тырманчы тиширчу да, хурулдап, тохтаусуз жукълай эди. Артында шинтикледу уа кыргызлыла жашла орус жырла айта эдиле. Мыйыкылы шофёр, жанларыбызны кёлуна алып, бизни бу жер башында жаннет жерге – Иссык-Кёлно жагъаларына – жетдирди. Виз тар Боом ауузгъа жууукълашдыкъ, аны ызындан а, Аллах айтса... жаннет кёл...

ГЕЛЯСТАНЛАНЫ *Танзиля*
кёчюргенди.

САНАТНЫ ДЕМЕНГИЛИ КЪАНАТЫ

Къулийланы Къайсынны жашы Азамат 1963 жылда Нальчикде туугъанды. Ол, 1978 жылда сегиз классны бошاپ, Ленинградда Иогансон атлы сурат ишлеген школгъа киреди. Аны бошагъандан сора, аскерде къуллукъ этеди. 1988 жылда И. Е. Репин атлы архитектура, скульптура эм живопись академиягъа кирип, 1996 жылда аны жетишимли бошайды.

Биринчи энчи кёрмючюн Азамат атасыны 80-жыллыгъына атайды, ол Чегемде Къайсынны Юй-музейинде 1997 жылны ноябрь айында, ызы бла уа – Къабарты-Малкъар маданият фондда Нальчикде ётеди. Ол жыл Тюркде Анкарада Къайсынны юбилейин белгилегенде, Азаматны ишлерини энчи кёрмючю да болады.

1998 жылда Хюрриет Эрсой – Анкарада Ахмед Есеви атлы Фондну президенти – Азаматны ишлерге чакъырады. 2010 жылдан башлап, ол Эскишехирде Анadolу Университетини суратлау санат факультетинде окъутады. Азамат тюрлю-тюрлю кёрмючледе бизни республикабызны кёрюзтеди. Аны ишлеген суратлары адамлагъа белгилидиде, аланы кырал эм энчи коллекциялагъа бла галереялагъа аладыла. Тюркню премьер-министри Демирель Анкарада дуняны суратчыларыны кёрмючюнде эки суратны жаратып сатып алады. Ол суратла уа Къулийланы Азаматны суратлары болуп чыгъадыла.

Азаматны суратларында портрет, натюрморт, дин эм баиха тематика бериледи, алада жангызлыкъ, адамны излени, аны тини, баиха ёмюрлени заманлары бирден кёрюнедиле.

Атасы Къайсын бла жашы Азамат санатны эки деменгили къанатдыла: Къайсын – суратлау сёзю устасы, Азамат – бояула бла сурат ишлеуню устасы.

Шамшудин бла Мевлана

Дуа

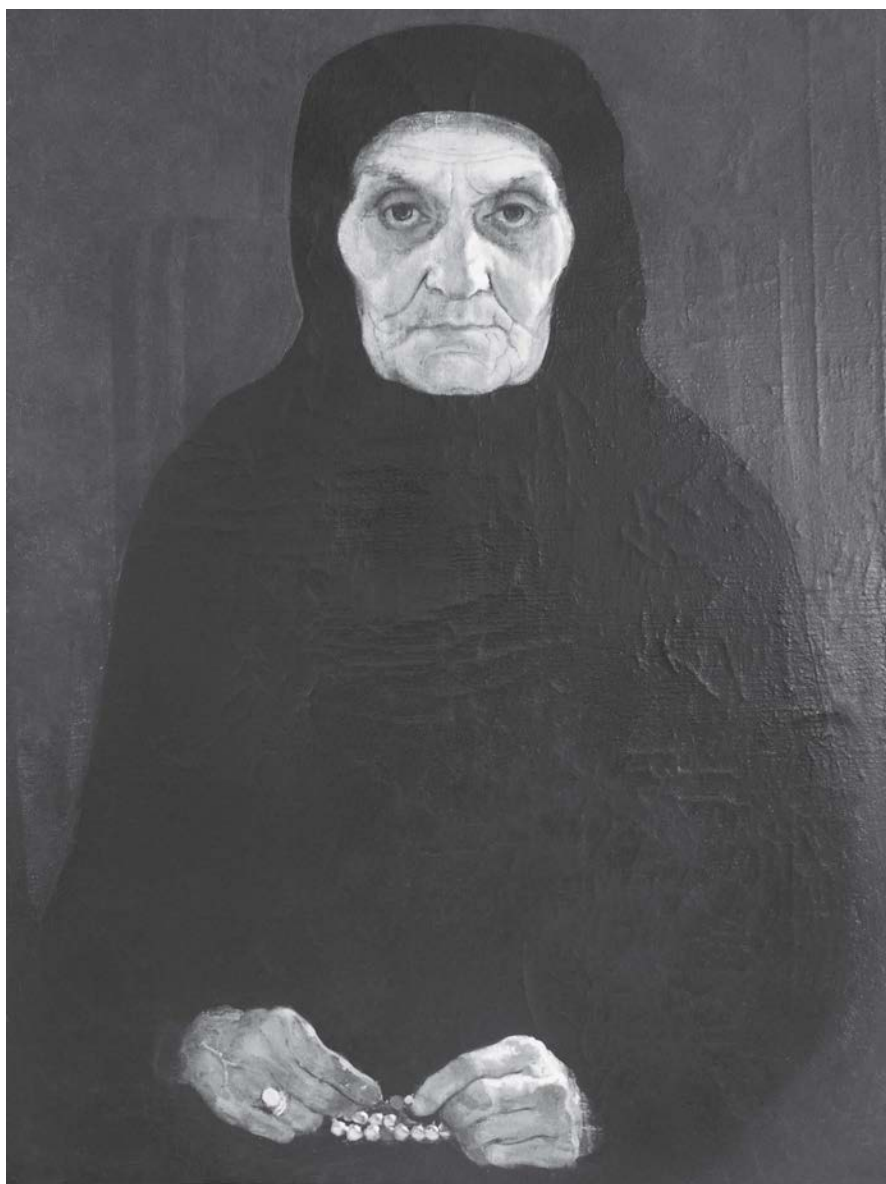
Натюрморт

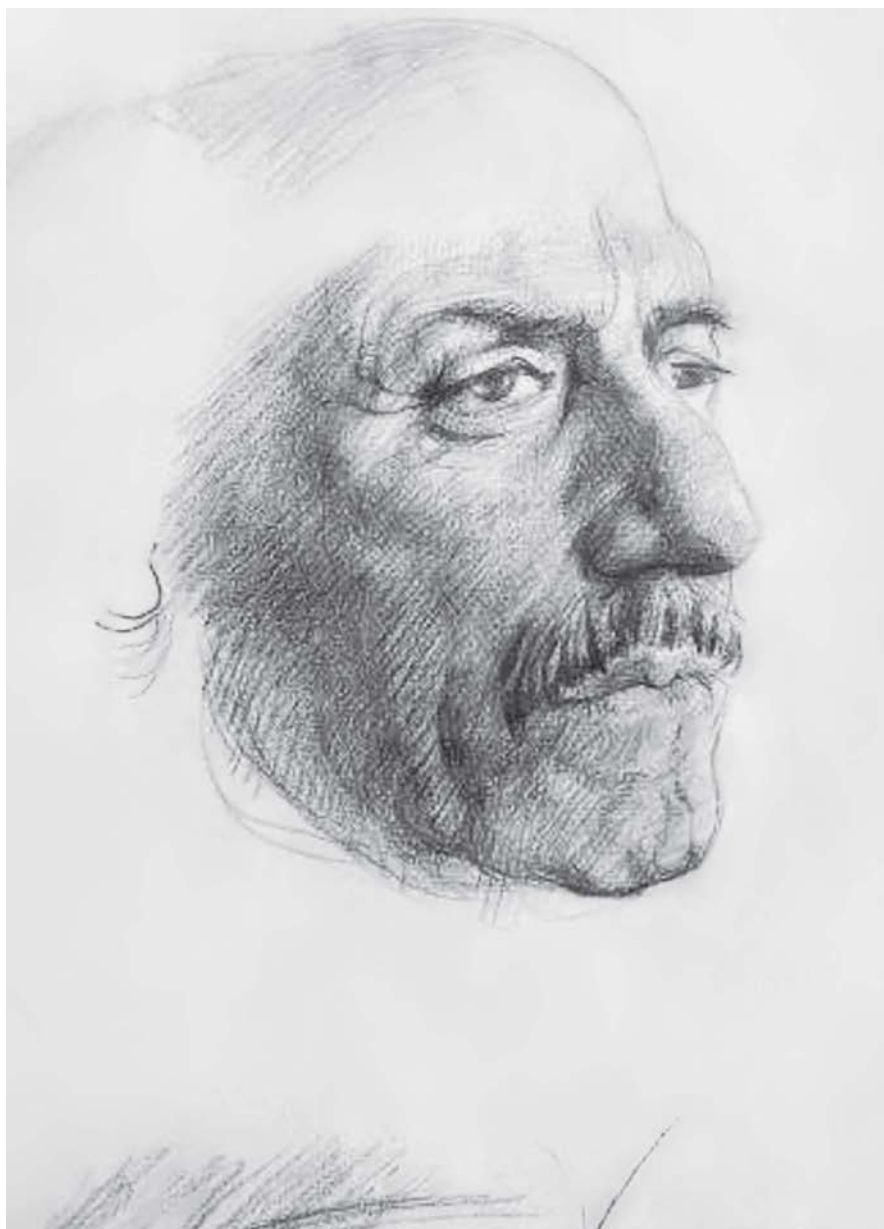
Кокбар

Кгулийланы Аубекир

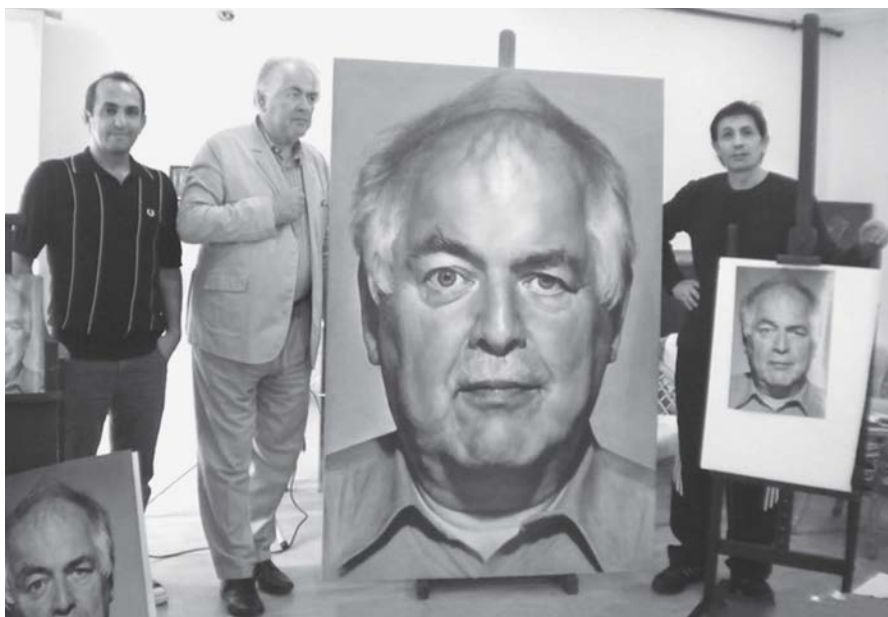
Къулийланы Сайхат

Атамы сураты

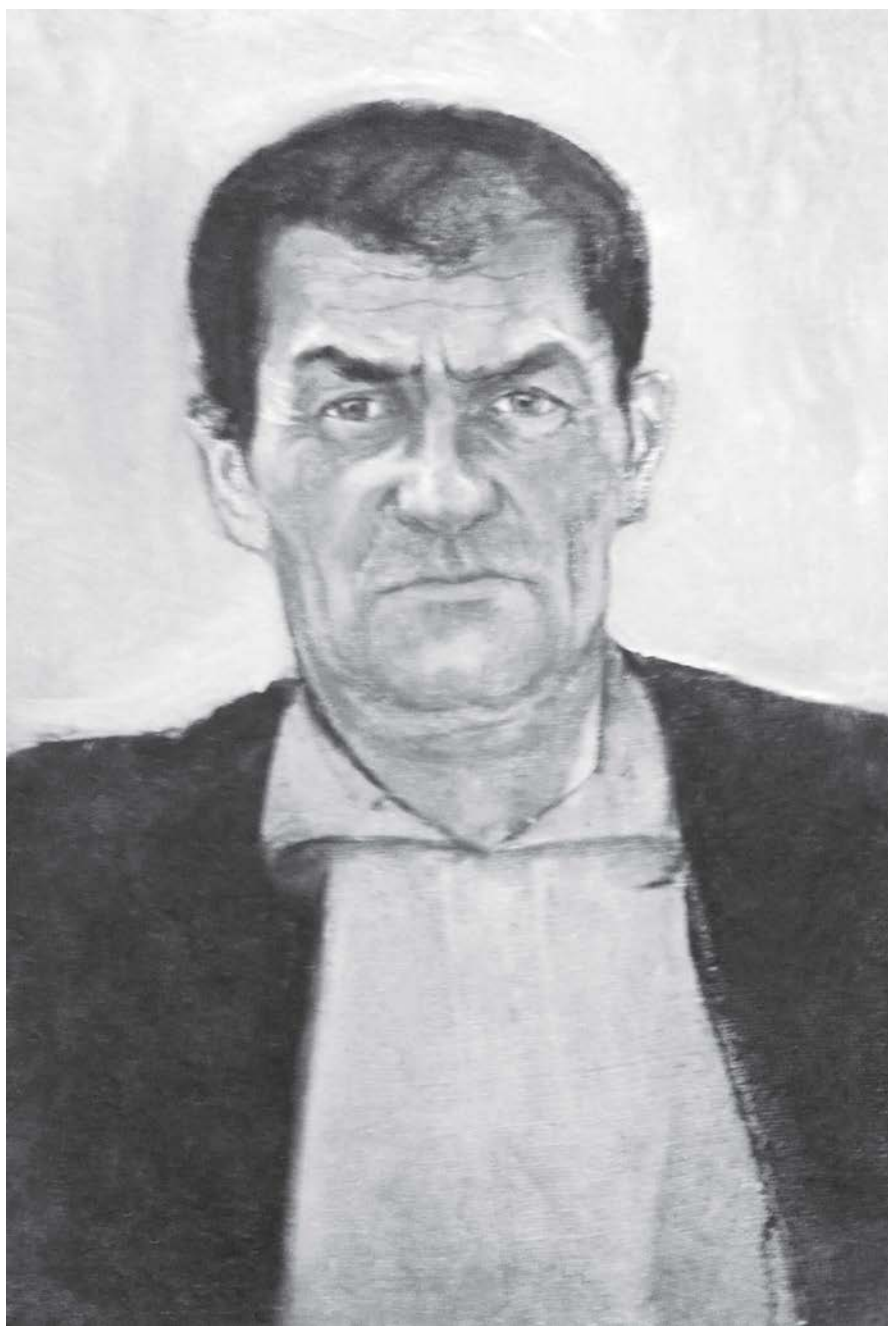
Дув 3. Къулийланы Азамат бла Яхи Бараз

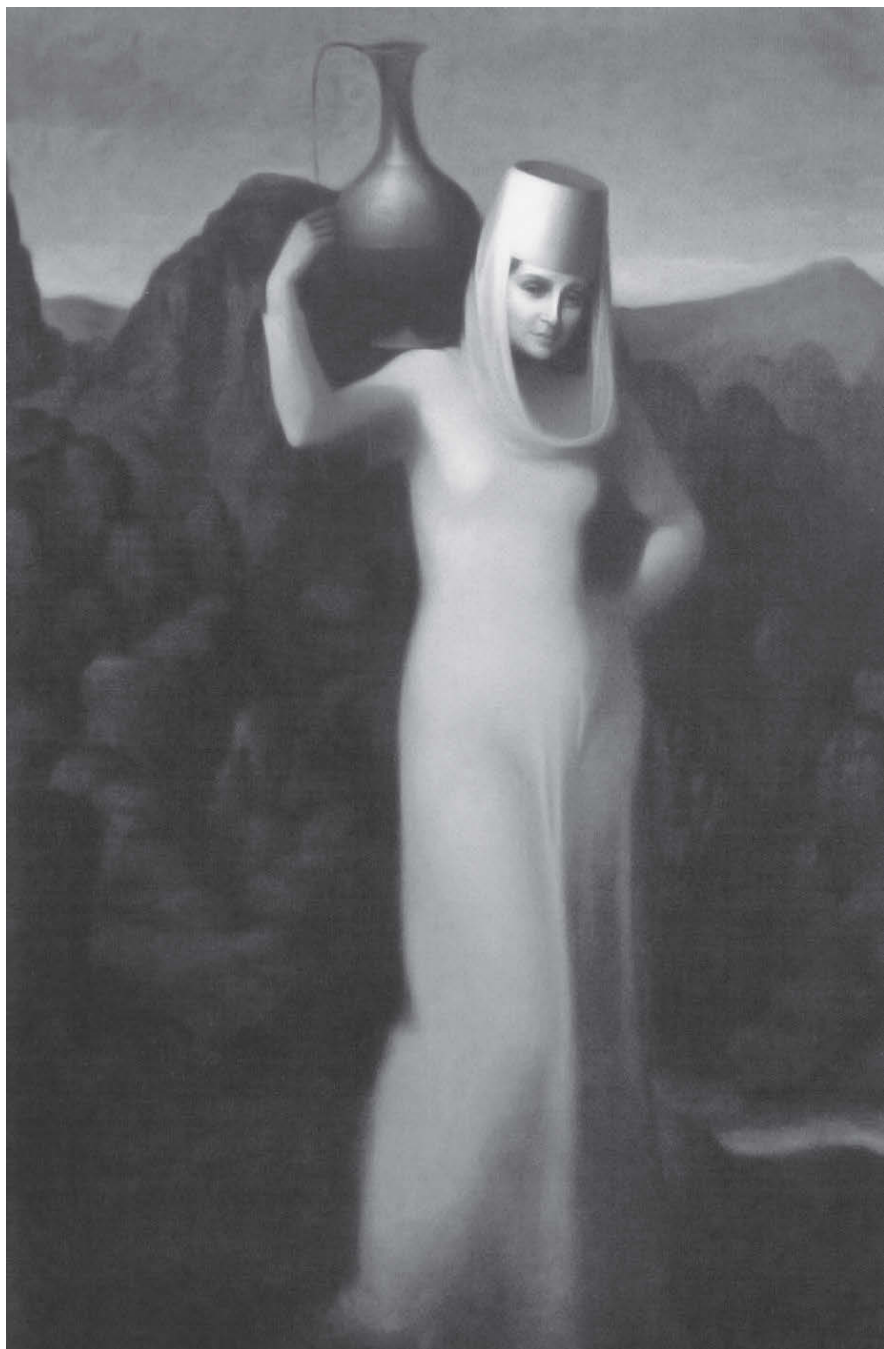
Къулийланы Азамат бла Рене Блок. 2017 ж.

Макъам

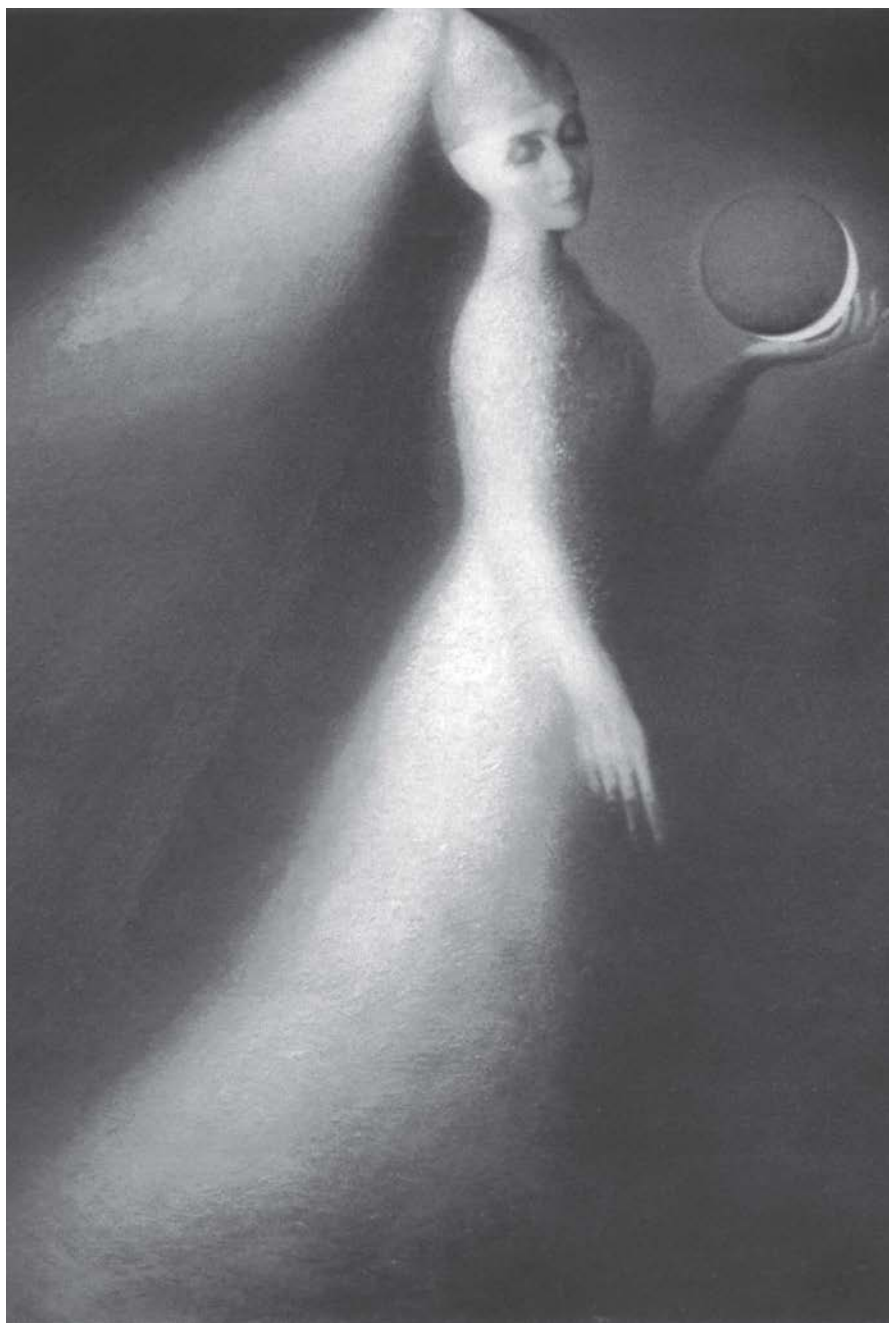
Кѳулийланы Саггыт

Ана суу келтирди....

Балерина жумуртха кѣабукѣда. 2007 ж.

Ай тәңсәу

Кзыл кѳбузчу

КЪАЛАМ СЫНАУ

Жаникаланы Жамал Булунгу элде 1969 жылда туугъанды. Школну да анда бошагъанды. Школну бошагъанлай, аскерге кетгенди. Аскерден къайтхандан сора, туугъан элинде колхозда ишлегенди. 2013 жылда Каменка элге кѣчюп, бюгюнлюкде анда жашайды. Тутмакъда котельныйни директору болуп ишлейди. Назмуланы гитчелигинден окъуна жазып башлагъанды. Анга назмулагъа сүймекликни къонакъгъа келиучю ата-ана къарындашлары – Къулийланы Къайсын, Толгъурланы Зейтун, Мокъаланы Магоммет – сингдиргендиле.

ЖАНИКАЛАНЫ ЖАМАЛ

АНАМА

Къыйын кюнюмде жюрегимде, анам,
Тюшсенг эсиме, сау болады жарам.
Сени къолларынг, хычыуун жумушакъ,
Кече-кюн да болгъанлай бизге сакъ.

Мудахлыкъ жанымдан кюлча учуп кетер,
Жюреги сезгенча аурусанг, жарсып жетер.
Жел сууургъанча аурууунгу сылап алып,
Жангыдан туугъанча, жаныга жан салыр.

Сенсе, анам, келирими сакълагъан,
Къарангы кечени кюнча жарытхан.
Ачынгы-тогъунгу билген да сен, анам,
Тынчаймаз жюреги: къайда болур балам?

Ашасам гыржынын анам ийлеген ундан,
Менден насыплы болмагъанча жерде бир жан.
Кюмюш бетли болгъанды къара чачынг,
Къыйынлыкъ кѣрмесин огъурлу жанынг.

Ненча сабий, туудукъ ѳсдюрдюнг апчымай,
Бирча сүймеклик бердинг бирин айырмай.
Башымы салып жатама бешик тутгъан

къолунга,

Аллах болушсун бизни ючюн жашау жолунга.

Къанат битдирип жашаугъа бизни учурдунг,
Ачыр жерледе къутхарып турдунг.
Къууанчха бурулуп хар кюнюбюз,
Боранда, желде жылыды ана юйюбюз.

* * *

Ата-ана деген – жүреги кёкча ачыкъ
 Аллай адамды аланы кьюандырлыкъ .
 Ол кимге да билеклик этер,
 Къыйынлыкъда кимге да жетер.

Ата-ананы къыйынын билген,
 Аурусала, кёз жилимукъ ийген,
 Ата-ананы ыразы этип жашасанг,
 Ачымазса, абынып жыгъылсанг.

Абынсала, кёкюрегинг мамукъ болсун,
 Ач кюнюнде сени кюлунгдан тойсун.
 Ата-ана бла жарыкъды кюнюнг,
 Ала саулукъда берекетди юйюнг.

Ата-ананы сен жаныса,
 Тамырында жүрюген къаныса.
 Аурусанг, биргенге аурурла,
 Къыйналсала да, санга жан салырла.

Кесинг ата-ана болсанг, аланы излерсе,
 Къыйынларын жашауда ол заманда билirse.
 Къубултхан сёзлери эсинге тюшер,
 Къыйнагъан эсенг, жүрегинг кюйюп-бишер.

* * *

Тыхтенгенден ариу тау болмаз,
 Аллах насыпдан кери къоймаз.
 Жашаууму жарыкъ жырча этген
 Туугъан элим булутлагъа жетген.

Атха минип, мен чабыучем,
 Булунгуну тар орамында.
 Анамча, сен ёсдюргенсе,
 Къысып мени кююнунга.

Учуп жетеме, къанат битип,
 Тауларыма салам берип.
 Тансыкълайма Булунгуну –
 Жулдузлагъа жууукъ журтуму

Алгъышда айтыла табийгъатынг,
 Жашасын къартынг-жашынг.
 Назму жыр санга этилген,
 Жаннетча бизге берилген.

Келген къонакъ сейир эте,
Акъ тауларынг кёкге жете.
Ариу хауанг, чырын сууунг,
Агъачда ариу бууунг.

Дармансыз хауанг сау этген,
Халкъгъа Къайсынны берген,
Табийгъатынги жыргъа салгъан,
Дуниягъа атын айтдыргъан.

ГЫЛЫУЧУКЪ

Къаражух гылыучукъ талачыкъда ойнайды,
Анасындан сюдтен тоюп, тегерекге чабады.
Иечиги къууанып, аны башын сылайды,
Ариу айтып, тузчукъ берип, къоюнуна къысады.

Кюнлени кюнюнде жашчыкъ юйге келеди,
Оруннга чабып кирип, анда аны кермейди.
Жашчыкъ мудрахчыкъ болуп, охтунуп жияйды,
Гылыучугъун излеп, анасы тегерекге къарайды.

Юйню иеси гылыучукъну сатып ийгенди,
Къысып тургъан ёнкючлерин юлешгенди.
Ол да онгу болмай, кече-кюн да ишлейди,
Юйюрюн кечиндирирге аны онгу жетмейди.

Сатылып башха къолгъа келди,
Жаш заманчыгъы терк кетди.
Жегилир заманла жетдиле,
Ауур арбаны эшекчикге жекдиле.

Кёп жылланы арба тартып,
Агъачдан отун ташып,
Кече кюнле аман бла кетдиле,
Жумушла кёпден кёп жетдиле.

Чий къайындан сырты толуп,
Къатхан айыл белин буууп.
Иеси уруп-тюйюп, аны сюрюп келеди,
Ачыкъ жара сыртында жүрегине жетеди.

Тойгъан жарыкъ кюнлери къыйынлыкъгъа бурулду,
Тангдан кечге дери ишлеп, сууукъ оруннга урулду.
Тургъан жери – балчыкъ худурлу,
Берген ашлары – мулхар, ургу.

Къарт болгъанды эшекчик, энди къарыуу жетмейди,
Орамгъа къысталып, сабийлеге оюннга жетгенди.
Ойнай келип, аны къулагъын да кесдиле,
Илишан этип, таш атып, кёзюн чыгъарып кетдиле.

Къулагъындан акъгъан къан бетинде бузлай,
Чыкъгъан кёзю ары-бери къалтырай,
Къыйынлыкъдан кесин элден тышына атды,
Кёзю кёрмей, бузда жыгъылып къалды.

Иечиги кёзюне кёрюнюп башын сылагъанча,
Сууукъ жел таууш анасы чакъыргъанча,
Шошлукъ келип жанына, аякъларын узатды,
Сууукъ жерге бузлап къалды.

Адамла нек болурла былай мурдар?
Этген гоняхларына телерге заман чыгъар.
Кеч-эртте болса да, келеди ол заман,
Ала къутулмазла этген аманлыкъларындан.

КЪАЙЫН ТЕРЕКЧИК

Уллу акъ къайын терек
Бизни арбазда ёсгенсе.
Къонакъ келген, той баргъан –
Кёп затланы кергенсе.

Таш жандыргъан жай кюнледе
Сен салкъынлыкъ этгенсе.
Сууукъ боран кечеледе
Сен жылыулукъ бергенсе.

Кёп татлы сууунгу ичгенме,
Сенден узакъ кетгенме.
Мен юйюмю жокълап келсем,
Сени тансыкълап ётеме.

Гитчелей бирге арбазда ёсдюк,
Кёп затланы да кёрдюк.
Жашау этди бизни алай,
Къалдынг кесинг жангызлай.

Бутагъындан таякъ алып,
Уугъа жигит барыучем.
Сайлап жугъутур атып,
Санга тагъып союучем.

Аллахны буйругъу – уллу,
Биз анга бойсунайыкъ.
Элибиз жангыдан чагъып,
Жангы жашаугъа къайтайыкъ.

Мен эртте заманладача,
Терекден таякъ алырча,
Таугъа ёхтем чыгъарча,
Къонакълагъа эшиклени ачарча.

Бийик таулагъа ёрлеп,
Мен элиме къарасам,
Жюрек тынчлыкъ жетмейди,
Мен юйюмде къалмасам.

Хар орамда – ныгъышларынг,
Акъ сакъаллы къартларынг.
Къайда къалды ол заман,
Нек болдунг былай аман?

Тауланы жигитлерича,
Элибизни атмайыкъ.
Къуруй тургъан гюлленича,
Жангыдан чакъдырайыкъ.

Ол дуняда төре болса,
Къартла ыразы болурла.
Къуруп къалгъан орамла
Ныгъышладан толурла

Аллах сенден тилейме,
Суу боюнунда олтуруп.
Элиме алгъыш этеме,
Орамла адамдан толуп.

Журтума назмула жазама,
Кече сайын олтуруп.
Ишге мудах барама,
Тансыкъдан жүрегим толуп.

КЪЫЗЫНГ БОЛСА

Къызынг болса, – юйюнг башха тюрлю жарыр,
Мутхузлукъ сени юйюнгден кенг къалыр.
Атам деп аллынга чабар сени,
Аллахдан тилерсе, насыплы этдинг мени.

Башын салып тобугъунга, ийнакълар,
Боюнунгдан тутуп, къаты къучакълар.
Ариу кѣзчюклерине къарап къууанырса,
Узакъ кетсенг да, тансыкълап туурса.

Жашаунг жарыкъдан жарыкъ болур,
Юйюнг къууанчдан толур.
Аурусанг, къатынгда кючсюнюп солур,
Жюрегинден жарсып, къатынгда туур.

Къызынгы жүреги – мѣлекча халал,
Аллах берген насыпны къолунга ал.
Унутма ёмюрюнгде, къууанчды ол,
Жашауда къызчыгъынг бла ёхтемли бол.

КЪАРТ БОЙНАКЪ

Тауланы къар сууукъ тутханды,
Къарт бойнакъны санлары къурушханды.
Сыртдан къошха мудах къарай,
Къарыны ашдан къурулдай.

Жауун-къар деп къарамай,
Сен ыстауатны сакъладынг.
Къарт болуп жарамай,
Къошдан къысталып къалдынг.

Ангыламай къалды бойнакъ,
Нек тийди белине таякъ.
Сейир этип артха къарай,
Сууукъ боран тюгюн тарай.

Ангыламайды жарлы жаныуар,
Жокъду адамдан мурдар.
Кереклиде башын сылап,
Жаратмаса – туюп-къыстап.

Белинден къызыл къан келеди,
Къан ийисни бѣрю жыйын сезеди.
Терен къарда къошха къача,
Жыртхыч бѣрюле чегилерин чача.

Ыстауат бѣлюнюп, иеси излей келгенди,
Ол зарауатлыкъны кѣзю бла кѣргенди.
Сен иенги кѣп хатадан сакъладынг ,
Санга онг болмай, сууукъ къарда сойландынг.

Аны терисине иеси мудах къарай,
Этген аманлыгына жүреги ачы тарай,
Жигит бойнакъчыгъым, санга тюзлюк этмедим,
Зарауатлыкъ кёргенде, болушлукъгъа жетмедим.

Къардан къазып чыгъарып, аны башын сылайды,
Кючюк заманындача, кьоюнунa къаты кысады.
Кёзю жилимукъдан толуп, терен сагъыш этеди,
Быллай кыйынлыкъ адамгъа да жетеди.

МАЛЧЫ

Къар-жауун деп къарамай,
Къойчу малла кютеди.
Къатындан кетерге жарамай,
Ингирде кьошха сюреди.

Къабышып, сууукъ болуп,
Эки аягъы къардан толуп,
Сууукъ кьошда жата,
Бёрю улуса, суху чыгъа ,

Кёп сууукъ кечеледе,
Боран ургъан желледе,
Санлары сууукъдан кълтырай,
Жанлыдан ыстауатын сакълай.

Кыйынды малчыны иши,
Билмейди аны киши.
Жангызлай кьошда жата,
Сууукъ айран ичип къала.

Дагъыда малчыны – кёлю халал,
Келген кьонакъгъа сояр мал.
Болгъан затын аямаз,
Кетселе, кьурулай кьоймаз.

Адет-намысны унутмагъан,
Кеси кыйыны бла жашагъан,
Жууугъу эсинден кетмез,
Кыйналса да – арыдым демез.

* * *

Къууанаса, таулагъа къарасанг,
Жигит болады анда туугъан жан.
Хауасындан тояrsa, ач болсанг,
Жюрегинг тартады, кенге кълсанг.

Сюеме туугъан жерими,
Мёлюшкюден ургъан желими.
Толуду жүрегим насыпдан,
Къапланып ичеме шауданынгдан.

Сукъланама кеси кесиме,
Бийикден къарасам элиме.
Берилгенди бизге табийгъат,
Чегем десек, битеди къанат.

Жыр айытханча чучхурларынг
Агъадыла бийик тауладан.
Сукълана келген къонакъларынг
Солуйдула ариу хауангдан.

Къушунг уча чегедтен кюнлюмге,
Алгъыш этебиз хар кюнюге.
Дарманды мында хар затынг,
Жашасын къартынг-жашынг.

Ана къоюнундача – тынчлыгъынг,
Ариуду жайлыгъынг-къышлыгъынг.
Аллахдан тилейбиз: сакъла бизге –
Жангыдан келген тёлүбюзге.

* * *

Баш урабыз таулу къартларыбызгъа,
Сабийлик кёрмей кетген ол дунягъа.
Агъачда-тауда ойнар жерлеринде,
Жашлыкълары кетди къум ёзенледе.

Ким къайтарыр энди жашлыкъны алагъа,
Саржеледе учаргъа термиле жашагъанлагъа.
Кёмюр къазгъан алагъа оюн болду,
Сабий кюнлери къыйынлыкъдан толду.

Къартларыбызны урланнган жашлыкълары
Кетмеди сабийликде тюшген жаралары.
Сындырмай кеслерин къыйын жашаугъа,
Келдиле термилип тургъан таулагъа.

Чалбаш акъсакълал къартча тауларыбыз,
Къучагъына жыйылды таулу халкъыбыз.
Сабий таууш берекет берди,
Къуругъан эллеге жарыкълыкъ келди.

Аман тышдеча, кёчгюнчюлюк эсде кьалды,
Жигит халкъ жангыдан жашнады.
Кёз ачдырдыла жарыкъ жашауубузгъа,
Баш урабыз таулу къартларыбызгъа.

* * *

Ой, багъалы таулу халкъ,
Жашаугъа багъа бичигиз.
Сюйген адамларыгъызны
Терсликлерин кечигиз.

Аллах берген жашауну
Тюз жолунда барайыкъ.
Дуния мюлкге алданып,
Бир бирибизни атмайыкъ.

Хар Аллахны кюнюне
Жюрекден алгъыш этейик.
Жууукъ-ахлу, тенгинге
Кереклиде жетейик.

Бу дуняда хар кимге
Аллах юлюш этгенди.
Бизге уллу насыпха
Бийик таула бергенди.

Туугъан жерни хауасын
Энди билдим багъасын.
Агъачла толу – бууу
Саулакъ берген – чыран сууу.

Арый-тала билмеген,
Адет тюзлюк жюрютген
Тауда чакъгъан таулу миллет,
Аллах берсин берекет.

Мени кьолумдан келсе,
Миллетни ёмюрлюк этерем.
Зорлукъ келген кюнюнде
Къылыч алып жетерем.

Газаланы Мажирни кызы Малика Яников элни орта школунда окзугганды, ызы бла Х. М. Бербеков атлы Къабарты-Малкъар кырал университетни къарачай-малкъар тил бла литератураны бёлюмюне киреди.

«Адабиятны, халкъ чыгъармачылыкъны, ана тилибизни да бек сюеме. Аллахны ахшылыгъындан, университетни бошасам, адабият жаны бла ишлерге деп муратым барды. Кесими таныгъанлы, чам халда рифмачыкъла кзурачу эдим, гитче класслада уа назмула да жазып башлагъанма. Болса да, керти назмучугъа кесими бир заманда да санамагъанма», – дейди Малика.

ГАЗАЛАНЫ Малика

* * *

Салкъын аязчыкъ бетиме ура,
Олтурама терек бахчада,
Жарыкъ кюнчюк, булутладан къарай,
Ышарады Малкъарыма.

Жаша, жашна, Малкъарым,
Адам санынг кюнден кюннге кёп бола!
Жаша, жашна таулу халкъым,
Жашауунгдан кьюуана!

Таза суучукъ, узакъгъа
Чабып барады, тенгизине термиле,
Чалгъы чалады къарт аппа,
Туудукъчугъу жыяды кертмеле.

Жаша, жашна, Малкъарым,
Адам санынг кюнден кюннге кёп бола!
Жаша, жашна таулу халкъым,
Жашауунгдан кьюуана!

Жюреклени ёхтемликден толтура,
Кёрюнедиле узакъда малкъар тауларым,
Ёмюрле бла турадыла ала,
Алача, кёп ёмюрлени жашасын миллетим!

Жаша, жашна, Малкъарым,
Адам санынг кюнден кюннге кеп бола!
Жаша, жашна таулу халкъым,
Жашауунгдан кьюуана!

* * *

Салам береме санга, окъугъан!
Сени бла танышгъаныма кьюуанган
Этеме. Башлар алгъа айтайым бир-эки зат:
Ангыла, мен туююлме Сократ.
Назмум кёрюнюрге боллукъду къужур,
Андан-мындан тапсыз бир зат да болур.
Бирле: «Бу сёзню кеп жазады», – деп айтырла,
Башхала жазгъанымы ушагъыусуз сунарла.
Аланы барын тёзалмай эсенг,
Авторгъа, сыйын берип, хазыр эсенг
Сагъышынгы айтыргъа,
Тап, хурмет бла манга жазаргъа,
Андан иги – мени бла селеширге,
Тёзюмню, ангылауну жыйып бирге,
Оюмунгу манга ангылатыргъа –
Мен бек ыразыма анга.
Назмударымы къалай кёргенинги билирге,
Адамла акъылларындагъын кёрюрге.
Энди заманны кеп алмайым,
Андан арысын бардырайым!

САБИЙЛЕГЕ ОЮН НАЗМУЧУКЪ

– Эй, къара, къара, къара!
Ма бу неди?
– Бу – алма.
– Ма бучукъ а?
– Бу – кертме.
– Былай жараймыды? (*Дыгъыл этеди.*)
– Этме! (*Кюледи.*)
– Ма бу неди?
– Бу – табакъ.
– Ичиндеги уа?
– Бишлакъ.
– Стол тубюндеги?
– Киштик.
– Стол юсюнде уа?
– Шишлик.

- Къатында уа?
- Ол – сохта.
- Ат жухундагы?
- Нохта.
- Амма къаллайды?
- Мамыр.
- Аппа къаллайды?
- Сабыр.
- Ма бу неди?
- Ма бу – жүн.
- Кёкдеги уа неди?
- Кюн.
- Ма бу кимди? (*Кесине кёргюзтеди.*)
- Ол а – сен.
- Акъыл токъмакъчыкъ а?
- Мен!

* * *

Мени жанымы къыйнатхан,
Жюрек жаууму ашагъан,
Кёзюнг жютю къарагъан,
Жашауумдан тойдуртхан...
Эй, къара бурма чачлы!
Хей, таза къара кёзлю!
Ой, къарылгъач къанатлай къашлы!
Ай, субай, тап санлы!
Алгъыш санга айтыллыкъ!
Къаргъышдан кенгде къаллыкъ!
Насыпдан юйюнг толлукъ!
Мени къууанчым сен боллукъ!

* * *

Сюймекликден эсиргенме,
Башым – хайран, шашхан этгенме...
Сен мени жангыз нанымса,
Жюрегиме учуп кирген, сейир жомакълы къанатлымса.

КЪАЯЛА

О, Малкъарымы жютю къаялары,
Къалай ёхтемсиз, шошсуз сиз...
О, саны болмагъан адамлары жерни,
Нек былай аманбыз биз?

Къысыр, кириш къаяларым,
Къалай иги эди, биз, адамла,
Сизлей, къаяла болсакъ.
Къалай иги эди, биз, гюняхчыла,
Таш не да къая болуп къатсакъ...

Ташлай биз бир гюнях эталмаз эдик,
Къая болуп, кишини ачиталмаз эдик,
Кишини кёлуне тиймез эдик,
Бир суйген жүрекни да жармаз эдик.

О, бийик, чынгыл къаяла!
Мен сизге къарай сукъланама!
Кёзлерими тарай кёз жашла,
Гюняхлы адамлай къалама...

* * *

Мен назмуларымы жүрегим бла жазама,
Хар ким да биледи аны.
Къар чурукъ тубюмде жырылдай, барама,
Киши эс бёлмей, кёрмей мени.

Мен къайры баргъанымы билмейме,
Терен сагъышха кетип башым.
Жолну, затны да кёрмейме,
Мудах болур бетим, къашым.

Кишини танымам бусагъатда.
Саламлашмасам – айып этме, танышым...
Сёлеширге жокъ къарыуум,
Къалмагъанды жолдашым.

* * *

Тилек этеме, баш ура,
Жиляй, сарнай, улуп...
Жашау, сен несе? Масхара!
Онг жокъду къутулуп...

* * *

Кесими поэтге санамайма,
Тюйюлме Кязим, Къайсын.
«Поэт» деселе да, унамайма,
Билип кесими башхасын.

* * *

Тынчды кече, къарангыды,
Жангыз чыракъ орамны жарыта.
Мани жукълатхан – ай сыфатыды,
Ырахатлыкъ жюрегими тынчайта.

Узакъ жулдуз жерге къарайды,
Булут артына бугъа, чыгъа...
Бизни элибиз татлы жукълайды,
Желчик жырла тагъа анга.

ТАУКЪАНЧЫКЪ БЛА БУЛУТ

Гитче жашчыкъ Таукъанчыкъ,
Кёкге къарай, булут кёргенди.
Эсин алып бир сагъышчыкъ,
Шошчукъ аппакагъа келгенди.

«Аппа, ол буллут къайры учады?» –
Деп соргъанды Таукъанчыкъ.
Кёзчюклерин жума-жума,
Жууап сакълайд бизни жашчыкъ.

Чалбаш къарт аппака
Олтурду, сакъал сылап.
Туудукъчугъуна, ышара,
Берди быллай жууап:

«Ол булут, уча барып,
Ма бу таугъа тирелир.
Барып, анга тирелсе,
Юсюн къар бла агъартыр».

Бу хапарны эшитип,
Таукъанчыкъ сейир болгъанды.
Башчыгъын кесек къашып,
Экинчи кере соргъанды:

– Сора, таугъа тирелсе,
Булут къар болуп жауады...
Ол къар, тура кетип,
Андан ары уа не болады?

– Ол къар а тура кетсе,
Юсюне кюнчюк тиеди.

Кюн тюбюнде эрисе,
Таза суучукъ болуп кетеди.

– Сора, кюнчюк къыздыра,
Къар суу болуп къалады...
Аллай суу а жыйылса,
Узакъ жерлегемиде барады?

– Ол суучукъ, шаудан болуп,
Таудан энишге тюшеди.
Шауданчыкъла тюбешселе,
Суу бизге дери жетеди.

– Ол суу бла, сора,
Не зат болады?
– Кюн бюгюн бек къыздырса,
Суу жангы булут болады.

* * *

Жашау, кёрюннгенден эсе,
Аз-маз къыйынды.

Адам жүрек, биз суннгандан,
Кесек такъырды.

Сюймеклик, китапдагындан,
Кюйсюздю.

Кёп адам бу дунияда
Юйсюздю.

Ёксюз сабий жер башында
Ненча барды?

Минг инсандан насыбын
Къайсы табады?

Нелляй бир барды
Атылган ата-ана?

Ырахатлыкъга уа киши
Билмейди багъа.

* * *

Барды халкъымы бир адамы,
Кеси да – артист.
Мажитды аты.
Ойнай да биле, жырлай да биле,
Халкъны къуандыра, къюдюре.
Байдуллах улу,
Фахмусу – сейир, уллу.
Сюйсе – къюдюрюр, сюйсе – жилиатыр,
Бетсизни хаят-уятын уятыр.
Сахнагъа чыгъады,
Къараучулагъа нюрюн жаяды.
Миллетге алгъыш айтыр,
Жюрекегге ёхтемлик салыр.
Кёп жаша, бизни Мажит!
Саулугъунг къаты болсун!
Жашау жолунг узакъ болсун!
Атынг тарыхыбызда къалсын,
Сау да жер башына айтылсын!
Ыразы болсун санга Уллу Аллах!
Юйюрюнг кёрмесин бир да палах!

САБИЙЛЕГЕ ЖОРАЛАННГАН ПРОЕКТЛЕ

Адам тутхан ишине кёлю бла берилип, аны сүйюп, тири кюрешсе, иги жетишимлеге жетеди. Мени бююннго жигитим Мокчаланы Гульнара – Махийланы Русланны кызы – аллай итিনিулю инсанларыбыздан бириди. Аны «Ашхана», «Мистер хозяин бла Мисс хозяйшка», «Лучшие дети», «Мастер класс Ашхана» деген проектлерин кзуру республикадабызда уггай, Россейде окгуна танийдыла.

Алгзarakълада Дондагъы Ростовда «Россейни жюз жетишимли адамлары» деген конкурс бардырылганды. Анда юч жюзден аслам жетишимли проектлеге къарагъандыла. Гульнара да кесини ишин сынаганды. Жюриде хар затны да къаты тинтген, билимли адамла болгандыла. Ала, ол къадар проектлени ичинде таулу кызыныкыын эм игиге санап, бирин-

чи жерни бергендиле. Андан сора да ол «Гордость нации» деген халкъла аралы конкурсуну гран-прини лауреатыды. Кеси да Къабарты-Малкъар Республиканы гуманитар-техника колледжинде окъутады.

– Гульнара, сени «Ашхана» проектинги кёпле таныйдыла, суйюп да къарайдыла. Аш усталыкъгъа уллу суймеклигинг болур, быллай жумушла къурай эсенг?

– Хау, азыкъ этерге сабий заманымдан бери сюеме. Ючюнчю классда болгъанымда, тылы басаргъа ыннам юйретген эди. Алай мени хар заманда да, не азыкъ этсем да, кёллендирип тургъан аппам эди. Азыкъ этиуге суймеклигим да аны хайыры бла ёсенди. Этген ашым сабий заманымда иги бишмегенлей къалса да, ол «Мындан татыулу азыкъ бир заманда да ашамагъанма», – деп кёллендиргенлей тура эди. Мен а аны къууандырыргъа жангы хантлагъа юйренире итине эдим. «Смак» деген азыкъ этген бериуню асыры суйгенден, бир бериуню да оздурмай къарагъанма. Кесими нек эсе да аллай проектде ишлерикча кёре эдим. Къайда жарау этсем да, татыулу ашла жарашдырып, адамланы сыйларгъа бек суйгенме. Кёпле азыкъ этиу жаны бла ишле деп тургъандан, быллай проект бардырып оюмгъа келген эдим.

Бу жумушну юсюнде мени кёллендирип, амал тапдыргъанлагъа уллу ыразылыгъымы билдирирге сюеме. Ол эм алгъа къарачай-малкъар жаш тёлюню айныуна себеплик этген Эльбрусойд фондда ишлегенле Герийланы Абузейит, Къубадийланы Азамат бла Суммайланы Мурат болгъандыла. Абузейит проект башларгъа суйгеними Тоторкъулланы Алийге айтханда, ол анга къууанып, спонсор болуп, биринчи ал боталаны да тикдиртген эди. «Ашхана» логотипни уа фахмулу къызыбыз, модельер Шаханланы Фариза къурагъан эди. Бююнлюкде да, керек болса, анга тикдиреме.

– «Ашхана» проектде биринчи къонагъынг а ким болгъанды?

– Ол белгили жырчы къызыбыз Гергъокъаланы Халимат бла атасы Мурат эдиле. Бек аламат бериу болгъан эди. Мурат сохтала хазырлап, аланы къалай этилгенини жорукъларын кёргозтгенден сора да, миллетибизни унутулгъан сейир азыкъларыны юсюнден да магъаналы затла билдирген эди.

Андан сора Жаникаланы Элдар, Холамханланы Къайсын, Алла Бойченко, Фатима Царикаева, Артур Гонгапш да кеслери сёлешип, келирге суйгенлерини билдиргенлеринде бютюн да къууаннган эдим. Хар аллай белгили адамыбыз келгени сайын, сабийлени да чакъырама. Сабийчикле жырчыла жарашдыргъан ашладан кёрюп, ала бла суратха тюшюп, ойнап, кёллерин

Алгъышлагъан кезиу

жарытханлары, манга бек иги саугъады. Сабийле да кърлай келмейдиле, алагъа да иш буюрама. Холамханланы Къайсын келгенде, барысына да аны суратын ишлеп келирге буюргъан эдим. Ол кюн ары «Нюр» журналны баш редактору болуп тургъан Сабанчыланы Арипаны да чакъыргъан эдим. Ол а, ишлеге бюсюреп, барысын да журналда басмаларгъа алып кетген эди.

– Сен «Мистер хозяин бла Мисс хозяюшка КБР» деген про-ектинги башлагъанлы иги кесек жыл озгъанды. Аны юсюнден да айтсанг а?

– «Ашханагъа», айтханымча, кёп сабийлени чакъыргъанлай тургъанма. Сора анала ол жумушну жаратып, гитчелеге жараулу да бир проект кърурасам суйгенлерин билдиредиле. Алай бла бу ишни башлайма. Анга алты – он эки жыллары болгъанла къатышхан эдиле. Анда хар бири да, миллет кийимлени юсюнден айтып, азыкъла этгенлерин кёргозгюп, ким теркирек гаккыны тышын ариулагъанына да къраралгъанды. Дагъыда юй иш да берилгенди. Анга сабийле юйлеринде миллет азыкъ хазырлап, аны этген кезиуню видеогъа алдырып, конкурсда презентациясын этген эдиле. Жюриде Сабанчыланы Арипа, Шаханланы Фариза, Шауаланы Разият, Чеченланы Бисо да болгъандыла. Хар сабий да берилген жумушланы тынгылы эталгъанларын да энчи белгилерчады. Ариу жыйрыкълада татыулу ашарыкъла хазырлагъанлары барысына да бек алапат

кёрюннген эди. Биринчи жерни уа Рахайланы Аминагъа берген эдиле.

Ол кюн бизге фахмулу къол уста Индира Ардашева да келген эди. Конкурсу ахырында, ол къытхан къызчыкыгъа кеси этген, жылтыраукъ ташлары бла таж салгъан эди башына. Ма бу проектни жети жылны бардырама. Ол таж къайсында болса да, экинчи эришиуге келтирип, къытханны башына салады. Сора ол жылны таж къоруулагъанны юйюнде турады. Къызчыкылагъа бютюн да ыспас этеме, ала аны сау жылны сакъ тутуп, конкурсха алып келгенлерине.

– **Жылдан жылгъа «Мистер хозяин бла Мисс хозяйшка» эришиуге къатышыргъа суйгенле кёп болуп барадыла. Быйыл а таулу, къабартылы элледен да сабийле бар эдиле. Кеси да Малкъар халкъ кырал драма театры залында бардырылгъанды. Быллай жумушну къурагъан тынч болмаз?**

– Хау, быйыл Малкъар театрда ётгенди. Жангуразланы Мажитге ыразылыгъымы билдириге сюеме: «Сабийле ючюн этесе, не бла да болушурукъбуз», – деп, амал этгенине. Мызыланы Аубекир да сценарийни жарашдырыргъа болушуп, бютюн да аламат ётдюргенбиз конкурсу.

Къатышыргъа суйген сабийле кёпдюле, элледен кеслери сёлешип да айтадыла. Бу проектде къызчыкъланы, жашчыкъланы миллет сезимлерин ёсдюрге, къонакъбайлыкыгъа юйретирге да кёп эришиуле этиледиле. Хар элден да бир сабий болады, аш-суу хазырлагъандан сора да, ала кеслерини эллери бла танышдырыргъа керекдиле, аны юсюнден презентация этедиле.

Конкурсха къатышхан эллени администрацияларыны башчыларыны да келгенлерин чертирге сюеме. Мен билдиргинчи окъуна, кеслери сёлешип: «Бизни элден а къошулгъанмыдыла?» – деп соргъанла бардыла. Ала сабийлеге сыйлы саугъала да келтиредиле. Ол а бу жумушха къатышханланы бютюн да кёллендиреди.

Бир жол бир элден къызчыкъ конкурсда кесин сынаргъа суйген эди. Бир къауумла: «Ол элни башчысы бир жумушха да къатышмаучуду, бери да келирге унарыкъ туююлдю», – дейдиле. Алай сабийни кёлюн кётюрю ючюн, ол адамгъа сёлешип айтама. Ол аны эшитгенде, кеси элли къызчыкыгъа да, дагъыда битеу конкурсха къатышханлагъа да багъалы техника саугъала алып келген эди. Администрацияланы башчылары келип, сабийлени алай кётюргенлери ючюн, мен алагъа ыразылыгъымы билдиреме.

– **Гульнара, сени ара шахарда бардырылгъан кёп сейир фестиваллагъа, проектлеге чакъыргъанлай турадыла. «Гуру кухни» деген телепередачада да болгъанса. Аны да, башха фестивальланы юслеринден да айтсанг эди.**

– Ол бериуге «Ашхананы» бардыргъанымы кёрюп чакъыргъан эдиле. Анда командада юч адам болады. Биргеме Шауаланы Разият бла Адель Калмыкова келген эдиле. Конкурс тынч туююл эди. Бериуде кёп тюрлю ашарыкъла къурап, аланы биширирге керек эди. Жыйырма эки команданы ичинде экинчи жерге тийишли болгъан эдик.

Озгъан жыл «Городская ферма ВДНХ» деген биригиуню конкурсуна да къатышханма. Интернетде хыярны ичине тюрлю-тюрлю тахта битимле салып биширгеними кёрюп чакъыргъан эдиле. Алай бла Москвада жашагъан абаданла бла, сабийле бла да хыярдан мантыла эм башха сейир ашарыкъла этгенбиз. Ол жумушха къатышыргъа сюйгенле кёп болуп, эки кюннге сексен килограмм хыяр кетген эди. Биригиуню башчылары уа Москвада быллай проектни айгъа эки кере бардырып турсам сюйгенлерин айтхан эдиле. Алай ары барып туругъа да тынч туююлдо.

Дагъыда ара сахарда бардырылгъан тюрк миллетлени араларында «Жомакълы чоюнчукъ» фестивалъ. Анда халкъыбызны азыкълары бла танышдырыргъа, аланы къалай этилгенлерини, тарыхыны юсюнден да айтыргъа керек эди. Хычинле, лёкъумла, сохтала, хыбыртла, айран да хазырлагъан эдим. Дагъыда хар миллетден да бир студент къошулуп, хычинле бла мастер-класс да кёргозтген эдим. Азербайджанлы жашчыкъ, хычинни барысындан да терк, тап биширип, биринчи жерге тийишли болгъан эди.

– Дагъыда сени бир белгили проектинг «Азимут» къонакъ юйде бардылыргъан «Мастер класс Ашханады». Анга битеу республиканы сабийлери къатышадыла, сейир затлагъа юйренип, сыйлы къагъытлагъа да тийишли боладыла. Бу ишни уа къачан башлагъанса?

– Бу проектни да, аналары айтып, 2019 жылда биринчи кере башлагъанма. Биринчи кере жангыз алты сабий бла этген эдим. Анда пахлава бла, котлетле биширген эдик. Ызы бла уа ол жумушха да къошулургъа сюйгенле кёпден кёп болуп башлагъан эди. Ал ботала жетмей башлагъанда, Муртазланы Лариса себеплик этип, дагъыда отузусун тикдиргенбиз. Бююнлюкде «Азимутда» ол жумуш терк-терк бардырылгъанлай турады.

– Анда уа къаллай тюрлю азыкъла этесиз?

– Тёрт-беш жылчыкълары болгъан сабийле да келеди-ле. Аны себепли аланы аш этерге итиниулери ёсерча, женгил азыкъла этдиреме. Чырламала биширип, алагъа шоколад, банан, башха татыулу затла да салдырып, оюмларын ёсдюреме. Хар бири да бир сейир затла къурайдыла.

Дагъыда бююнлюкде белгили татлы гюл къысымла деп бир зат чыкъгъанды. Аны да бек сюедице. Ол къысымны башы

гюлле угъай, тюрлю-тюрлю татыулу конфетле боладыла. Аланы да сабийле, кеслерини оюмларына кёре, келишдирип жыядыла. Ол а устазгъа берсенг да, сыйлы саугъады.

Андан сора да сабийле суйюп кюрешгенлери – тюрсюнлю мантыладыла. Аланы саулукъгъа заран тюшюрген бояуладан угъай, чюгюндюрню, шпинатны сууун, куркуманы къошуп этебиз. Хар мастер-классха да гитчеле къууанырча, къолларын ишлетип, бу усталыкъгъа суймекликлери ёсерча амалла къурагъанлай турама.

– **Аны бла къалмагъанлай, сен жандауурлукъ проектле, Нартанны интернатында ёксюз сабийлеге да мастер-классла бардыраса. Аны юсюнден да айтсанг эди.**

– Бир-бир сабийлени, насыпха, аналары келтирип, кёллерин жарыгъыргъа амаллары барды. Жарсыугъа, аллай жылыусуз къалгъан сабийле да бардыла. Аланы унутургъа да жарамайды. Аны ючюн, интернатха барырдан алгъа, биргеме келип болушургъа суйгенле бар эсе, аланы сурашдырама. Сау болсунла, бу жумушха кёпле тири къатышадыла. Сабийлеге керек затла, аш-суу да элтебиз. Андан сора да ала бла, мастер-классда ашарыкъла этип, бирге олтуруп, ушакъ этип, аланы сыйлап кетебиз. Ол сабийлени къууаннганлары, кёллери жарыгъаны бек уллу саугъады.

– **Мындан ары уа къаллай умутларынг бардыла?**

– «Мистер бла Мисс хозяюшка» республикалы болуп тургъанды. Бираздан аны регионла аралы бардырыргъа умутлума. Къоншу республикаладан сабийлени да къошаргъа сюеме. Анда къытханла уа Москавада боллукъ конкурсха къатышырыкъдыла. Анда биригиулени башчылары, бу проектни жаратып, аны ара шахарда да бардырыргъа онг этериклерин билдиргендиле.

Ушакъны
ТЕМУККУЛАНЫ *Амина*
бардыргъанды.

*Къырымшаухалланы Ислам бу тамсилде аманлыкъчы-
лагъа халкъ жол бермезлигин ачыкълайды. Киштикни сёзле-
ри – халкъны сёзлеридиле.*

БѐРЮ БЛА КИШТИК

Тамсил

Аманлыкъны къоймагъан,
Ашап ашдан тоймагъан,
Чегетледе, тапхырда,
Кёлеккеде, салкъында
Къуйрукъ учун къайырып.
Бёрю деген жашай эд.
Мал эслесе, жайылып,
Тута эд да ашай эд.
Урлагъандан талмай эд,
Улакъ-тумакъ айырмай.
Бир кечени къалмай эд,
Сыртха-къолгъа жайылмай.
Итле алып тууайлап,
Мараучула чапдыла,
Мыллыклагъа сойланып,
Уручуну тапдыла.
Къуйругъундан, къоюнундан,
Къулагъындан, боюнундан
Жабышдыла, къапдыла,
Ёрге-энишге тартдыла.
Хахай этип, сермешип,
Жагъалашып-ёрелешип,
Арты-аллы жулкъунду,
Кючден-бутдан къутулду.
Къаты туруп талагъы,
Хыр-хыр этип тамагъы,
Ауузу, тили ачылып,
Силегейлери чачылып,
Эрини-буруну къан болуп.
Тёрт санына тер уруп,
Бёрю келди тийреге –
Бугъунургъа юлlege.
Арбазлагъа кирирге

Адамладан къркъя эд.
Тынчырагъын билирге —
Ёрге-энишге жорта эд.
Юй артында ойланып,
Кёкге къарап эснеди,
Кюн турушда сойланып,
Бир киштикни эследи.
Кёзлеринден тёнгереп
Жилямукъла ташлады,
Къуйругъундан чөгелеп,
Былай айтып башлады:
– Киштик, жаным, акъыллы!
Манга ушкокла атылды.
Мени сюрюп жетелле –
Саудан тулукъ этелле.
Арбазлада, юлеледе,
Сен жашагъан тийреде –
Намысына уяллыкъ –
Кимди къонакъ къояллыкъ?
Киштик турду кёрюрге,
Жол кёргюзтдю бёрюге:
– Салам айт да, кир юйге,
Кийик улу Алийге.
– Алийгеми?
– Алийге.
– Арбазында парийге
Тууайлатып тутдурур,
Хатерими кёрмейин,
Мени саулай жутдурур:
Кёп болмайын жууукъда,
Жауун кече сууукъда.
Бау ичине кирмейин,
Арбазында жатханем,
Къарангыда билмейин
Таначыгъын къапханем!
– Шахым улу Чомакъгъа
Барсанг, алыр къонакъгъа.
– Ортабызда тил жюрюп,
(Хатам жокъду мен билип)
Ол айтыудан жети мал,
Аны меннге дерти бар.
– Бусагъатдан мычымай,
Башынг къалды айыпха,
Сен салып бар, жунчумай,

Батчаланы Найыпха.
– Найып мени жаулайды,
Бир текечик даулайды.
– Жорт алесе алайгъа –
Лайпанланы Шамайгъа.
– Шамайгъамы?
– Шамайгъа.
– Тас болгъанды бек эртте
Бир бугъачыгъы жеркде.
Ким этгенин билмейди,
Аны ючюн мени суймейди!..
– Аманлыкъгъа юйренип,
Къарынынг жерге суйрелип,
Сагъыш этсем, къорарыкъ,
Хаталадан тебесе,
Сени юйюне къоярыкъ
Киши жокъду, кѳресе.
Кесинг сюрген сабанлыкъ
Санга азыкъ-аш болду.
Кесинг этген аманлыкъ
Таякъ болду, таш болду!..
Киштик сѳзюн бошаргъа,
Итле бла уучула
Хырылдашып жетдиле,
Ура кирип, бѳрюню
Саудан тулукъ этдиле.

ШАУАЛАНЫ Разият

ДЕНИЗА

Билемисиз, сабийле, бир ариу бийче кыызчыкъ барды хар затны да билирге суйген, кѳрген затына «бу а не, неди бу?» деп, хар затны да соруп-сурап тургъан. Атчыгъы да – кесине ушаш ариу, Дениза. Не тюрлю атды дегенле да болурла, тюрк тилден кѳчюргенде, ол «тенгиз» деген магъананы тутады.

Жаны-тини – ариу зат, омакъ зат, гюллени уа ол къалай суйгенин айтып да ангылаталлыкъ туююлме. Къайда кѳрсе да гюллени: «Муну мен аначыгъыма элтирикме, аначыгъыма берликме», – деп тохтар. Гюлле сатылыннган жерден, Дениза эсле-меди деп, кетип къалыр умут бир да этме, хахайы бла тохтатыр. Аны себепли юйде да кѳпдюле гюлле, ол аланы хар бирин энчи суюди. Мен аны ол затларын алай жаратама. Юйде бир шинжи гоккабыз да барды, гитче заманчыгъында Дениза, аны не болгъанын билмей, къолчугъун узатады да, ол а аны бармакчыгъын бир бек къапхан эди. Ол, къоркъуп, жабы этип, къаты кыгчырып жилиады. Не болуп къалды мынга, биз да билмей деп, чабып барып къоюнума алдым ариу бийче кыызчыгъымы. Дениза уа, «фу-фу» деп, шинжи гокканы кѳргюзтеди, къолчугъун анга узатып. Денизачыкыгъа алыкъа ол заманда эки жыл да болмагъан эди. Андан сора ол шинжи гокканы кѳрюрге да суймей эди. Андан бери кеси арабызда гокканы атына «фу-фу» дейбиз. Дениза алыкъа аны чакыгъан заманын кѳрмегенди ансы, аны анга къарамы башха боллукъ эди. Ол чакъса, аллай къууат береди тѳгерекге, асыры ариудан кюле тургъан сунарса. Бирлеге берип къоярмы эдик гокканы деп акъылыма иш да келгенди, алай ашыкъмадым, аны чакыгъанчыгъын бийче кыызчыгъым кѳрюрюн суйдюм.

Жаз башы келгенди, кюн чууакъды. Бир эрттенликде Денизаны тамата къарындашчыгъы Имранчыкъ, анга жети жыл бола эди: «Ой, Дениза, къайдады Дениза!» – деп, танг аласына Денизаны сурады, къоба келгенлей.

– Ой, мени ариу жашым, нек къопханса, жаным, былай эртте? Бюгюн сени солуу кюнюнгдю, жукъласанга бир кесек... Алай кеси да билмей келе тургъанлай, Имран:

– Амма, бу ариулукъа бир къара. «Фу-фуну» бусагъат Дениза кѳрсе, къалай къууанырыкъды, билемисе. Бери бир къарагъыз, мен бусагъат Денизаны уятайым: «Дениза! Дениза! Уянчы былай, мен санга бусагъат бир зат кѳргюзтеме», – деп, Имран жукълап тургъан эгешчигин уятды. Ол да, жукъу арасында кѳз-

чюклерин ууа, кьоба келгенлей, «фу-фу» уа анга: «Сен мени бир кёрчю, Дениза, мен кьалай ариучукьма», – дегенча, Денизагьа кесин «кьубултады». Кеси да Денизагьа «эрттен ахшы болсун, Денизачыкь» дерик сунарса, асыры жарыкь, ариу чакьгьандан. Былай ариу бир заманда да чакьан болмаз, гоккаладан – топа-толу, шинжиси иш да кёрюнмейди.

Дениза, кёзчюклерин ууа келип, аны кёргенлей, не айтыргьа бла не этерге билмей, чабып барып «фу-фуну» орунчугьу бла кьолчукьларына алды. Ой, анда бир кьууанч, бир жарыкьлыкь бар эди да. Энди Дениза «фу-фуну» бек сюеди. Анасына уа: «Анам, мен дунияда бар гоккаланы санга берликме, «фу-фу» уа меникиди», – дейди. Энди Денизачыкь «фу-фугьа» кеси кьарайды, аны аначыгьы юйретгенча, суу кьуяды, топуракьчыгьын жумушатады. Кесини тенг кьызычыгьына сёлешген сунарса, аны анга сёлешгенине тынгыласанг. Кёп болмай биз Дениза бла барып, «фу-фугьа» кесича бир ариу гюл алгьанбыз. Дениза эки гоккасын да бек сюеди, кесине да «гюлчюк» деп атагьанды. «Фу-фуну» атын а алышмагьанбыз, ол бизге «фу-фулай» кьалады, нек дегенде ол атчыкьны анга Дениза атагьанды.

АГЪАЧ ГИНЖИ ТАЙТЕРИШ

Ногъай жомакъ

Кесими гинжим бла ойнаргьа бек суйгенме. Кьолума алып гинжилерими, кёп хапарлай эдим алагьа агьач гинжи Тайтеришни юсюнден. Ол кесини башха кёп гинжилеринден кетгенини юсюнден, алагьа кёлкьалды болгьаныны юсюнден да... Мен кесим малчы болгьанма, бирде уа жылкьычы да болгьанма. Ауазымы да тюрлендирип, аланы ауазлары бла Тайтеришге хапарлай эдим, Тайтериш айтырны да айта алагьа. Бек суйген хапарым – чычханла бла тюбешиу эди. Чычханлача ауазымы иничге этип, жюу-жюу этип, дауур этип, ары-бери аланы чапханларын, тешикчиклеге сыптырылып киргенчиклерин кёргюзтгенча эте, ойнаргьа суйгенме. Анам бла аммам манга жашыртын кьарап кюлюучюлери эсимдеди. Атам а: «Гинжи бла ойнайса, аны мен сенден сыйырып кьоярыкьма», – деп кьоркьутуучу эди.

Эртте-эртте он гинжи жашап болгьандыла. Ала бир да татлы, ариу жашагьандыла. Аладан таматалары бирсилеге татлы азыкьла хазыр этип, аланы сыйларгьа ёч болгьанды. Ол гинжиледен бирини аты Тайтериш болгьанды. Барысындан да ариу, гиняз, омакь, кирсиз эди ол. Аны барындан да ариу чепкени бла чыммакь кьапталчыгьы болгьанды. Аланы кир этерме деп, Тайтериш бек сакь эди: кир этерме, кирсиз быстырларыма там-

гъа тюшюрюрме дегенден къркъуп, азыкъны татыуун ангылап окъуна ашайлмай эди, бютюн да семиз затны къатына да къркмай эди. Тайтеришге, аша деп, семиз эт салсала, эринчиклерин къалтыратып, ёпкелеп, стол артындан къробуп окъуна кетиучю эди. Аллай бир кюнде гинжи эгешчиклери Тайтеришге аллына, ойнап, этни бек семиз туурамын саладыла. Бек кёлуне тиеди гинжини. Ол, алагъа кёлкъалды болуп:

– Мен кесиме сизден иги тенгле табарыкъма, – деп кетип къалады.

– Къайт артха, къайт, биз безиреген этгенбиз сени бла, энди этерик туйюлбюз алай, – деп кюрешедиле. Алай Тайтериш артха, аланы жанына кърарагъан иш да этмей кетди.

Бара-бара, ол аллында ийнек сюрюуу бла бир сюрюучюге тубеди. Сюрюучюню юсюнде – миллет чепкени, башында – къалпагъы, къролунда – таягъы.

– Ариу агъач гинжичик, къайры атланнганса? – деп сорады сюрючу.

– Санга барама! – деди Тайтериш.

– Манга келе эсенг, бек семиз ийнегими соярма, къронакъ байлыкъ этерме, – дейди сюрюучю.

– Угъай! – деп кърккъуду агъач гинжи. – Угъай, мен ариу акъ къапталымы кир этерикме сени семиз ийнегинги эти бла, – деди гинжи.

Барады гинжи андан ары агъач жолу бла. Ариу гюлле ёсген жерде гюлледен да жыя барады жолу бла...

Бузоула кюте тургъан сюрюучюге тубеди. Ариу сюрюучюню юсю-башы да – таза, ариу, омакъ.

– Кърайры бараса, ариу агъач гинжичик? – деп сорады ол.

– Санга келеме! – дейди Тайтериш.

– Манга келе эсенг, ма бу семиз бузоучугъуму санга соярыкъма.

– Угъай! Семиз бузоучукъ! Сора мени ариу къапталым кир боллукъду, – дейди Тайтериш.

Андан ары барады Тайтериш биягъы, аллына тюшген ариу гюллени юзе, ариу гюл кърысым эте.

Жылкърчычы ат юсюнде тубейди муну аллына, жамычысы бла.

– Сейир! Кърайры атланнганса, агъач гинжичик? – деп, бу сорады мындан.

– Санга атланнганма, – дейди Тайтериш.

– Бек ыразыма, къронакъдан кърачхан жерим жокъду. Сыйлы къронакъгъа бек семиз атымы соярма, къронакъбайлыкъ этерме, – дегенин эшитгенлей, биягъы кёлкъалды болду да Тайтериш, эринчиклерин кёрдюрюп, жилирыгъы келди.

– Угъай! Сора мени кърапталчыгъым кир боллукъду.

Алайдан да кетди Тайтериш. Жылкычы уа муну ызындан кюледи.

Барады Тайтериш кезю керген жерге, гюлле да жыя, къайры баргъанын да кермей. Таула бла, тюзле бла, бир ёрге мине, бир энишге тюше. Келеди бир оюла тургъан мал орунла къатына. Ол мал орунланы тегереклеринде чычханла чабышып айланадыла, кюз артындан къалгъан мирзеу бурхучукъланы излей. Тайтеришни кергенлей, мынга кычырадыла:

– Агъач гинжи Тайтериш, къайры жолгъа атланганса?

– Сизге келеме, – деди Тайтериш.

– Жууукъ бол, келген эсенг. Къакъ этибиз барды, сыйлайыкъ, – деди чычханла.

Къакъ эт дегенни эшитген Тайтериш кзууанды.

Ингир болгъанлай, чычханла къакъ эт биширдиле, стол артына олтурдула. Кеслери да ашайдыла, къонакъны да сыйлайдыла. Жукъларгъа жатханда, тешинип, кийимлерин да, ариу чулгъап, жанына салып жукълады. Эрттенликде къопса уа, Тайтеришни ариу жыйрыгъы, къапталы да жокъ, кышпакъымыжа болду да кълды.

– Къайдады мени кийимлерим? – деп сорады ол.

– Тюненеги ашагъан этибиз аман эт эди да, кече ач болуп уянганбыз да, ашдан ёлмезча, сени быстырларынгы ашагъанбыз, – деди бирден чычханла барысы да.

Тайтериш жияды, жарсыды, алагъа ёпкелеп, артха кетди. Чычханла уа аны ызындан кычырадыла.

– Агъач гинжи Тайтериш, юйюнге артха бар да, жангы кийимле кийип къайт, бизге артха къонакъгъа къайт!

Андан бери иги кесек заман озгъанды, Тайтериш кылыкъ этмейди, кесини кёлкълдысын къойгъанды, ашаргъа не берсе ле да, аллына салыннганны ашап болгъанды. Семизди деп, энди бир да айтмайды, аны татыуун да ангылагъанды. Семиз этни ашагъан ауругъан да этмейди дегендиле да, бек суююп ашайды, ауругъан да этмейди.

БАШЛАРЫ

МАХТУМКУЛИ ТУУГЪАНЛЫ – 300 ЖЫЛ

ДОДУЛАНЫ Аскер. Тюркменли акъылман. *Статья* 2

МИЛЛЕТНИ АХШЫ АДАМЛАРЫ

АППАЙЛАНЫ Жаухар. Муратына жетген. *Очерк* 15
ШАУАЛАНЫ Разият. Билимлини – дуниясы жарыкъ. *Очерк* 21

ИННА КАШЕЖЕВАНЫ ЭСГЕРЕ

ГЕЛЯСТАНЛАНЫ Танзиля. Тау къушну къызы. *Статья* 25
Инна КАШЕЖЕВА. Назмула 35

ОСМАНЛАНЫ ХЫЙСАГЪА – 70 ЖЫЛ

МУСУКАЛАНЫ Сакинат. Ёмюрлени байлай. *Статья* 40
ОСМАНЛАНЫ Хыйса. Хапарла, адет-тёре, ушакъ, очерк. 48

ПОЭЗИЯ

БЕЙТУУГЪАНЛАНЫ Исмаил. Назмула 70
БОЛАТЛАНЫ Юруслан. Назмула 78
МОКЪАЛАНЫ Хасан. Назмула 81

ИЛКЕРЛЕ

Александр ПРЯЖНИКОВ. Карачаевская симфония семьи Узденовых. *Статья* 98
ЁЗДЕНЛАНЫ Альберт. Статья, оюмла, назмула 109
КЪАРАБАШЛАНЫ Фатима. Назмула 122
ЁЗДЕНЛАНЫ Рустам. Хапарла, тёрттизгинле 124
ЁЗДЕНЛАНЫ Шамиль. Назмула 139

ТАУ ХАПАР

ТЕМУККУЛАНЫ Адил. Хапарла 142

«МИНГИ-ТАУ» ЖУРНАЛНЫ КЪОНАГЪЫ

Айдарбек САРМАНБЕТОВ. Хапарла 156

СУРАТЛА ДУНИЯСЫНДА

Санатны деменгили къанаты. Суратла 181

КЪАЛАМ СЫНАУ

ЖАНИКАЛАНЫ Жамал. Назмула 194
ГАЗАЛАНЫ Малика. Назмула 203

АЛЧЫЛАНЫ САТЫРЫНДА

ТЕМУККУЛАНЫ Амина. Сабийлеге жораланнган проектле. *Ушакъ*. 210

БИЛЛЯЧА

Бёрю бла киштик. *Тамсил* 216
ШАУАЛАНЫ Разият. Жомакъла 219

МИНГИ-ТАУ / ЭЛЬБРУС / № 1 (233)

*Литературно-художественный
и общественно-публицистический журнал*

На балкарском и русском языках

Учредитель
ГКУ «КБР-МЕДИА»

Журнал зарегистрирован Управлением Федеральной службы по надзору
в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций
по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00128 от 11 января 2018 г.
Подписной индекс П5890

Корректор *Т. С. Гелястанова*
Компьютерная верстка *А. С. Бозиевой*

Подписано в печать 05.02. 2024.
Выход в свет 22.02. 2024. Формат 60 x 90 ¹/₁₆. Бумага офсетная.
Гарнитура Times New Roman PS MT. SchoolBookC. Печать офсетная.
Усл. печ. л. 14, 00. Уч.-изд. л. 12,5. Тираж 1017 экз. Заказ № 225.

Стоимость одного номера по подписке через
ФГУП «Почта России» – 46,45 руб., за 6 мес. – 139,35 руб.
В розницу цена свободная.

Адрес редакции, издателя: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5.

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

Отпечатано в ООО «Издательство «Южный регион»
357600, Ставропольский край, г. Ессентуки, ул. Никольская, 5а

**«Минги-Тау» журнал келмей къалгъанына почта жууаплды.
Тел.: (88662) 42-11-75**

*Редакция авторла бла къагъыт байламлыкъ жюриотмейди. Къол жазма-
лагъа кесамат этилмейди, ала ызларына къайтарылмайдыла. Басмаланган
затланы авторларыны оюмлары бла редколлегияны кез къарамы бирча бол-
мазгъа боллукъду. Мында чыкъгъан материалланы башха жерде басмала-
гъанда, была «Минги-Тау» журналдан алыннгандыла деп чертген борчду.*

Аликаланы Солтанны жашы Рашид – филология илмуланы доктору, профессор, КъМКЪУ-ну немец эм роман филологияны кафедрасыны таматасы – 1953 жылда Къыргъыз ССР-де туугъанды. Ол Огъары Жемталаны школун, ызы бла КъМКЪУ-ну тарых-филология факультетини немец бѐлюмюн (1974) эм орус тил бла литература бѐлюмюн (1993) айырмалы бошайды. 1974–1978 жыллада ол Шалушка элде немец тилден окъутады. 1978–1982 жыллада Рашид СССР-ни Илмула академиясыны Тил билим институтунда герман тиллени бѐлюмюню аспирантурасында окъуйду. Ол 1983 жылда кандидат диссертациясын, 2000 жылда уа доктор диссертациясын къоруулайды.

Алимни илму ишлери немец тилни тарыхына, аны бусагъатдагъы болумуна, тил билимни битеулю сорууларына аталадыла.

Рашид Лейпцигни университетини (1985–1986); Герцог Август атлы китапханада Европаны илмуну бла маданиятны тарыхларыны арасыны грантларын (Вольфенбюттель, 1996) эм кѐп тюрлю тыш кыраллы академияланы бла университетлени стипендияларын алгъанды.

Алика улу РФ-ни бийик билим бериуюню сыйлы ишчисиди, КъМР-ни илмусуну сыйлы къуллукъчусуду. Ол КъМР-ни Парламентини, Правительствосуну да сыйлы грамоталары бла, КъМР-ни Башчысыны ыразылыкъ къагъыты бла да саугъаланганды.

Рашид Россейни германистлерини союзуну, немец тилден окъуучулары Битеуроссей олимпиадасыны оргкомитетини, анда жюрини, КъМКЪУ-ну филологиядан доктор эм кандидат диссертацияланы къоруулагъан советини да члениди.

Аликаланы Рашид, тыш кыраллы профессорча чакъырылып, германистикадан бла тилни битеулю теориясындан Брауншвейгни, Венаны, Лейпцигни, Йенаны университетлеринде лекцияла окъугъанды, Венаны университетинде дунияны миноритар тиллерини секциясына башчылыкъ этгенди.

Аликаланы Рашид ВАК-ны тизмесине кирген илму журналланы редакцияларыны бла редколлегияларыны члениди.

ЭЛБРУС МИНГИ-ТАУ

Редакцияны телефонлары:
42-23-40, 42-76-52, 42-40-29, 42-38-66

Адреси:
360000, г. Нальчик, пр. Ленина, 5 «Минги-Тау»,
www.journals.smikbr.ru; mingitau@mail.ru

АЛИКАЛАНЫ РАШИД

*филология илмуланы доктору, профессор,
КъМКъУ-ну немец эм роман филологияны кафедрасыны
таматасы, РФ-ни бийик билим беруюню сыйлы ишчиси,
КъМР-ни илмусуну сыйлы къуллукъчусу*